T.C.
GAZİANTEP ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ULUSLARARASI TİCARET VE PAZARLAMA ANA BİLİM DALI

MAKROEKONOMİK PERSPEKTİF ÇERÇEVESİNDE GAZİANTEP SANAYİ TARİHİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

EMRE KAAN ÖZKANLI

GAZİANTEP
TEMMUZ 2019

T.C.
GAZİANTEP ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ULUSLARARASI TİCARET VE PAZARLAMA ANA BİLİM DALI

MAKROEKONOMİK PERSPEKTİF ÇERÇEVESİNDE GAZİANTEP SANAYİ TARİHİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

EMRE KAAN ÖZKANLI

Tez Danışmanı: Dr.Öğr.Üyesi Aylin KONU

GAZİANTEP
TEMMUZ 2019

T.C.
GAZİANTEP ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ULUSLAR ARASI TİCARET VE PAZARLAMA ANABİLİM DALI

MAKRO EKONOMİK PERSPEKTİF ÇERÇEVESİNDE GAZİANTEP SANAYİ TARİHİ

Emre Kaan ÖZKANLI

Tez Savunma Tarihi:29 Temmuz 2019

Doç.Dr. Zekiye ANTAKYALIOĞLU
SBE Müdürü

Bu tezin Yüksek Lisans tezi olarak gerekli şartları sağladığını onaylarım.

Dr.Öğr.Üyesi Hasan AKSOY
Enstitü ABD Başkanı

Bu tez tarafımca /tarafımızca okunmuş, kapsamı ve niteliği açısından bir Yüksek Lisans/Doktora tezi olarak kabul edilmiştir.

Dr.Öğr.Üyesi Aylin KOÇ KONU
Tez Danışmanı

Bu tez tarafımca / tarafımızca okunmuş, kapsam ve niteliği açısından bir Yüksek Lisans/Doktora tezi olarak kabul edilmiştir.

Jüri Üyeleri:

(Unvanı, Adı ve Soyadı)	**İmzası**
Prof.Dr.A. Yılmaz ATA (Jüri Başkanı)	
Dr.Öğr.Üyesi Hasan AKSOY (Jüri Üyesi)	
Dr.Öğr.Üyesi Aylin KOÇ KONU (Jüri Üyesi)	

ÖZET

MAKROEKONOMİK PERSPEKTİF ÇERÇEVESİNDE GAZİANTEP SANAYİ TARİHİ

Emre Kaan ÖZKANLI
Yüksek Lisans Tezi, Uluslararası Ticaret ve Pazarlama Ana Bilim Dalı
Tez Danışmanı: Dr.Öğr. Üyesi Aylin KONU
Temmuz 2019,103 sayfa

Gaziantep'te cumhuriyet ilan edilmeden önce, yüksek getirisi olan mesleklerin tamamına yakınını Ermeniler icra ediyordu. Antepli Türk harsı getirisi düşük işler yapıyor ve meslek erbaplığından uzak tutuluyordu. Antep Harbi sonrası şehirde kalan Türkler, viraneye dönmüş bir şehri imar edip, yaşanılabilir bir yer yapmak zorunda olduğunun farkındaydılar. Savaş henüz bitmişti ama şimdi daha uzun sürecek olan iktisadi savaş yeni başlıyordu. Antep Harbi'ndeki çaresizliğin vermiş olduğu kudretle, düşmanı defeden Antepliler, yine aynı çaresizlikle bir memleketin kendi başına kalkınması için gerekli mücadeleyi veriyorlardı. Bu iktisadi harpte de yokluklar en büyük unsurdu. Şehirde mesleğinde uzmanlaşmış insan sayısı yok denecek kadar azken, herhangi bir işten anlayanlar da ya çırak yada kalfa seviyesinde bilgi ve beceriye sahipti. Bu neslin yokluklardan başlattığı kutsal mücadele ile savaş yaraları sarılmış, şehir yeniden imar edilmiş ve bölgede hiçbir topluluğun yapamadığı sanayi adımlarını atmaya muvaffak olmuşlardı. 1923-1973 yılları arasını incelediğimiz yarım asırlık süreçte, çoğunlukla birincil ve ikincil kaynaklar taranmış, birçok buluşlar ve muvaffakiyetler anlatılmaya çalışmıştır.

Anahtar Kelimeler: Gaziantep, Sanayi, İmalat, Makroekonomik

ABSTRACT

HISTORY OF GAZIANTEP INDUSTRY WITHIN THE FRAMEWORK OF MACROECONOMIC PERSPECTIVE

Emre Kaan ÖZKANLI
Master's Thesis, Department of International Trade and Marketing
Supervisor: Dr.Öğr.Üyesi Aylin KONU
July 2019, 103 pages

Before the proclamation of republic in Gaziantep, Armenians had practiced almost all the professions with high returns. Turkish greed from Antep was doing low jobs and was kept away from the profession. The Turks, who stayed in the city, after the Antep War, knew that they had to reconstruct a city that was turned into a ruin and make it a livable place. The war had just ended, but the longer economic war was just beginning. With the power given by the helplessness in the War of Antep, the people of Antep, who defeated the enemy, were fighting for the development of a country on their own. Poorness is the most important element in this economical war. While the number of people specialized in the city was almost nonexistent, those who understood any work had the knowledge and skills of either apprentice or journeyman level. With the holy struggle of this generation, the wounds of war were wounded, the city was reconstructed and they succeeded in taking the industrial steps that no community could do. During the half-century period between 1923-1973, primary and secondary sources were scanned and many inventions and successes were tried to be explained.

Keywords: Gaziantep, Industrial History, Macroeconomics

ÖNSÖZ

Tez çalışmanın fikir aşamasından bitimine dek bütün sorunlara etkili çözümler üretip her türlü rehberlik eden, ufkumu genişleten, har daim yanımda olan danışman hocam Dr.Öğr. Üyesi Aylin KONU'ya, çok teşekkür ederim.

Çalışmanın her aşamasında desteğini esirgemeyen bölümümüz öğretim üyesi Dr.Öğr. Üyesi Hasan Aksoy'a, Asım Mıhçıoğlu'na ve Prof.Dr.Mürsel Biçer'e çok teşekkür ederim.

Son olarak her türlü kararımda arkamda olan, sonsuz sevgi ve dualarını yüreğimde hissettiğim sevgili aileme sonsuz minnettarım.

Emre Kaan ÖZKANLI

İÇİNDEKİLER

Sayfa No

ÖZET ..... **i**
ÖNSÖZ ..... **iii**
İÇİNDEKİLER ..... **iv**
TABLOLARIN LİSTESİ ..... **vii**
RESİMLERİN LİSTESİ ..... **x**
GİRİŞ **1**
1.1. GİRİŞ 1

BİRİNCİ BÖLÜM
GAZİANTEP HAKKINDA BİLGİ

1.1. Gaziantep'in Adına Dair 3
1.2. GAZİANTEP'İN İDARİ TARİHİ 4
1.2.1. Türklerin Antep'e Gelişi 4
1.2.2. Antep'in Osmanlı Devleti'ne İlhakı 4
1.2.3. Osmanlı Döneminde Antep'in Demografik Yapısı ve Önemi 4
1.3. Gaziantep'in Coğrafyası 6

İKİNCİ BÖLÜM
CUMHURİYET ÖNCESİ ÜLKENİN GENEL AHVALİ

2.1. Genel Hatlarıyla Osmanlı Ekonomisi 8
2.2. Osmanlı'nın Batı Karşısında Zayıflaması 10
2.3. Osmanlı'da Sanayileşme Hamleleri 11
2.4. Osmanlı Bankası 15
2.5. Osmanlı'da Azınlıkların Etkisi 16
2.6. Osmanlı'da Millileşme Çabaları 17
2.7. Osmanlı'da Dış Borçlar 19
2.8. Osmanlı'da Demir Yollarının Önemi 20
2.9. Osmanlı'nın Ekonomik çöküşü 22
2.10. OSMANLI DÖNEMİNDE ANTEP'İN GENEL AHVALİ 23
2.10.1. Antep Ermenileri 24
2.10.2. American Board Şirketi (American Board of Commissioners For Foreign Missions) 24
2.10.3. Mormonlar (Ahir Zaman Azizleri) 26
2.10.4. Antep'te Bulunan Konsolosluklar 27
2.10.5. 1864 Amerikan Sergisi 28
2.10.6. Antepli Ermenilerin Ayrıcalıkları 28

2.11. ANTEP HARBİ 30
2.11.1. İngiliz İşgali 30
2.11.2. Fransız İşgali 34
2.11.3. Antep Harbi'nde Gayri Müslim Unsurlar 37
2.11.4. İmalat-ı Harbiye 39
2.11.5. Açlık Beyannamesi 43
2.11.6. Antep Harbi Kronolojisi 46
2.11.7. Antep Harbi Sonrası Şehrin Durumu 51

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
CUMHURİYET DÖNEMİ SANAYİ DURUMU

3.1. Cumhuriyetin ilk Yıllarında Ekonomik Durum……...54
3.2. Gaziantep'te Üretim Şekilleri ve Yerleri……..56
3.2.1. Ev Tipi sanayi……...…57
3.2.2. Atölye (Mağara) Tipi Sanayi……..…58
3.2.3. Modern Sanayi……..…..61

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM
GAZİANTEP SANAYİ DÖNEMLERİ

4.1. 1923-1933 DÖNEMİ 62
4.1.1. 1927 Sanayi Sayımı 62
4.1.2. Gaziantep Sanayinde Korumacı Devlet Politikasının Etkisi 64
4.1.3. Ömer Şefik Yüzbaşı Mensucat Fabrikası 62
4.1.4. Velic İplik Fabrikası 62
4.1.5. Gaziayıntap Aliyül'ala Rakısı 62
4.1.6. Tüccar Fehime 62
4.1.7. İlk Oto Tamir Atölyesi 62
4.1.8. Tüccar Fehime 62
4.2. 1933-1943 DÖNEMİ 71
4.2.1. Şehrin İmar Planı 71
4.2.2. Dokumacılık 71
4.2.3. Döşemeciliğin Başlaması 72
4.2.4. İkinci Cihan Harbi 72
4.2.5. Lastik Kaynakçılığı 73
4.2.6. Lastik Hurdacılığı 73
4.3. 1943-1953 DÖNEMİ 74
4.3.1. Kasacılık 74
4.3.2. Kilimcilik 75
4.3.3. Karosercilik 77
4.4. 1953-1963 DÖNEMİ 78
4.4.1. İş ve İşçi Bulma Kurumu Gaziantep Şubesi 78
4.4.2. Gaziantep Çimento Fabrikası 79
4.4.3. Oto Döşeme Yayı İmali 79

4.4.4. Bombeli Oto Camı İmali 80
4.4.5. Leyland Kamyonları 81
4.4.6. Arasöz Yapımı 82
4.4.7. Pik Dökümhanesi 83
4.4.8. 1962 Sanayi Fuarı 84
4.5. 1963-1973 DÖNEMİ 87
4.5.1. Oba Makarna 87
4.5.2. Amerikan İktisadi Yardım Teşkilatı (AID) 87
4.5.3. Küsgem (Küçük Sanayi Geliştirme Merkezi) 88
4.5.4. Halıcılık 89
4.5.5. Yürüyen Merdiven 90
4.5.6. Gaziantep İmalat Sanayi Kolları 91
4.5.7. Gaziantep Organize Sanayi Bölgesi 91
4.5.8. Islah Organize Sanayi Bölgesi 91
4.5.9. Nizip Organize Sanayi Bölgesi 91
4.5.10. İslahiye Organize Sanayi Bölgesi 91
4.5.11. Küçük Sanayi Sitesi 91
4.5.12. Nizip Caddesi 91
4.5.13. Ünaldı-Şehreküstü Bölgesi 91
4.5.14. Ayakkabıcılar Sitesi 91
4.5.15. Gaziantep Sanayi Yerleşimlerinin Şehre Verdiği Katma Değer 91
SONUÇ VE ÖNERİLER 92
KAYNAKLAR 99

TABLOLARIN LİSTESİ

Sayfa No

Tablo 4. 1. 1927 yılı sanayi sayımına göre sanayi işyeri ve çalışan sayısı..... 64
Tablo 4. 2. Organize Sanayi Bölgeleri 92
Tablo 4. 3. TOOB verilerine göre Gaziantep'te faaliyet gösteren çalışan sayıları ... 94
Tablo 4. 4. İl Bazında İhracat Performansı..... 95
Tablo 4. 5. Sektör İhracatı Performansı..... 95
Tablo 4. 6. Gaziantep İthalat-İhracat Rakamları 96

RESİMLERİN LİSTESİ

Sayfa No

Resim 2. 1. 1905 Antepte mormon tarikatına giren ermeniler (Asım Mıhçıoğlu Arşivinden)..... 27
Resim 2. 2. 1919 yılı İngiliz işgalinde nöbet tutan Hint askerleri (Asım Mıhçıoğlu Arşivinden)..... 33
Resim 2. 3. İngilizler Antep'ten ayrılırken 6 kasım 1919 (Asım Mıhçıoğlu Arşivinden)..... 34
Resim 2. 4. Fransız işgali sırasında Antep'ten bir görünüm (Asım Mıhçıoğlu Arşivinden)..... 37
Resim 2. 5. Gaziantep savaş müzesi İmalat-ı Harbiye mizanseni 43
Resim 2. 6. Açlık günlerinde ölen bir atın paylaşılması..... 51
Resim 2. 7. Antep evi 57
Resim 2. 8. Günümüz kendir üretimi..... 59
Resim 2. 9. Gaziantep Organize Sanayi Bölgesi 61
Resim 3. 1. Velic iplik fabrikası (Cemil Alevli)..... 66
Resim 3. 2. Gaziayıntap rakısı özellikleri..... 68
Resim 3. 3. Gaziantep Sanayi ve Ticaret Odası toplantısından bir görünüm 70
Resim 3. 4. Gaziantep ticaret albümü Başçelik kasaları..... 75
Resim 3. 5. 1965 Gaziantep ticaret albümü-rumevlekli Kilimleri..... 76
Resim 3. 6. 1965 Gaziantep ticaret albümü-karosercilik..... 78
Resim 3. 7. 1965 Gaziantep ticaret albümü-Bombeli Cam İmali Fehmi Kocalar..... 80
Resim 3. 8. 1965 Gaziantep ticaret albümü-Bombeli Cam İmali-Sarhas Oto Cam .. 81
Resim 3. 9. 1965 Gaziantep ticaret albümü- İhsan Uncu 82
Resim 3. 10. 1965 Gaziantep ticaret albümü- Aböt makina..... 85
Resim 3. 11. 1965 Gaziantep ticaret albümü- Metel Radyoları 86
Resim 3. 12. 1965 Gaziantep ticaret albümü-halıcılık 90
Resim 3. 13. Yürüyen merdiven (21 kasım 1971 Asım Mıhçıoğlu arşivinden)..... 91

GİRİŞ

1.1. GİRİŞ

Antep 1516 yılında Osmanlı egemenliğine gönüllü olarak ilhak edince, Maraş (Zülkadriye) Eyaletine bağlı bir sancaktı. 1818'de Maraş Eyaleti'nden ayrılıp, Halep Merkez Sancağına bağlı bir kaza olarak kaldı. Küçük bir kaza olan Antep'in coğrafi olarak bazı avantajları olduğu gibi dezavantajları da mevcuttu.

Antep, çöl alanlarının bitip ''Verimli Hilal'' olarak adlandırılan toprakların başladığı konumdaydı. Bu sebeple tarım için elverişli topraklara sahipti. Antep evlerinin yapısından da anlaşılacağı üzere, her ev de su kuyuları mevcuttu ki bu da bize şehirde su problemi olmadığını gösteriyordu. İpek yolunun üzerinde olması, birçok han inşa edilmesini zaruri kılmıştı. Hanların varlığı, sadece ipek yolu üzerinde olmasından değil, aynı zamanda hac farizasını yapmak için kullanılan 7 yoldan birinin üzerinde olmasıydı. Bu yola ''Şam Yolu'' denirdi. Osmanlı Devleti'nin denetimi ve kontrolünde olan Şam Yolu'nun (İstanbul-Konya- Antep- Şam-Hicaz-Mekke) üzerinde olması da hanların diğer bir varlık sebebini açıklamaktadır. Bu yol uzun ama hacca giden istikametin sağ tarafına konumlandırılmış, bu konumlandırılmanın sebebi ise: İslam dininde sağa tanınan öncelikten ve caizlikten dolayı idi. Bu yola ''Makbul Yol'' adı verilmiş ve güvenli ve makbul olması dolayısıyla, kutsal topraklara gönderilen hediyeler bu yolla gönderilirdi. Bu hediyelere ''sürre''adı verilmiş, atlı askerlerden oluşan ''sürre alayları'' bu hediyeleri taşırdı. Bu hediyelerin taşındığı sandıklar, sürre sandıkları olup imali de Antep'te yapılırdı.

Antep'in konumunun, Osmanlı dönemindeki en büyük dezavantajı Halep'in gölgesinde kalmasıydı. Sanayi ve ticaret merkezi Halep idi. Antep, Halep'e bağlı bir kaza olduğundan, Halep'in mevcudiyeti Antep'in gelişmesini olumsuz etkiliyordu. Halep'in varlığı Antep'in etrafına kalın duvarlar örüp, kendi yağında kavrulmasına sebep oluyordu. Halep'in 1921 yılındaki Ankara Antlaşması ile Türkiye toprakları dışında kalması ile Antep de 1916'da bağımsız bir sancak olmuş,1924'de vilayet olmuştu. Antep, Halep'in Osmanlı dönemindeki rolünü yeni cumhuriyette üstlenmiş ve Halep'i gölgede bırakıp, büyük bir ekonomik kalkınma sergilemiştir.

Antep'in İskenderun'a yakın olması, burada hem liman olması, hem de demir çelik fabrikasının bulunması, liman ticareti ve hammadde temini için önem arz etmekteydi. Öte yandan yanı başında bulunan Harran Ova'sı ve Çukurova'dan ucuz hammadde temini ediyor ve tahıl, pamuk, narenciye gibi gıda tüketim maddelerini az bir lojistik maliyet ve uygun fiyatla, taze şekilde temin edebiliyordu.

BİRİNCİ BÖLÜM
GAZİANTEP HAKKINDA BİLGİ

1.1. Gaziantep'in Adına Dair

Gaziantep yöresinde ilk defa adı anılan yerleşim merkezi, Dolike (Doliche-Ddikhe) şehridir. Gaziantep'in 10 km kuzeyinde Dülük Köyü civarındaki bu şehrin adı Bizans kaynaklarında Telukh (Tolupa) olarak geçmişti. Arap kaynaklarında Diba (Dalulo) olarak geçiyordu. Dülük isminin bu kelimeden kaynaklandığı sanılmaktadır. Selevkoslar ve Romalılar bölgeyi Toroslar Antakya'sı olarak adlandırmışlardı (Sargın, 1988: 19).

Antep ilk defa Urfalı Mateous'un M.Ö. 952-1136 ve Papaz Grigor'un 1136-1162 yıllarına ilişkin (Vekayi Name)'sinde geçmekteydi. Mateous 1124 ve Grigor 1155 yılları olaylarından bahsederken bu adı kullanmıştı. Bundan sonra 1229'da ölen Yakut El Hamevi'nin Mucemu'l-Buldan adlı coğrafya sözlüğünde geçmektedir. Tarihçi Ayni'ye mal edilen bir rivayet vardır: Antep daha önce (Kala-i Füsus) olarak bilinirdi. Buranın kötü bir kadısı varmış, birçok uygunsuz işler yaptıktan sonra ettiklerine pişman olmuş, tövbe etmiş. Bu zatın da adı Ayni olduğundan halk "Ayni tövbe etti" demiş; bundan mütevellit kentin adı "Ayni Tövbe" etti manasında Aynitap kalmıştı (Göncü, 1988:52).

Ayıntap adı daha önceleri kullanılmamıştı. Bu adın eski Arap coğrafyacıları tarafından zikredilmemiş olduğuna bakılırsa, eski dönemlerde buranın önemli bir yerleşim yeri olmadığı bölgede, bilinen ve öneme haiz olan yerleşim yeri ise Dülük mevkisiydi (Tiryaki, 2006:29).

1.2. GAZİANTEP'İN İDARİ TARİHİ

1.2.1. Türklerin Antep'e Gelişi

Antep konum olarak Mezopotamya ve Akdeniz bölgeleri arasında yer alması, birçok toplumun yerleşim ve uğrak yeri olmasına sebep olmuştur. Antep coğrafyasının tarihi çok eski çağlara kadar eski olup, birçok döneme tanıklık etmiştir. Kalkeolotik, Paleolotik, Demir, Hitit, Med, Asur, Pers, İskender, Roma, Bizans, İslam-Arap, Türk-İslam dönemlerine ev sahipliği yapmıştır.(Dündar,1998:6)

Antep bölgesi Anadolu Selçuklu kumandanlarından Gümüştekin Bey tarafından 1077 yılında Bizans Devleti'nden alınarak Anadolu Türk topraklarına katılmıştır. Akabinde Orta Asya'dan gelen Türkmen Oymakları Selçuklu Sultanı Süleyman Şah emriyle Antep bölgesinde iskân edilmişti. Antep, verimli hilal toprakları içerisinde olması hasebiyle, verimsiz ve susuz steplerden gelen Türkmenler için yerleşim alanı olmuştu (Yetkin, 1971: 7).

1.2.2. Antep'in Osmanlı Devleti'ne İlhakı

Antep, Osmanlı Devleti idaresine geçmeden Haçlılar, Dulkadiroğlulları ve Memlukluların idaresi altında yaşamış (Göncü, 1988: 6) ancak Yavuz Sultan Selim'in İran seferinde Memluk Sultanı Kansu'nun, Yavuz Sultan Selim'e karşı Şah İsmail'i desteklemesi, Memluk Devleti'ndeki Sünni kesimi rahatsız etmişti. Bu rahatsızlığın farkında olan ve savaş komutanlığının yanı sıra iyi bir stratejist olan Yavuz Sultan Selim büyük bir propaganda çalışması yaparak, Memluk Sünnilerini Osmanlı saflarına davet etmiş, bu davete Memluk Devleti Antep Naip'i Yunus Bey'de icabet etmişti. Bu icabete binaen Osmanlı hizmetine giren Yunus Bey orduyu Antep'e oradan da Halep'e götürmeyi taahhüt etmiş böylece 20 Ağustos 1516'da çadırını Nizip'e kuran Yavuz Sultan Selim burada 3 gün kalmış ve Antep, Osmanlı idaresi altına kendi iradesiyle girmişti (Gaziantep Ticaret Odası Yıllığı, 1954:7).

1.2.3. Osmanlı Döneminde Antep'in Demografik Yapısı ve Önemi

Antep, Osmanlı topraklarına ilhak olduğundan bu yana devam eden Arap ve Kürt aşiretlerinin saldırıları artmıştı. Arap aşiretleri özellikle Antep'in güneyinde Kürt aşiretleri ise Urfa, Mardin, Diyarbakır dolaylarında, Türkmen aşiretleri ise Antep bölgesine hâkimdi. Arap ve Kürt aşiretleri cumhuriyet kurulana kadar saldırılarını kesmemişlerdi. Osmanlı Devleti bu saldırıları durdurmak için pek çok

önlem almıştı. Aldıkları önlemler içinde en dikkat çekici olanı ise; bir Türkmen aşireti olan Elbeylileri ‘’Seddi Urban’’ olarak Türkiye – Suriye sınırına iskân etmeleriydi. Antep ve çevresindeki sorunları, dışarıdan müdahale yoluyla çözümünün zor olduğu idrak edilmiş olunmalı ki, Horasan tarafından hala gelmekte olan Türkmen aşiretleri de bir bent olarak konumlandırılmış ve bölgenin sükûneti düşünülerek Antep’e yerleştirilmişti. Antep’e gelen bu Türkmen aşiretleri, mensup oldukları boy ve oymak isimlerini yaşadıkları yerlere vermişlerdi. Barak, Avşar, Savcılı, Kızıklı, Beydili gibi vs. adını burada sayamayacağımız kadar çok olan Türkmen boylarının adlarını taşıyan yerleşim yerleri vardır (Şıvgın, 1997:18).

Antep’in Osmanlı devleti tarafından Türkleştirilmesi, ileride zuhur edecek birçok olayda, bir Türk Seddi inşa ettiğinin kanıtı olacaktı. 17. yy da Kilis çevresinde büyük bir aile olan, vali ve paşaların mensup olduğu, devlet erkânından birçok isim barındıran Canpolatoğlu Aşireti zaman zaman isyanlar çıkarmaktaydı. Bu aileden Ali Paşa ve Hüseyin Paşalar, Osmanlı Devleti’nden ayrı bir devlet kurmak istiyorlardı. Ayrı para bastırıp, adlarına hutbe dahi okutmuşlardı. Halep ve dolaylarında bağımsız bir devlet kurmak isteyen Canpolatoğlu Aşireti etrafında, bölgede yaşayan ama Türk olmayan topluluklar birleşti. Buna binaen Antep Türkleri, Anadolu Türklüğü’nün temsilcisi olarak Osmanlı Devleti’ni görmüş ve Osmanlı tarafında yer almışlardı. Osmanlı’nın kötü idaresinden bıkmış bu halk kitleleriyle çok kanlı savaşlar olmuştu. Osmanlı Devleti ile Antep Türkleri binlerce şehit pahasına bu ayaklanmayı bastırmışlardı (Gaziantep İl Yıllığı, 1973.10). Antep Türklerinin, Osmanlı Devleti’ne olan aidiyetini gösteren diğer bir tarihi olay da: Mısır Valisi Kavalalı Mehmet Ali Paşa’nın Antep’i işgal etmesiydi. Kavalalı Mehmet Ali Paşa, bölgedeki diğer unsurlar gibi Türk halkının da Osmanlı idaresinden memnun olmadığını biliyordu. Osmanlı hanedanlığına son verip Devlet-i Aliye’nin başına kendisini ve dolayısıyla hanedanını geçirmek istiyordu. Bu amaçla oğlu İbrahim Paşa komutasındaki bir orduyu Güney Anadolu’ya gönderdi. İbrahim Paşa bölgede kendi iradesine baş eğmeyecek topluluğun Türkler olduğunu düşünmüş olacak ki ordusunu Çukurovalı, Antepli, Hataylı Türk gençlerinden müteşekkil etmek istemişti. Bu çabalara rağmen Güney Türkleri, Mehmet Ali Paşa’ya karşı savunmasız kaldıkları halde, milli kimliklerini yitireceklerini bildiklerinden ötürü, Arap boyunduruğu altına girmemişlerdi. Bunu idrak eden İbrahim Paşa çok gaddar bir şekilde, tek seferde 400 Antepliyi kılıçtan geçirerek idam etmişti. 8 yıl süren bu işgal sırasında çok büyük

savaşlar yaşanmış, bu savaşlarda Osmanlı ordusu, Antep Türklerine yardım edemediği gibi 1839 yılında Nizip mevkisinde de Mısır ordusuna yenilmişti. Kaderin cilvesidir ki, Osmanlı ordusunun yenildiği Mısır ordusunu, Antep Türkleri bertaraf ederek kendi göbeğini kendisi kesmiş ve Mısır ordusunu Güney Anadolu'dan çekilmeye mecbur etmişti. Bu hadiselerle, Antep Türklüğüne vurgu yapmamızın sebebi milli duyguları okşamak değil, durum tespiti yapmaktı. Türk kültürüne sahip olan halk bu işgale karşı dururken, Osmanlı kültürünü savunduğunu iddia eden medrese çevresi ise tarafsız kalmıştı. Medrese çevresinin takındığı bu tavır da bize Türk harsının önemini gösteriyordu (Gaziantep İl Yıllığı, 1973: 11).

Antep bu idari sorunları yaşarken, çok büyük bir yerleşim yeri olmadığı ancak çok stratejik bir öneme sahip olduğunu bilinmesi elzemdi. Antep, Osmanlı yönetimine geçince (1516), 1818 yılına kadar Maraş (Zülkadriye) Eyaletine bağlı bir sancak olsa da ekonomik olarak Halep'e bağlıydı. 1818'de Maraş Eyaleti'nden ayrılıp, Halep Merkez Sancağına bağlı bir kaza olarak kaldı. 1918'de bağımsız bir sancak olup,1924'de vilayet olmuştu (Bayraktar, 2001.80).

1.3. GAZİANTEP'İN COĞRAFYASI

Gaziantep'in Mezopotamya ve Akdeniz bölgeleri arasında yer alması ve bu iki bölgenin arasında geçiş yolu üzerinde olması, dolayısı ile birçok topluluklar için hem yerleşim yeri hem de önemli bir geçiş noktası olmuştu. İlin stratejik önemini kavramamıza yardımcı olacak diğer bir önemli husus ise ilin tarihi ipek yolu üzerinde olmasıydı (Dündar, 1998:7).

Akdeniz Bölgesi ile Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nin birleşme noktasında yer alan ilimiz 36° 28' ve 38° 01' doğu boylamları ile 36° 38' ve 37° 32' kuzey enlemleri arasında bulunmaktadır. İlimizin doğusunda Şanlıurfa, batısında Osmaniye ve Hatay, kuzeyinde Kahramanmaraş, güneyinde Suriye, kuzeydoğusunda Adıyaman ve güneybatısında Kilis illeri bulunmaktadır. İlimiz 6222 km^2'lik alanıyla Türkiye topraklarının yaklaşık %1'lik bölümünü oluşturmaktadır (http://www.gaziantep.gov.tr/cografi-yapi).

İklimi: Akdeniz ve kara ikliminin geçiş noktasında konumlanmış ilin, güney bölgeleri, Akdeniz ikliminin etkisi altında olmakla birlikte genel olarak yazlar sıcak ve kurak, kışlar ise soğuk ve yağışlıdır. Yağış en fazla kış ve ilkbahar aylarında görülür.

İlçeleri: Araban, İslahiye, Karkamış, Nizip, Oğuzeli, Nurdağı, Şahinbey, Şehitkamil, Yavuzeli'dir (https://gantep.bel.tr/sayfa/gaziantep-cografyasi-20).

Gaziantep'in sosyal ve ekonomik göstergelerine bakıldığında, Türkiye'nin Doğu ve Güneydoğu bölgelerinde kent içi dinamiklerin en yoğun olduğu vilayettir (1997 Yılı Gaziantep Ekonomi ve Ticari Durum Raporu, 1998: 19).

İKİNCİ BÖLÜM
CUMHURİYET ÖNCESİ ÜLKENİN GENEL AHVALİ

2.1. Genel Hatlarıyla Osmanlı Ekonomisi

Ekonomi: üretim, tüketim, takas, birikim ve bölüşüm gibi faaliyetlerin yer aldığı toplumsal bir alandır. Osmanlı Devleti'nin ekonomik argümanlarını ziraat ve sanatsal faaliyetler oluşturmaktaydı. Maliye ise devletin gelir ve giderleriyle, bunlar arasındaki durumu yansıtan, tamamen devlete ait bir alandır. Osmanlı Devleti'nin ekonomik alanını: Merkez Maliyesi, Tımar Sistemi ve Vakıflar olarak bu üç ana göstergede değerlendirilmişti. Bunu ana unsurlar, gayr-i safi milli hâsılanın çok büyük bir bölümünü oluşturuyordu (Tabakoğlu, 1997:162).

Osmanlı ekonomisinin temelini zirai ekonomi oluşturmaktaydı. Zirai ekonominin temelinde ise tımar sistemi mevcuttu. Bu sistem tarımda verimlilik, teknoloji ve yenilikler getirmese de, ülkedeki yüksek zirai üretim için, temel unsuru insan olan vazgeçilmez bir sistem olmuştu. Tımar rejimi hem orduya asker sağlayarak bir düzen getirmekte hem de tarımsal artığın devlet hazinesine aktarılmasında çok önemli bir yer tutuyordu (Pamuk, 2003:48).

Osmanlı ekonomik sistemini, Batı Dünyasından ayıran en önemli unsur ahilikti. Ahilik, hem bir meslek kuruluşu hem bir denetleme mercii, hem de devletle (vergi alanla) tüccarın (vergi veren) arasında düzenleme yapan yerel bir kuruluştu. Batı'da bu şekilde olan, avamın kendi kendini kontrol ettiği ve statükoyu sağladığı bir kuruluş yoktu. Burjuva zihniyetine sahip olan batı, kapitalizmi ve emperyalizmi yaratmış, kendi iç dünyasında da sınıf farklılıklarından dolayı çok büyük sancılar çekmişti. Bilakis, Osmanlı Devleti'nde sınıf farklılıkları gözetilmemiş ve sömürgeci faaliyetlerde bulunulmamıştı. Bu sistem hem ahlaki hem de mesleki bir sistem

olduğundan istikrarı sağlamış ama yeni gelişmelere fırsat tanıyan bir sistem olmaktan uzak kalmıştı (Tabakoğlu, 1997:125).

Osmanlı hem idari hem mali olarak bu sistemden uzun yıllar istifade etmişti. Bu sistemin edindiği prensipler, belli ölçüler getirdiği gibi disiplin sağlama noktasında ehemmiyet arz etmekteydi. Prensip olarak babaların işini çocukların devam ettirmesi elzemdi. Köylünün toprağını terk-i diyar edip başka meşgalelerle uğraşması yasak ve cezaları da ağırdı, bu cezalar: Çift bozan vergisine ya da leventlik akçesine tabi tutulmaktı. Maruz kalınan ceza gerekçesi ise sadece mali değil aynı zamanda idari gerekçeleri de olan cezalardı. Böylece zincirleme etkiyle düzenin bozulması önlenmek istenmişti (Tabakoğlu, 1997:150).

Osmanlı imparatorluğunda meslekler ve zanaatlar kuruluşundan itibaren bazı nizamlara bağlanmıştı. Bu nizamlar zamanla genişleyip tüm zanaat kollarına sirayet etmiş, çok küçük teferruata kadar kayıtlar ihtiva edecek şekilde genişlemişti. Her zanaatta esnaf kâhyalarıyla ustabaşlarından mürekkep, lonca odaları bu nizamları icraya memurdular. Uzun zaman memleketin sınai faaliyetlerini düzenleyen ve mamul kalitesini denetleyen lonca teşkilatına bağlı odalar, zamanla amacından uzaklaşmış, esnafı ve tüketiciyi ihmal ederek kendi menfaati peşine düşmüş, bunun sonucu olarak da piyasada başıbozukluklar görülmeye başlanmıştı (Eldem, 1994:58).

Sanayi devrimi gerçekleşmeden önce, asırlar boyu Osmanlı ekonomisi iyi durumdaydı. Her ne kadar mevcut potansiyelinden cüzi ölçüde istifade etse de, zamanın gerekli ekonomik şartlarını yerine getirmişti. Osmanlı Devleti'nin geniş bir coğrafyaya sahip olması ekonomisi için çok önemliydi. Bu geniş coğrafya, ihracatı güçlü şekilde mümkün kılıyor, pahalı ama kaliteli olan Osmanlı malları rağbet görüyordu. Devlet-i Aliye'nin güçlü bir imparatorluk oluşu, dış güçlere karşı, ekonomik müdahale şansı vermemesi ve dünyadaki tüm üretim faaliyetlerinin ilkel ve eşit olması, Osmanlı ekonomisini ayakta tutuyordu. Osmanlı'nın bir imparatorluk olması, ülkesinde birçok etnik topluluğa sahip olmasını sağlıyordu. Bu grupların da kendi zanaat alanlarında uzmanlaşmış olması, doğal olarak Osmanlı'nın mukayeseli üstünlüğü sağlamasını kaçınılmaz kılıyordu (Erdem, 2016:18).

Osmanlı Devleti'nde ekonomik düzenin, tarıma ve zanaata dayandığı daha önce birçok çalışma da izah edilmişti. Bu düzen devletin kuruluşundan, hatta 18. ve 19. yüzyıllarda da, imparatorluğun yıkılıp, cumhuriyetin kurulduğu yıllarda da aynı şekilde devam ediyordu. Osmanlı ekonomisinin en büyük ve kronik sorunu, iç bütünlükten uzak olmasıydı. İç piyasa bütünlüğü olmadığı gibi sanayileşmesi de çok yavaştı. Sektörlerin neredeyse tamamı asırlar boyu değişmemiş yöntemleri uyguluyor, bu sebeple ekonomi, sefil bir halde ite kaka yürütülüyordu (Şahin, 2006:6).

2.2. Osmanlı'nın Batı Karşısında Zayıflaması

Sanayi devriminden önce, 16. ve 17. yüzyıllarda, Osmanlı Devleti her alanda ki, bu alanlar: ilim, teknik, kültür gibi zamanın gelişmişlik göstergeleri olarak görülüyordu. Şüphesiz Batı'dan daha üstündü. Sanayi devriminin gerçekleşmesiyle birlikte gelişmişlik göstergelerinin ibreleri tersine dönmeye başlamıştı. Buradaki en dikkat çekici husus, şüphesiz tüm alanlarda üstün olan Osmanlı Devleti'nin, bu büyük olaydan (sanayi devrimi) habersiz olması veya bu devrime alakasız kalmasını anlamak çok güçtü. Sanayi Devrimi, Batı'da bir günde yapılmadığı gibi asırların verdiği bir arayış ve çalışma olduğu, Osmanlı'nın ise bir günde gerilemeyip, geçmişi yüzyıllara dayanan geleneksel devlet teşkilatının ve devlet kurumlarının bozulması, buna mütevellit ekonomik ve askeri gücün Osmanlı'nın aleyhine dönmesi kaçınılmaz sonuç olarak karşımıza çıkmıştı (Şahin,2006:1-2).

Kas gücüne dayanan üretim tarzının yerini makineleşmeye bırakması, yıllar süren uğraşların neticesiydi. Makineleşme, sadece iktisadi hayatı değil, toplumun tüm alanlarını direkt etkilemişti. Sanayi devriminin getirdiği yenilikler, Dünya üzerindeki devletleri etkilediği gibi, Osmanlı Devleti'ni de etkilemişti. İktisadi hayattan, kültür yapılarına kadar hemen her şeyin değişmesine sebep olmuştu. İşçi sınıfı, sermaye grubu, uluslararası ticaret, burjuvazi, şirket gibi kavramların ortaya çıkışı, sanayi devrimi ile olmuştu. Bunların yanında yeni fikir akımları, bankacılık, yeni üretim tarzlarının da ortaya çıkışını sanayi devrimi ile açıklamakla da, tarihi bir gerçeğe vurgu yapılmıştı (Erdem, 2016:19).

Sanayi devriminin, Osmanlılar açısından en önemli sonuçları: sanayi devrimine dahil olmadığı için, devrimin getirdiği düşünce yapısını kavrayamamış, dolayısıyla yeni üretim modellerinden ve yeni ticaret mantalitesinden bihaber olduğundan çağın gerisinde kalmıştı. Buhar gücüyle çarkların dönmesi ve makinelerin çalışması, sadece kas gücünü devreden çıkartmayıp, alışıla gelmiş bütün iktisadi düşünceleri ve toplumların sosyolojik yapılarını maksimum derecede etkilemiş ve artık Batı tarafından yeni bir dünya düzeninin ilk adımları atılmıştı. Sanayi devriminin Osmanlı Devleti açısından diğer önemli sonucu: Osmanlı Devleti'nin sanayi ülkelerine hammadde ihraç eden, karşılığında da mamul madde ithal eden devlet olma sürecinin başlaması sebebiyle hayati önem arz etmekteydi. Bunun neticesi olarak, Osmanlı Devleti, Batı'dan bakıldığı zaman geniş toprakları ve yer altı zenginlikleriyle bir hammadde kaynağı, nüfus ve üretim noksanlığı sebeplerinden ötürü de bir pazar olarak gözükmekteydi. (Tabakoğlu, 1999:251).

Osmanlı idaresi bozulan ekonomik yapısını düzeltebilmek için bazı finansal tedbirler almaya çalışmış hatta ekonomik alanda tavizlere yeltenmişti. Bunlardan en çok başvurulan yöntem ise paranın tağşiş edilmesiydi. Özellikle 1809-1831 yılları arasında sık sık müracaat edilen tağşiş uygulaması paranın değerini yitirmesine sebep olmuş, paranın satın alma gücü düşmüş, enflasyon oranı yükselmiş, vergi gelirleri düştüğünden dolayı bütçe açıkları artış göstermiş, hem devletin mali dengesini hem de genel piyasa dengesini altüst etmişti. Paranın tağşiş edilmesinin bedeli devlet ve kamu tarafından ağır bir biçimde ödeniyordu. (Erdem, 2016:21).

Osmanlı Devleti 18. ve 19. yüzyıllarda ortaya çıkan sanayi devrimlerinin farkına varıp, geç kalmadan içtimai hayata entegre edebilseydi, bugünümüze miras kalacak çok değerli bir emaneti bize vermiş olacaktı. Mütemadiyen yeni Türkiye Cumhuriyeti gelişmekte olan ülkeler kümesinde değil, muasır medeniyetler arasında anılacaktı. (Şahin, 2006:11).

2.3. Osmanlı'da Sanayileşme Hamleleri

Bir ülkenin sanayileşebilmesi için, düşünce yapısı geniş olmalıydı. Sanayi üretimindeki işleyiş seri olduğundan, birbirini etkileyen etkenlerle doluydu. Girişim fikrinin yani müteşebbisliğin olması, kaynakların verimli kullanılması ve büyük bir organizasyon yönetiminin olması, olmazsa olmazdı. 19. yüzyılda Osmanlı

Devleti'nde en önemli eksiklikler bunlardı. Gerekçe olarak da Osmanlı'da müteşebbis olmaması, sınıf farklılıklarının yaşanmaması ve daha önce bu kadar büyük bir organizasyon gerektiren bir işe kimsenin şahit olmaması yeterli gerekçelerdi. Birkaç devlet adamı ve aydını sayılmazsa, Darülfünun hocaları ve yazarları sanayileşmeyi kaynak israfı olarak görmüş ve dönemin etkin doktrini olan tarım ve ticarette karşılıklı üstünlüğün olduğuna inanıyordu. Tarım ülkesi olarak kalmayı yeğlediklerinden mütevellit sanayinin ne denli bir güce sahip olduğunu fark edemiyorlardı. Daha salt bir işleyiş olan ahiliği ve alışılmış düzen olan lonca örgütlenmesinin itibarını yitireceğini düşündüklerinden bu önemli gelişmeye karşı ön yargılı hareket ediyorlardı (Şahin, 2006:12).

Lonca biçimi örgütlenme, esnafın sınaî üretim ile ticari faaliyetlerini bir arada yürütmesini sağlıyordu. Üretmek ve nihai malı pazarlamak birbirinden çok farklı olgular olsa da, sanayi devriminden önce iki olgunun aynı anda uygulanması bir sorun teşkil etmiyordu. Mahalli ve küçük ölçekli ihtiyaçlar için üretim yapıldığından, pazar arayışı söz konusu değildi. Ancak Osmanlı pazarının kapitülasyonlar ve liberal dış ticaret antlaşmaları ile Batı'da ki fabrikasyon ürünlere de yer verilmesi sonucu, geri dönüşü olmayan bir çöküntü içine girilmişti. İç Pazar hudutlarının sınırlı olması ve üretim tarzının ilkel, yavaş ve teknolojik olarak eksik olduğu göz önüne alındığında, Osmanlı sanayisinin yabancı mallara karşı korumasız olduğu aşikârdı. (Erdoğan, 1992:376)

Osmanlı Devleti'nin ilk sınai teşekkülü, savunma sanayi imali maksadıyla II. Beyazıd devrinde (1505) kurulan Tophane idi. Birçok kez başkalaşım geçiren Tophane, Kanuni Sultan Süleyman zamanında dışarıdan getirilen ustalara yeniden inşa ettirilmişti. Tanzimat devrinde Tophane-i Amire Müşirliği emrinde olan harap sanayi, meşrutiyetten sonra İmalat-ı Harbiye Müdürlüğü'ne bağlanmıştı. Sanatkar yetiştirmek amacı ile sanayi alayları kurulmuş, sanayi mektepleri açılmış, hariçten mütehassıslar getirilmiş sanayi geliştirilmek istenmiş ise de ordunun sürekli artan ihtiyaçlarını karşılamak mümkün olmamış, silah ve mühimmat noktası temininde dışa bağımlılık her geçen yıl daha da artmıştı.(Eldem, 1994:62)

Sonraki yıllarda III. Selim ve II. Mahmut dönemlerini kapsayan dönemlerde, sanayileşme teşebbüslerinin amacı: Kamu yerine, saray erkanı ve askeri

erkan düşünülerek teşebbüslerde bulunulmuştu. III. Selim ve II. Mahmut dönemleri yenilikçi dönemler olduğundan, askeri alanda Nizam-ı Cedid hareketinin tetiklediği ve askerlerin yeni başlığı olan fes gibi kılık-kıyafet ile yine askeri alandaki ihtiyaçlara mahsuben, top ve tüfek imalatına kabil, sanayileşme çabası içine girilmişti.

- Beykoz Kağıt Fabrikası (1804)
- Beykoz Deri ve Kundura Fabrikası (1812)
- Paşabahçe Tekel İspirto Fabrikası (1822)
- Eyüp İplik Fabrikası (1827)
- İslimye Çuha Fabrikası (1830)

gibi fabrikalar kurulmuş fakat bu kuruluş politikası ve tesisler, Batı'da olduğu kadar verimli kaynaklara ulaşamamış ve tedarik zinciri sistemi üzerine bina edilmediğinden sürdürülememişti. Bunlara rağmen Osmanlı'da az sayıdaki aydın ve devlet adamı sanayileşmenin önemini kavramıştı. Yedikule'den başlayarak Küçükçekmece'ye kadar çok geniş bir alana sahip sanayi kompleksleri kurulması amacıyla, bir tür Türk Manchester'ı yaratılmak istenmişti. (Erdem, 2016). 1800'lerin başından 1840'lara kadar devlet tarafından başlatılmış ve esas olarak ordunun ve devletin ihtiyaçlarının karşılanması hedeflenmişse de kısa bir süre sonra üretim durdurulmak zorunda kalınmıştı. (Erdem, 2016:32).

Osmanlı Devlet erkânı Batı'da yaşanan gelişmelerden geç de olsa haberdar oluyordu. Bu yeni sanayinin ülkede uygulanmasının elzem olduğunun farkına varan devlet adamları, sayıca az olsa da yok değildi. Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa'nın başlattığı sanayi girişimleri saltanat makamının dikkatini çekmediyse de bu sayede hükmü altında yaşayan halkı kısa zamanda refaha kavuşturmuş ve bu refahın kendisine kazandırdığı kibirle, Osmanlı Devleti'ne isyan edip, bu isyanlardaki savaşlarda galip gelince de ancak o zaman Osmanlı idari erkânının dikkatini celp etmişti. Gerçi Osmanlı İmparatorluğu'nda 18. Yüzyılda ve 19. Yüzyılın başlarında devlet eliyle kurulan imalathaneler mevcuttu. Yalnız bu imalathaneler sanayi devrimi öncesindeki teknolojiyi kullanan, kas gücü ve dişli sistemiyle çalışan imalathanelerdi. (Pamuk, 2003:245).

Sanayi kurma teşebbüsleri boşa giden Osmanlı Devleti, 1860'larda Islah-ı Sanayi Komisyonu'nu kurarak, bünyesinde bir hastalık gibi zuhur eden sanayi inkişafı başarısızlığını bertaraf etmek istemişti. Bu komisyon en önemli sorunları tespit etmişti. Komisyonun tespitlerinde, devlet erkânında kimsenin bu konuda ehil olmayışı, sanayileşmeyi yürütecek bir sınıfın bulunmayışı, vasıflı emeğin olmayışı gibi doğru noktalara değinilmiş ve sanayi eğitimi vermek, gümrük resmini arttırmak, sergiler açmak, şirketleşmeyi esnaf içinde sağlamak gibi görevler üstlenmişti. Tüm bu gelişmelere rağmen XIX. Yüzyılın sonuna kadar küçük üretim hakimiyeti devam etmiş, ancak Halep, Bursa, Trablus gibi şehirlerde fabrika üretimine geçilmişse de bu teşebbüsleri incelediğimizde, ya Anadolu toprakları dışında yer almış ya da Anadolu içinde yer alan fabrikaların sermayelerinin, yabancı sermaye olduğu görülmüştü. Bu fabrikalar, nihai tüketim maddesi yerine Avrupa sanayinin ihtiyacına yönelik yarı mamul mal üreten tesislerdi. O zamanki şartlarda ağır sanayi diyebileceğimiz dökümhaneler, porselen ve cam imalatları gibi nihai tüketim malzemesi üreten fabrikaları kuran sermayedarlar, devlet tarafından teşvik edilmiş mamafih bilgisizlik ve dolandırıcılık eksik olmamıştı. (Tabakoğlu, 1997:220).

En azından bilgisizlik sorununu ortadan kaldırmak için, Sanayi mektebi projesi hazırlanmış, Osmanlı devlet adamlarının geç de olsa sanayi devrimini kavramalarının sonucu olarak 1864'ten itibaren İstanbul ve diğer bölgelerde erkekler ve kızlar için ayrı ayrı olmak üzere pek çok sanayi mektebi kurulmuştu. Genellikle ıslahhane olarak kurulan mekteplere, kimsesiz, bakıma muhtaç çocuklar alınıyor; sanayinin ve toplumun ihtiyaç duyduğu (terzilik, dokumacılık, dericilik ve matbaacılık) gibi mesleki eğitim veriliyordu (Erdem, 2016:28).

1915 Osmanlı Devleti sanayi sayımı verilerine göre: 264 asli, 18'i tali olmak üzere toplam 282 işletme vardı. Söz konusu sayımda ispirtolu içecekler, silah, ayakkabı ve hazır giyim işletmelerinde sayım yapılmamıştı. Bahsedilen imalathaneleri de göz önüne alacak olursak, imalathane sayısı 326 olacaktı. Tüm yenileşme çabalarına rağmen ki bu konuda Tanzimat ve Islahat Fermanları'ndan bahsedebiliriz, siyasi ve askeri nedenlerden ötürü verilen kapitülasyonlar ve gelişmiş batı sanayinin rekabeti yüzünden, sanayi sektörü olması gereken atılımı gerçekleştirememişti. Sayım yapılan yerleşim merkezleri dikkate alındığında, Osmanlı Devleti'nde sanayi, İstanbul ve İzmir'de yoğunlaştığı; Anadolu'da ise

Adana ve Tarsus'ta dört pamuk ipliği fabrikası; Manisa, Bursa, İzmit, Karamürsel, Bandırma ve Uşak'ta fabrikalar vardı. %11'i Manisa, Bursa, İzmit, Karamürsel, Bandırma ve Uşak'ta, %54,9'u İstanbul ve civarında, %34,1'i İzmir de faaliyet göstermekteydi. Bu merkezlerin seçilmesi elbette tesadüfi olmayıp bu yerleşim merkezlerinin seçilme nedenleri olarak, büyük yerleşim merkezleri olması, teknik alt yapının bulunması, demir yolu olması, verimli ovaların varlığı ve limanlara sahip olunması gibi birçok neden sayabilir (Yaşar, 2003:51).

Osmanlı Devleti'nde sanayi kurulması çalışmaları devlet eliyle yapılmış olup, sadece devletin ihtiyaçlarını karşılamak mantığını güttüğünden, ticari amaç ve iç pazara yönelik üretim düşüncesi olmamış dolayısıyla bu fabrikalaşma çabası tabana yayılamamıştı. Yıllarca süren iç ve dış savaşlar sonucunda hali hazırdaki fabrikalar da yıkılmış, çalışamaz olmuş, sermaye kaynakları bitmiş, vasıflı iş gücü savaşlarda kaybedilmiş böylece imparatorluktan cumhuriyete birkaç pres, un, gıda, pamuk ipliği fabrikaların haricinde herhangi bir tesisin kalmadığı görülmüştü (Yaşar, 2003:51).

2.4. Osmanlı Bankası

Osmanlı Bankası. Osmanlı İmparatorluğu'nda kapitalist ekonomilere özgü sistemlerin gelişmesinde önemli bir yere sahipti. 1863 yılında İngiliz ve Fransız sermayedarlar tarafından kurulan bu banka, pek çok konuda devletin merkez bankası gibi işlev görmüştü. Bu bilgiler göz önüne alındığında, Osmanlı Bankası'nın da Duyun-i Umumiye gibi ekonomi üzerinde yabancı denetimini simgeleyen bir kuruluş olmuştu (Pamuk, 2003:284).

Bankanın kurulmasıyla devlet, imparatorluk içinde kağıt para basma yetkisini Osmanlı Bankası'na yani Bank-ı Osman-i Şahane'ye veriyor ve bunun sonucu olarak bağımsız para politikası hakkından feragat etmiş oluyordu. Ekonomik bağımsızlığını batılı devletlere teslim etmek zorunda kalmış Osmanlı, ekonomik acziyet içine düşmüş ve bu acziyet sadece ekonomik alanla sınırlı kalmayıp, bağımsız olunması gereken tüm alanlara da sirayet etmişti (Pamuk, 2003:285).

Osmanlı Bankası, ilk bakışta bir devlet bankası olarak görülse de, gerçekler bundan çok uzaktı. Osmanlı Devleti dış borç ödemelerini durdurduğunu ilan etmesinden hemen sonra Osmanlı-Rus savaşı patlak vermiş dolayısıyla para ihtiyacı hâsıl olmuştu. Devletin bankası hatta merkez bankası olduğu zannedilen bu banka, devletin savaşın tam ortasında paraya ihtiyacı varken, defaatle borç vermeyi reddetmişti. Bu durumdan da anlaşılacağı üzere Osmanlı bankası milli bir banka olmadığı apaçık bir gerçekti (Pamuk, 2003:286).

2.5. Osmanlı'da Azınlıkların Etkisi

Osmanlı Devleti'nin kuruluş dönemini saymazsak, kuruluş sonrasındaki her dönemde iktisadi kaynakların Türk olmayan unsurlar elinde toplanmış olduğu görülmekteydi. Tanzimat öncesi bu unsurlar ''gayri müslim'', Tanzimat sonrası ise ''azınlık'' olarak adlandırılmıştı. Bu adlandırma, Batı'nın, Osmanlı Devleti'ne siyasi baskı uygulayabilmek için kullandığı bir jargondu. İmparatorluk nüfusunun neredeyse yarısı Hıristiyan ve Arap kökenli olmasına rağmen, askere giden, şehit olan, gazi olarak dönenlerin hemen hepsi Müslüman-Türk halkıydı. Osmanlı'nın asli unsuru olan Türkler, Devlet-i Aliye'nin bekası için kendi istikballerini değil, devletin istikbalini düşünüp, bu yolda kâh cenk etmiş, kah şehit, kah gazi olmuştu. Asli unsur olmayan tebaa olarak nitelendirilen topluluklar ise ticari alanda uzmanlaşıp, meslek erbabı olup, paranın ve uzmanlığın vermiş olduğu kudretle de devlet kademelerinde dahi söz sahibi konuma gelmişlerdi. Genel olarak gayri Türk unsurlar dönemlere göre incelenmişse de, devlet güçlü durumdayken de zayıf durumdayken de, gayrı Türk unsurların genel olarak devlete karşı aidiyet duyguları her zaman mesafeli olmuş, bu durum devlet zayıfladığı zaman ancak fark edilmişti (Yenal, 2003:24).

Osmanlı'da iktisadi ve mali bozulmalardan, ilk istifade eden iç unsur Rumlar olmuştu. Avrupa'da gelişen merkantilist düşüncenin İstanbul'daki temsilcileri olmuşlardı. Hem ellerinde yüklü kapital bulundurup hem de toptan ticaretle uğraşıyorlardı. Bu gücün verdiği etkiyle Avrupa'da açılan ticaret okullarının benzerlerini İstanbul'da da açmaları ve 1740 kapitülasyonları ile Karadeniz, Ege, Balkanlar ve Adriyatik ticaretinde ön plana çıkmalarını sağlamıştı. Ermeniler meslek erbaplığı üzerinden zengin olurken, Rumlar büyük ticaret ehli konumundaydı. II. Mahmut devrinde (1801-1839) Ermeni bankerlerin de oluşmaya başladığı ve ilk dış borçlanmanın etkisiyle de altın çağlarını yaşıyorken, Galata borsası adıyla

teşkilatlanarak (1862) saraya ve devlete ağır faizlerle borç vermişler ve bugünkü İstanbul Menkul Kıymetler Borsası'nın temelini teşkil etmişlerdi (Tabakoğlu, 1997:187).

Osmanlı'nın verdiği büyük imtiyazlar sebebiyle yabancı tacirler Anadolu'ya yerleşmeye başlamışlardı. Bu tacirler sadece toptancılık yapabiliyorlardı. Perakende ticaret ise yerli esnaf ve tüccarın hakkıydı ama zaten yabancı tacirlerin de talep ettiği ticari alan, toptancılık gibi hem stok yapabilecek hem de istikrarsız dönemler yaşandığından karaborsacılığa imkan sağlayacak olan bu ticari alandı. Bunu yanında yabancı tüccarların, yerli unsur olan Rum, Ermeni ve Yahudi tacirlerle iş yapma eğilimleri vardı. Bütün bunlara bakıldığı zaman Türk nüfus, ticaret yollarının değişmesiyle önce dış, sonra da iç ticarette önemini kaybediyor, üstelik iç ticarette Gayrı Türk unsurlar söz sahibi oluyordu (Tabakoğlu, 1997:249).

Gayrı Türkler imparatorluğun son dönemlerinde, dış güçlerin, Osmanlı Devleti'ni iç işlerinde etkisizleştirmesiyle çok önemli ticari, mali ve kanuni haklar elde etmişlerdi. Askerlikten muaf oldukları gibi, asli unsurun ödediği vergi yükümlülüğünün altında değillerdi. Devletin asli ve kurucu unsur olan Türklerin, her geçen gün daha da fakirleşmesi karşısında, gayrı Türkler bilakis zenginleşiyordu. Tanınan bunca ayrıcalıklar devlete olan sadakati arttırması beklense de, tam aksine devlete olan bağlılıkları hızla zayıflamıştı. Onlar Batı'nın birer temsilcisi konumuna gelmiş, ellerindeki tüm imkânları hızlı yoldan ve üretimsiz alanlarda kullanmışlar yahut da kendi milli devletlerini kurmak amacıyla sermaye biriktirmişlerdi (Şahin, 2006:5).

2.6. Osmanlı'da Millileşme Çabaları

Osmanlı Devleti'nde günlük siyaset dışında bazı yapısal sorunlar da tartışılmaya başlanmıştı. 19. yüzyılın sonlarına doğru ve 20. yüzyıl başlarında ülke de bazı iktisadi gelişmeler yaşanmaktaydı. İttihat ve Terakki hükümetleri, Türkçülük akımının da etkisiyle Osmanlı döneminde ilk kez ülkenin iktisadi kalkınması gerekliliğini yüksek sesle dile getirmişti. Bu sesleniş öncelikle ekonominin Türkleşmesi alanında yankılandı. Birinci Dünya Savaşı yıllarında yabancılara tanınan haklar azaltıldı, kapitülasyonlar kaldırıldı ve Türk işadamları desteklenmeye başlandı. Uzun yıllardır ilk defa devletin kurucu unsuru olan Türklerden, yaşlanmış,

Avrupa'nın ''hasta adam'' olarak nitelediği Osmanlı Devleti medet beklemekteydi (Yenal, 2003:43). İkinci Meşrutiyet döneminde sanayinin geliştirilmesi için oluşturulan bu ortamdaki en önemli girişimlerden biri, mühendis, teknik eleman ve kalifiye işçi yetiştirilmesi amacıyla Almanya'ya işçi ve öğrenci göndermek oldu. Birinci Dünya Savaşı yıllarında 10 bin Türk genci alman fabrikalarına staj yapmak üzere gönderildi. Sanayileşme konusunda bu çabalar sanayileşmeye duyulan özlemin açık göstergesiydi (Şahin, 2006:14).

Öte yandan 1908 devrimi sonrasında izlenilen ve imparatorluk bünyesindeki diğer etnik unsurları Osmanlı milleti potasında eritmeyi amaçlayan liberal politikalar, balkan savaşlarında uğranılan yenilgilerden sonra terk edilmiş, iktidara gelen İttihat Terakki yönetimi bir Türk burjuvazisi yaratmaya çalışmıştı. Liberal iktisat politikalarından vazgeçilerek, korumacı gümrük duvarları ardında tarımı, sanayisi ve ticaretiyle kendi kendine yetecek bir ekonomi yaratmak, milli şirketler ve milli bankalar kurmak, esnaf ve tüccarı örgütlemek gibi fikirler, güçlenen Türk milliyetçiliğiyle birlikte önem kazanıyordu. 1913 yılının aralık ayında yayınlanarak yürürlüğe giren, Teşvik-i Sanayi Kanun-u Muvakkat'ı bu doğrultudaki ilk adımdı. Bu geçici yasa yerli sanayiye pozitif ayrıcalıklar tanıyıp, devlet desteği sağlamayı hedefliyordu (Pamuk, 2003:277).

Osmanlı fikir hayatında sanayileşmeyi savunanlar, ikinci meşrutiyetten sonra çoğalmaya başladı. Milliyetçi politikalar iktisadi alanda güçlü adımlar atabilmek için 1913 yılında sanayileştirmeyi özendirmek için teşvik-i sanayi kanunu yürürlüğe koydu. Teşvik-i sanayi kanunu yürürlüğe girdikten hemen sonra Birinci Dünya Savaşı başlamış, uzun yıllardır uyguladığı denge politikasını sürdüren Osmanlı Devleti savaşa girdikten sonra, iktisadi ve siyasi konularda cesur hamleler yapıp, yabancı kuruluşları teşvik kapsamından çıkarmış, daha da önemlisi kapitülasyonları tek taraflı olarak kaldırmış ve gümrük tarifelerini yükseltmişti. Böylelikle Osmanlı sanayisi, kapitalist Batı'nın haksız ve eşit şartlarda olmayan rekabetinden kurtulmuş oldu. Fakat geç kalınmış bu hamleden beklenen verimlilik alınamamıştı (Şahin, 2006:13).

Genel olarak sanayi politikalarına ittihatçı siyasiler tarafından ehemmiyet verilmiş olduğundan, Birinci Cihan Harbi sonrası yıllarda (1914-1918) kurulan şirketler çoğunlukla Türk Milleti'ne aitti. Ancak 1915'te var olan 282 sanayi

iştiraklerinin %85'i yabancı ve Gayr-i Türk unsurların elindeydi(Çiftçi ve Seymen,2011:1093). Nitekim 1908/1918 yılları arasında kurulmuş 236 şirket mevcuttu. 1918 itibariyle faal olarak devam eden 129 şirketin 120'si İttihat ve Terakki döneminde kurulan şirketlerdi. Milli mücadele yıllarında da milli şirketleşme hareketi aynen devam etmiş ve 1919-1926 yılları arasında yıllık ortalama 18,5 adet milli şirket kurulmuştu (Erdem, 2016:26).

2.7. Osmanlı'da Dış Borçlar

Osmanlı'da ilk dış borçlanma XIX. yüzyıl ortalarında, Kırım Savaşı sırasında İngiltere'den alınmış olarak bilinse de, 1840'lı yıllarda galata bankerleri aracılığıyla ve kısa vadeli olarak Fransız bankalarından alınmıştı. Bu teminde borç sahibi Galata bankerleri olarak gözükmüşse de bu borcun gerçek sahibi Osmanlı Devleti idi. Bu gizli borçlanmanın gerekçesi de psikolojik nedenlere dayanmaktaydı. İlk defa dış devletlere karşı, veren el konumundan alan el durumuna düşülmesinin saraydaki travması çok ağır olacağından, galata bankerleri bu noktada aracı olarak kullanılmıştı. Ancak yoğunlaşan iç ve dış baskılara karşı uzun vadeli kredi kullanmak istemeyen devlet, Kırım Savaşı'nın getirdiği yeni harcamalar ve gelir gider dengesindeki açıklar nedeniyle, ilk resmi dış borcu aracısız olarak 1854 yılında İngiltere'den almıştı. Akabinde, Londra, Paris, Frankfurt gibi büyük Avrupa borsalarında uzun vadeli borç tahvilleri satışa çıkarılmıştı (Pamuk, 2003:280).

Osmanlı Devleti çok kötü şartlarda, diğer devletlerin ödediği faiz oranlarının çok üstünde olan faiz oranlarıyla borçlanıyordu. Yapılan bu borçlanmalar ise, saray yapımına, donanma kurulmasına, cari harcamalara ve memur maaşlarının ödenmesi gibi; ekonomiyi iyileştirmeye yaramayan, mali gelirleri arttırmayan, kısa vadeli sorunların çözümlerine harcamıştı. Kaynak yaratma amaçlı kullanılmayan bu paralar kısa zamanda berhava olmuştu (Pamuk, 2003:281).

İlk dış borçtan (1854) 1879 yılına kadar geçen sürede Osmanlı Devleti on yedi defa borç almıştı. Bu hızlı borçlanma döneminde alınan dış borçlarda %7,8'i Rumeli Demir Yolu inşasına gitmiş geri kalanı cari harcamalar için kullanılmıştı (Tabakoğlu,1997:185).

1876 yılında Osmanlı Devleti dış borç ödemelerini durdurduğunu ilan etmesinden sonra Osmanlı Hükümeti ile Alman, Fransız, İngiliz ve diğer alacaklıların temsilcileri arasında başlayan ve Osmanlı-Rus savaşı nedeniyle kesintiye uğrayan görüşmeler, 1881 yılında Muharrem ayında imzalanan anlaşmayla neticelendi. Muharrem Kararnamesi olarak bilinen bu anlaşmada borç tutarları indiriliyor, ödeme koşulları yeniden düzenleniyordu. Bu anlaşma ilk başta iyi bir gelişme olarak gözükse de, buna karşılık imparatorluk içinde, yabancı alacakların temsilcileri olacak ve devletin topladığı vergilerin bir kısmını yabancı devletler adına el koyarak Avrupa'ya aktaracak olan bir kurumun yani Duyun-u Umumiye'nin (Genel Borçlar İdaresi) kurulmasını kabul ediyordu (Pamuk, 2003:282).

Devlet 1886'ya kadar borç almadı ancak bu tarihten 1903 yılına kadar 13 borç anlaşması yaptı. Bu sakin borçlanma döneminde de borçlar cari harcamalar için kullanıldı. Lakin savaş baskısı olmadığından harcamalar eskisi gibi büyük değildi (Tabakoğlu, 1997:185).

1914 yılına gelindiğinde Osmanlı Devleti'nin dış borçları 160 milyon sterline ulaşmıştı. Bu dönemde de alınan borçların önemli bir kısmı demiryolu yatırımlarına gitmişti. Cumhuriyetin kuruluşundan sonra, Lozan antlaşmasıyla Osmanlı'dan kalan borçların ödenmesi taahhüt edilmiş ve nihayet Düyun-ı Umumiye kuruluşunun denetim yetkisi kaldırılmış ve bu kuruluşa olan borcun son taksiti, ilk dış borcun alınmasından tam bir asır sonra 1954'de ödenmişti (Tabakoğlu, 1997:186).

Osmanlı Devleti ilk dış borcu alıp üzerinden daha 30 yıl geçmeden, dış borçlar sebebiyle iflas bayrağını çekmişti. Batıya olan teslimiyet sadece ekonomik anlamda kalmamış, her borcun karşılığında siyasi, tavizler verilmiş, sık sık verilen bu tavizler sebebiyle vatanın bağımsızlığı ve bütünlüğü tehlikeye girmişti (Şahin, 2006:4).

2.8. Osmanlı'da Demir Yollarının Önemi

Sanayi devrimi sonucu lojistik kavramı büyük önem arz ediyordu. Özellikle de denizyolu ve demiryolu ağları büyük önem kazanmıştı. Sanayi üretimi için ihtiyaç duyulan girdilerin (hammadde ve iş gücü) ve çıktıların (ara malı veya nihai mal ve

hizmet) hızlı ve ucuz yoldan temini için yüksek derecede zorunluluk arz etmekteydi. Osmanlı Devleti için ise farklı bir önemi daha vardı. Osmanlı ekonomisindeki en büyük sorunlarından biri piyasaya bütünlüğünün olmamasıydı. Piyasa bütünlüğünün olmama sebebi ise yetersiz olan lojistik yapıydı. Şüphesiz lojistiğin, özellikle Tanzimat sonrası Osmanlı padişahları açısından bakıldığında, en önemli yanı güvenlikti. İstanbul- Anadolu ve Rumeli vilayetleri arasındaki irtibatın sağlanması elzem görülmüş ve bunun sağlanması o günün şartlarında ancak demiryollarıyla mümkün olacağı düşünülüyordu (Erdem, 2016:29).

Sultan Abdülmecit, alınan dış borçların ödenebilmesi ve kalkınmanın sağlanması için demiryolu projesinin gerekliliğine inanıyor, hatta saray duvarına tren resmi astırarak hayranlığını aşikâr ediyordu. Sultan Abdülmecit 1855 yılında yaptığı bir konuşmada "ülkemde bu trenlerin bulunması en büyük arzumdur" diyordu. Nitekim Sultan Abdülaziz'de kurtuluşun tren yolunda olduğunu düşündüğünden, "memleketime demiryolu yapılsın da, isterse sırtımdan geçsin, razıyım" diyordu. Rumeli ve Anadolu vilayetlerini birbirine bağlayacak ülkeye giren ve çıkan malların intikalini gerçekleştirmek üzere önemli limanların bulunduğu şehirlere yönelik hatların yapımına hız verilmişti (Erdem, 2016:24). Fakat Osmanlı yönetiminin, ülkenin ekonomik refahına yönelik bu hedefleri ile bu hedefleri gerçekleştirmek için birbiriyle rekabet halinde olan Avrupa devletlerinin amacı aynı değildi. Avrupalılar bu hatların liman şehirlerine irtibatlı olmasını istiyorlardı. Böylece kendilerine lazım olan girdi ve çıktıların temini daha ucuz, daha hızlı ve daha güvenli olacaktı. Bu Batı'nın sadece ticari niyetiydi. Esas niyetleri ise merkez olan İstanbul'a hiçbir hat ağının bağlanmamasını istiyorlardı. Bu netice ile, hem iç piyasa bütünlüğü sağlanmasını önleyip Osmanlı Devleti'nin pazar olarak kalmasını hedefliyorlar hem de işgal zamanında İstanbul ile Anadolu'nun bu ulaşım kanalının varlığıyla iletişim kurmasını istemiyorlardı. Gerçekten de Batı ülkelerinin projeleriyle inşa edilen demiryolları liman şehirlerden başlıyor ama İstanbul'a ulaşmıyordu (Erdem, 2016:26).

Sultan II. Abdülhamit demiryollarının gerekliliğinin farkındaydı ama kurulan bu tuzağın da farkındaydı. Nitekim bir konuşmasında kendinden önceki padişahlardan farklı olarak şöyle demişti: "Demir yoluna çok ihtiyaç vardır. Yeni hatlar yapılmakla halkın refah seviyesi artacaktır. Ayrıca demiryollarının askeri

birliklerin çabuk hareketi bakımından stratejik önemi vardır. Fakat sınır bölgelerine yapılan demiryollarının düşmanın ülkeyi istila etmesini kolaylaştırdığını da göz önünde bulundurmak ve bu konu da ihtiyatlı olmak lazımdır". Avrupa'nın emperyalist devletlerinin demiryolu projeleriyle ne arzuladıklarının farkında olan II. Abdülhamit, bu sebepten ötürü Almanlarla çalışmayı yeğlemiş, nitekim İstanbul-Bağdat demiryolunu 1914 yılında dönemin müttefiki olan Almanlara yaptırmıştı (Erdem, 2016:29).

2.9. Osmanlı'nın Ekonomik Çöküşü

1838 Balta Limanı ticaret antlaşmasını imzalayan Osmanlı yöneticilerinin beklentileri kesinlikle ticari bir amaç taşımıyordu. Özellikle İmparatorluğun toprak bütünlüğünü koruyabilmek için, İngiltere'nin siyasi ve askeri desteğini almayı amaçlamışlardı. Bu antlaşma ticari olarak, amatörce, hatta tek yanlı ekonomik çıkarları gözeten bir antlaşmaymış gibi gözükse de, Osmanlı'nın bu tarihlerde siyasi ve askeri sorunları çözmesi, ekonomik sorunları çözmesinden daha elzem olduğu için, bu ve benzeri antlaşmalardaki ekonomik şartlar göz ardı etmek zorunda kalmıştı (Pamuk, 2003:276).

İngiliz devlet adamları tarafından şaheser olarak yorumlanan bu antlaşma sonrasındaki 1838-1864 dönemi, Osmanlı ekonomisinin ticaret antlaşmaları ile mali antlaşmalarla, tamamen dış etkilere açık bir pazar haline dönüştüğü, emperyalizmin bütün boyutları ile yürürlüğe girdiği bir dönem olmuştu. Bu antlaşmalar ile sanayileşmiş batı ülkelerinin tüccarları kendi ülkelerinde dahi sahip olamayacakları avantajlara sahiplerdi. Özellikle İngiliz tüccarlar Osmanlı topraklarında %5 gümrük vergisi ile mal satarken, Osmanlı tüccarları %8 ile %12 iç gümrük ödüyorlardı. Toprak bütünlüğü için güdülen denge ve taviz politikaları, dış ilişkilerde işe yaramadığı gibi, kalıcı iç sorunlar yaşatmaya muktedirdi (Şahin, 2006:2).

Osmanlı Devleti, Batılıların telkini ile tarım topraklarını özel mülkiyete açmayı, toprağı fiilen işleyenin mülkiyetine bırakmaya karar vermişti. 1858 tarihli arazi kanunu ile devlet daha önce kapalı bir alan olan tarımı piyasaya açmak isteyerek, tarımda kapitalist ilişkilerin gelişmesini arzu edip, devlet olarak bundan istifade etmek istemişti. Osmanlı tarihinde ilk diyebileceğimiz bu büyük kapitalist girişim, ilk bakışta her ne kadar mülkiyet hakkı olarak gözükse de, büyük topraklar

üzerinde fiili denetim kuran derebeylerin, ağaların, aşiret reislerinin gücünü köylüler aleyhinde meşrulaştırmış, toprak ağalığının da yasal temellerini atmıştı. Bu arazi kanununun iktisadi alanda devrim etkisi yarattığı kesindi. Ancak uzun vadede yaratacağı siyasi etkileri öngörülememişti (Şahin,2006:10).

2.10. OSMANLI DÖNEMİNDE ANTEP'İN GENEL AHVALİ

Antep jeopolitik olarak önemli bir noktada bulunsa da, sosyoekonomik olarak Halep'in gölgesinde kalmıştı. Bu durum Antep'e prangalar vuruyor, hemen her alanda gelişimini engelliyordu. Bu engele komşuları olan Maraş, Urfa, Besni gibi güçlü yerleşim yerlerinin mevcudiyeti de göz önünde bulundurulduğunda, engelin ne kadar büyük olduğu açıkça gözüküyordu. Tüm bu doğal engellere rağmen, tarım ürünlerini işlemiş, mamul ve yarı mamul hale getirerek kendi idamesini sağlamıştı. Halep Salnamelerine göre 1913 yılında 5.000 dokuma tezgâhı mevcuttu. Bu tezgâhlarda dönemin ihtiyaçları olan, hamam havluları, jakar kuşakları, astar bezi ve Antep alacaları vs. yapılırdı. Antep kilimleri, pekmezleri ve zeytine dayalı nihai tüketim malları meşhurdu. Kavaflık, demircilik, bakırcılık gibi zanaatlar cumhuriyet öncesinde de mevcuttu (Sargın, 1988:86).

Antep'in en önemli sorunu şehrin demografik yapısıydı. Şehir Halep'e bağlı olduğundan, merkezi yönetim tarafından nüfusun çoğunluğu Arap olarak addedilmiş, tarıma bağlı olmayan üretim ve zanaatlar Ermenilerin elinde olmuş ve şehrin sermayedar kesimi de Yahudilerden oluşmuştu. Hâlbuki şehrin nüfus çoğunluğu asli unsur olan Türklerdi. Ancak Türk nüfus genel olarak zanaattan ve sermayeden yoksun olduklarından dolayı şehirdeki etkileri olması gerekenin çok altında kalmıştı (Barlas, 1959:204).

Osmanlı devleti son dönemlerde yaşadığı siyasi bunalımların etkisi oldukça yıpratıcı olmuştu. Savaşların uzun sürmesi, vakıf düzeninin ve tımar sisteminin bozulmasından dolayı, devlet masraflarını karşılayamaz duruma gelmiş, bu masrafların karşılanabilmesi için sürekli halka yeni ve ağır vergiler getirilmiş bunun neticesi olarak da Celali isyanları gibi önemli toplumsal olaylar cereyan etmiş, nitekim Antep'te bu durumdan direkt olarak etkilenmişti. Antep'i etkileyen başka bir etken ise direkt ticaretin azalması olmuştu. Bu gelişmeler sonucunda şehirde büyük buhranlar yaşanmış, şehrin asayişini sağlayan yeniçerilerin dükkân ve ev

yağmalarından ötürü halk mağdur olmuştu. Halktan bazı kişiler işlerini terk edip dağlara çekilmişti. Bu noktada zaten olumsuz bir görüntü veren Antep ekonomisi durma noktasına gelmişti. Bu yaşanan olumsuzluklar, sosyal barışı da zedelemişti. Bilhassa Antep'te yaşayan Ermenilerin Türklere karşı tutumlarında bir çok olumsuz değişiklik olmuştu (Yıldız, 2015:10).

2.10.1. Antep Ermenileri

1543 yılında Antep'teki 29 mahalleden sadece birinde yaşayan Ermeniler yaşardı. Antep'te yaşayan Ermeniler iki ayrılmaktaydı. Yerli Ermeniler ve Ellik Ermeniler olarak adlandırılmaktaydı. Yerli Ermeniler neseplerinden ve inanışlarından ötürü Hay Ermenileri ya da Hayk Ermenileri denirdi. Ellik Ermeniler ise Fransızlar Antep'e girerken yanlarında getirdiği Ermenilerdi (Bozkurt, 2016:35).

16. asra doğru tüm Ermeniler Türkçe konuşmaya başlamış ve Türk kültürünü benimsemişler. Antepli Ermeniler dil, gelenek görenek ve kültür olarak Türk olarak görülüyorlardı. Türklerden gayrı en büyük farkları, Türklerin Müslüman, Ermenilerin ise Hıristiyan olmalarıydı. Hıristiyan olmalarına rağmen ibadetlerini Türkçe yaparlardı. Öyle ki bir Türk ile bir Ermeni arasındaki fark yok denecek kadar azdı. Bu iki faklı kavimden insanları ayırt etmek için, kıyafetlerine, yemeklerine, gelenek ve göreneklerine bakmak yeterli olmaz, sadece konuşurken Türkler "ağam" Ermeniler "gülüm" diye söze başlayan hitap sözcüğü kullanırdı. Ancak bu farklı iki hitap şeklinden Türk veya Ermeni oldukları anlaşılabilinirdi. Bunun dışında konuştukları Türkçe, her iki taraf içinde geçerli olmak kaydıyla Antep Ağzı idi. Birbirinden farkı olmayan bu iki topluluk 18. Yüzyılda ikiliğe düşmüşlerdi. Bu ikiliğin müsebbibi ne Türkler ne de Ermeniler idi.

Bu ikiliği yaratan American Board Şirketi adı altında misyonerlik çalışması yapan Protestan misyonerleriydi (Ünler, 1972:7).

2.10.2. American Board Şirketi (American Board of Commissioners For Foreign Missions)

18. Asırdan itibaren Türk-Ermeni ikiliği belirmeye başladı. Bu ayrımın ortaya çıkma nedeninin kaynağı American Board of Commissioners For Foreign Missions, kısa adıyla ABCFM yahut American Board olarak bilinen bir misyonerlik örgütüydü. Bu yapı 1810 yılında Boston'da kurulmuş ve 1819'da Anadolu

topraklarını programı kapsamına dahil etmişti. Bu yapının amacı 19. Yüzyılın başında büyük uyanış olarak adlandırılan Protestanlık inancını yaymaktı. Bunu da faaliyet göstermek için gittikleri yerlerde, hayır kurumları, okullar, eğitim merkezleri, hastaneler açarak, halkla iyi ilişkiler oluşturup, oradaki ahaliyi Protestan yapmak istiyorlardı. Bu sadece manevi amaçlarıydı. Bu misyonerlik faaliyetinin maddi ve emperyalist amaçları da hasıldı. Osmanlı Devleti ile kurdukları iyi ilişkileri zedelememek için ve Osmanlı vatandaşı olan inançlı Müslümanlara din değiştirtemeyeceklerini anladıklarından dolayı Müslümanları Protestanlaştırmak yerine hâlihazırda Hıristiyan olan Ermeniler üzerine yoğunlaşmışlardı. Zira Ermeniler kendi içlerinde bir mezhep bütünlüğünden de yoksun olup, Ortodoks, Gregoryen, Protestan gibi farklı inançlara sahiptiler (Şıvgın, 1997:74).

Amerikan Board şirketi misyonerinin ilk defa Antep'e 1819 yılında geldiğine dair vesikalar bulunmaktadır. Bu misyonerin çabaları ve Antep Ermenilerinin desteği ile 1830 yılında Antep'te Protestan Kilisesi ve Amerikan Hastanesi kurulmuştu. Ermenilere eğitim verebilmek amacıyla Malta'dan 1822'de İzmir'e getirilen matbaa ki ilk Türkçe İncil burada basılmıştı. 1831 yılında Antep'e getirilerek İncil basımına devam edilmiş ve 12 yılda 40.000 İncil basılmıştır. Antep Amerikalı misyonerler için çok önemli olmalı ki Orta Doğu'da 2. Kiliseler Birliği İstanbul'dan sonra 1848 yılında Antep'te kurmuşlardı (Barlas, 1959:162). Tüm bu gelişmeler akabinde 1901 yılında ilk yerel gazete, Amerikan Koleji'nde basılmış, bu gazete Ermeni harfleriyle Türkçe olarak basılmıştı. (Gaziantep İl Yıllığı, 1968:72)

1870'li yıllara gelindiğinde, misyonerlik etkileri daha da artmıştı. Urfa'da toplanan Kilikya Ermeni Protestan Birliği toplantısında alınan kararlardan biri de Antep'e "Central Turkey Collage" Türkçe adıyla ''Merkezi Türkiye Koleji'' açılmasıydı. Bu kolej 1876 yılında eğitime başlamıştı. Kolejin kuruluş amacı ise; bu topraklara sahip olabilmek için her türlü bilgi, beceri ve güce sahip olacak Ermeni nesiller yetiştirmekti (Şıvgın, 1997:74).

Amerikalılar, Fransızların da vermiş olduğu desteklerle, kısa zamanda açtıkları bu merkezlerde, yeni kuşaklara ilk olarak Ermeniceyi öğretmişler. Dini ve modern bir eğitim tatbik etmişler. Bu Ermenice öğrettikleri yeni nesil ermeni çocuklarına ve gençlerine, Büyük Kilikya Ermeni Devleti hayali aşılamışlardı. Bu

minvalde yetişen ermeni çocukları, içtimai hayatta da Türk unsurunun güçsüz, fakir ve muhtaç durumuna tanık olup, müşahede edince, bu hedef onlar için hayal değil, kısa zamanda gerçekleştireceklerine inandıkları bir ülküydü. Tüm bu gelişmeler yaşanırken, Osmanlı Devleti bu duruma sadece seyirci kalmıyor, uyguladığı denge politikası gereğince, bu ayrılıkçı faaliyetlere bazen araziler bağışlayarak, bazen de prosedürde kolaylıklar göstererek destek vermek zorunda kalıyordu. Yapılan bu eğitim ve öğretimin içeriğiyle ilgilenemiyordu. Verilen eğitim ve öğretim o kadar ileriye gitmişti ki, 3 Ocak 1876 yılında yüksek eğitim alanında Amerikan Hastanesi'ne tıp fakültesi bile açılmıştı. Arka arkaya açılan bu azınlık mektepleri, yüzyıllardır kardeşçe yaşamış olan iki halkın arasına sokulmuş bir nifak olduğunu da göremiyordu. Ancak Osmanlı Devleti'nin göremediği tehlikeyi Antepli Türkler görmüş olmalı ki, 1895 senesinde Maarif-i Mahalliye adı altında özel eğitim derneğini kurmuşlardı (Gaziantep İl Yıllığı, 1973:11).

2.10.3. Mormonlar (Ahir Zaman Azizleri)

Antep'te faaliyet yürüten misyonerler, American Board şirketi ile sınırlı değildi. Yine Amerika kökenli olan Mormonların da bu bölgeye ilgisi hasıl olmuştu. Mormonluk 19. Yüzyıl başlarında kendini gösteren bir inanç biçimiydi. Klasik Hıristiyan mezheplerinden farklı olduklarından ötürü, Amerika'da dahi istenmeyen bir topluluktu. Osmanlı topraklarında faaliyetleri 1884 yılına tekamül ediyordu. Bu topluluğun amacı kendine taraftar toplamak ve kazandıkları nüfus sayesinde de istenmeyen tarikat olmaktan kurtulmak istemeleriydi (Şıvgın, 1997:75). 1889 yılında Antep'e gelen Mormonları istemeyen Board Şirketi Protestanları, mezarlıkta karşılaştıkları Mormonları taşlamışlardı. Mormon mezhebine girmiş kişilere ki bu sayı faaliyette oldukları 1889-1907 yılları arasında 60 kişiye ulaşmıştı, Protestanların da propagandalarıyla kimse Mormonlara iş vermiyordu. Bu sebeple Antep misyon başkanı Hintze, Mormon Kilisesi üyelerine iş sağlamak amacıyla 1899 yılının ocak ayında dokuma atölyesi açmıştı. Bu atölyede 5 tezgah ve 8 kadar ermeni çalışmaktaydı (Cesur,2012:264).

Resim 2. 1. 1905 Antep'te mormon tarikatına giren ermeniler (Asım Mıhçıoğlu Arşivinden)

2.10.4. Antep'te Bulunan Konsolosluklar

Antep'te bu gelişmeler yaşanırken siyasi gelişmelerde yaşanıyordu. Osmanlı'dan pay kapabilmek adına tüm dış güçler seferber olmuş, pervazsızca Osmanlı'nın kozmopolit yapısına saldırıyordu. Bu saldırılar da nifak tohumları ekilerek misyonerlik faaliyetleri yapılıyordu. Bu saldırıların son ayağı olarak da konsolosluklar açılıyordu. Antep gibi Halep vilayetine bağlı olan küçük bir kazada, İngilizler 1820-1840 yılları arası faaliyet gösteren temsilcilik bürosu açmış akabinde farklı devletlere ait dört tane konsolosluk mevcut bulunmuştu. Yabancı unsurlara verilen imtiyazlar o hale gelmişti ki, devlete karşı hiçbir yükümlülükleri yokmuş gibi istedikleri her şeyi yapmaya başlamışlardı. Büyük iş yerleri yapmak, kömür madeni çıkarmak, bina dikmek vs. bunları yaparken hiçbir merciden izin almaya tenezzül dahi etmiyorlardı. Böyle pervazsız hareket edecek bir ortam olduğundan, yabancı tüccarların sayısı o kadar artış gösterdi ki, bu konsolosluklar kendi tüccarlarına yeni iş sahaları arayışlarında bile faaliyet gösteriyorlardı.

Bu konsolosluklar:

- Fransız Konsolosluğu - M. Kelyonfigore
- Yunan Konsolosluğu – Dimitraki Sebabidis
- İran Konsolosluğu – Şehbender Nazar Ağa
- Amerikan Konsolosluğu – Dilman Teremce

Takvimler 1884 yılını gösterdiğinde Antep'te 4 konsolosluk mevcuttu (Barlas, 2006:9).

2.10.5. 1864 Amerikan Sergisi

Hasırcızade Mustafa Fehim Efendi'nin kendi eliyle yazdığı el yazması bir risaleden Antep'in Amerikan sergisine katkısı görülüyordu. Mamul ve yarı mamul maddeler: kaşık, çatal, muska, tarhana, boz abalar, sigara takımı, üzüm, bal, pekmez, zeytinyağı, gümüş tarak, bal mumu, yufka ekmek, şirik yağı, yemeniler vs. şüphesiz bu ürünler Anteplilerin ürettiği el emeği göz nuru ürünlerdi. Bu tablo Antep'i ihracat yapmak adına hevesli gösterse de Antep'te mevcut bulunan Amerikan Konsolosluğu'nun varlığını da göz ardı etmemek gerekirdi (Göğüş, 1961:128).

2.10.6. Antepli Ermenilerin Ayrıcalıkları

Antep'te 19. Yüzyılın başlarında Ermenilerin gün geçtikçe güçlendiği göze çarpmaktaydı. Osmanlı Devleti'nin uyguladığı yanlış politikalar sebebiyle devletin birçok yerinde olduğu gibi Antep'te de büyük bir yabancı tüccar topluluğu meydana gelmişti. Bu tüccar topluluğu şehir merkezindeki Ermenilerle iş yapıyordu. Türk gençleri sürekli askere alınıyor, birçoğu geri gelemeyip şehit oluyor, uzun yıllar sonra gelebilenler ise, ya hasta ya da kolunu bacağını cephede kaybetmiş gazi olarak geliyorlardı. Köylerde yaşayan Türkler ekseriyeti oluşturuyordu. Sadece birkaç Ermeni köyü mevcuttu. Köylülere getirilen ağır vergiler, bu toprakların Ermeniler'in eline geçmesine neden oluyordu. Bu durumda Ermeniler askere gitmiyorlar, çıkarılan yeni yasalar onları imtiyazlı ve neredeyse dokunulmaz hale getiriyordu. Ermeni gençler her geçen gün ticaret ve sanayideki iş kollarına daha fazla hakim oluyorlardı. Bu sebepler neticesiyle, zaten meslek ve zanaat ellerinde olduğu için zengin olan Ermeniler, günden güne daha da zengin bir hale geliyordu (Şıvgın,1997:70).

Türk tacirlerin sermayeleri yetersiz olduğundan, ticari faaliyetlerinde senet üzerinden iş yapmaktaydılar. Senetlerin vadesi geldiğinde ise Ermeni bankerlere müracaat ederlerdi. Bu bankerlerin işi para satmak olduğundan, çok yüksek faizle alınmış borçlar yüzünden Türk esnafı günden güne kötüye giderken, Ermeni bankerler ise varlıklarına varlık katmışlardı. Sadece şehirde yaşayan tüccar ve esnaflar değil, kızını-oğlunu evlendirmek gibi muhtelif sebeplerle Ermeni bankerlerin kapısına giden Türk köylüsü de aynı hüsranı yaşamış ve tarlalarını, topraklarını kaybetmişti. Nitekim Birinci Cihan Harbi'nde Antep'in en güzel bağları, bahçeleri, fıstıklıkları, zeytinlikleri ekseriyetle Ermeni tüccarlarının eline geçmişti (Yetkin, 1963:15).

Ermeniler askere alınmazdı. Türkler ise müddetti 6-7 yıl olan uzun askerlik yapmalarının birçok dezavantajı vardı. Bunlar: Türk nüfusunun azalmasına, meslek öğrenmesine, eğitim ve sanatın idame ettirilememesine neden olan neticeler doğuruyordu. Bu neticelerin getirdiği sıkıntılar da çok fazlaydı. Bunlar: eğitim alamamış, kendi kişisel gelişimini tamamlayamamış, en önemli çağlarında bulunduğu toplumdan 6-7 yıl uzak kalmış ve memlekete dönünce de elde yeterli sermaye, zanaat ve meslek olmadığından Ermenilerin elinin altında çalışmaya mecbur kalınmış gibi sıkıntılardı (Yetkin, 1963:15). Bu çalışmadan kasıt, elbette meslek icra etmek değildi. Her türlü angarya işi yapmak, çalıştığı işle alakası olmayan bir işle meşgul edilmek gibi ipe sapa gelmez meşguliyetler zinciriydi. Cemil Güçyetmez'in 1960 yılında o devirlerin çıraklarıyla yaptığı röportajlara tanık olduğumuzda durumun vahameti ortaya çıkıyordu. Kunduracı Şerif Baydar ile yapılan ve Gaziantep Kültür ve Sanat Dergisi'nde yayınlanan makalede, eksiden kunduracılığın sadece Ermenilere mahsus bir meslek olduğunu, bu mesleği öğrenmek için ermeni ustanın yanına çıraklığa giren Şerif Baydar'a malum meslekle ilgili bir iş verilmemiş ve sahibi Ermeniler olan inekleri yaydırmaya göndermek suretiyle çobanlık yaptırılmıştı (Güçyetmez, 1960:115).

1958 yılında Terziler Cemiyeti başkanı olan Mahmut Öztahtacı'nın anlatımına göre; Ermeniler Türklerden çekinmeye başladığı dönemde ilerde ne olur ne olmaz diye, daha önce yanlarına çırak olarak almadıkları Türk çocuklarını çırak olarak almaya başlamışlar. O zamanın Antep'te en iyi terzisi olan Eğon Sarkiz'in yanına çırak olarak girmiş. Dönemin, bütün devlet erkânının giydiği Bonjur, Edigot

ve Frankları kendileri dikermiş ve bu ustanın yanında tam altı yıl para almadan çalışmış ancak Fransızların Antep'e girmesi ile Ermeniler yanlarında ne kadar Türk çalışan varsa hepsini işten çıkarmışlar (Küçükdağ, 1958:13).

2.11. ANTEP HARBİ

2.11.1. İngiliz İşgali

Antep imparatorluk döneminde, Türk kültürünün; Arap ve Güney kültürlerine karşı sarsılmaz bir bendiydi. İmparatorluğun çöküşünde de Türk kahramanlık şecaatinin nihayetini arz etmişti. Güney illerine seyahat edenler, Türk-Arap kültürünün kaynaştığı hat üzerinde bulunan Antep'in o zamana kadar üstün ve mübarek bilinen, Arap kültürüne karşı büyük bir bent teşkil ettiğini ve milli kimliğini koruduğunun şahidi olmuşlardı (Ünler, 1957:10-13).

Osmanlı Devleti uzun ve mağlubiyetle biten Balkan Savaşları ve I. Dünya Savaşı ile çok zor duruma düşmüştü. Siyasi bir oyunla savaşa sokulan Osmanlı Devleti'ne karşı bütün güçleriyle yüklenen İtilaf Devletleri, Anadolu'yu paylaşabilmek için suretle harekete geçmişlerdi. Öteden beri göz diktikleri Osmanlı topraklarını bir an önce paylaşmak arzularıydı. Bu amaçla İtilaf güçleri aralarında anlaşmalara yollarını deniyorlardı.

1912 ve 1914 Balkan Savaşı sırasında Osmanlı Devleti'nin güç durumda olduğunu gören İngilizler ve Fransızlar nüfuz alanlarını belirlemek üzere aralarında bir antlaşma yaptılar. Bu antlaşmaya göre Suriye ve civarı Fransızlara bırakılıyordu. Sonradan bu antlaşmayı gözetmeyen İngilizler Arap Yarımadası'nı ele geçirip Hindistan yolunu güven altına almak için 1915'de Mekke Şerifi Hüseyin ile bir antlaşma yaptılar. Bu antlaşmaya göre İngiltere Şerif Hüseyin'in yanında olacak, Arap Yarımadası'nda ayrı bir Arap Devleti'nin kurulması için Osmanlı Devleti'ne karşı ayaklanmasına tüm nüfuzu ile yardımcı olacaktı.

Fransızlar bu yeni anlaşmaya karşı çıkmışlardı. 1916 Mayıs'ında yeniden bir antlaşma imzalanmıştı. Sykes-Picot Antlaşması adı verilen bu antlaşmaya göre Bağdat ve Basra'yı kapsayan Irak ve Filistin, İngiltere'nin; Suriye, Antep, Maraş ve Urfa Fransa'nın nüfuz alanı olacaktı. Ayrıca Musul ve çevresine Fransızlar, Irak'tan

Filistin'e kadar uzanan bölgeye de İngilizler nezaret edeceklerdi. Masa başında üleşimi planlanan Osmanlı toprakları, fiilen İtilaf Devletleri tarafından paylaşılmaya başlanmıştı.

Almanların safında yer aldığımız I. Dünya Savaşı, Osmanlı Devleti'nin acı sonu olmuştu. Bu savaşlardaki asıl amacın Osmanlı Devleti'nin paylaşılması olduğu açıkça ortaya konmuştu. Savaş sonucunda 30 Ekim 1918'de imzalanan Mondros Mütarekesi Osmanlı imparatorluğunun ölüm fermanıydı. Bu antlaşma üzerine İtilaf devletleri paylaştıkları topraklara sahip olmak amacıyla hızla harekete geçtiler. (Sargın, 1988:32).

Gaziantep Mondros Mütarekesi ile milli sınırlarımız içinde kalmıştı. 1919 yılı ocak ayında Halep'te bulunan İngilizler, mütareke şartları hilafına haksız ve sebepsiz olarak Antep'i işgal etmişlerdi (Ünler, 1957:10).

Mondros Mütarekesi'nin asayişle ilgili yedinci maddesine dayanan İngilizler, Halep'teki kuvvetlerinin emniyetini sağlamak ve süvari atlarına yem temin etmek bahanesiyle, 15 Ocak 1919'da Antep şehrine girdiler.1919 Şubatında Maraş ve Urfa'yı da işgal ettiler. Türklerin milli konularda hassas olduğunu bilen İngilizler, burada uzun kalmayı planladıklarından ve işgali de kolaylaştırıp güçlü bir mukavemetle karşılaşmamak için, mahalli Türk idaresine karışmamışlar, polis ve jandarmaya müdahale etmemişlerdi. İç işlere dahil olmama görüntüsü verip, sempati kazanmak adına fakirlere birçok yardım yapmışlardı. Ancak Antepli Türkler, Yunanlıların İzmir'e çıkışı gibi istila haberleri ile Osmanlı Devleti'nin istilacılara karşı biçare durumundan ötürü elem ve keder içindeydiler. Bu durumdan istifade etmeye kalkan azınlıklara ve istilacılara dur diyecek olan yeni Türk devletinin kuruluş haberi ile ilgili rivayetler kulaktan kulağa yayılarak, Antep'te büyük bir heyecan yaratıyordu. Vilayet-i Şarkiye Müdafaa-i Hukuk-i Milliye Cemiyeti'nin düzenlediği 23 Temmuz 1919 Erzurum kongresini takriben Anadolu ölçüsünde bir teşkilat haline gelen Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyetinin düzenlediği 4 Eylül 1919 tarihli Sivas Kongresine Antep delegeleri de katılmışlardı. 12 Ekim 1919 da Antep'te Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin bir şubesi de kurulmuştu (Ünler, 1969: 4).

İngilizler, işgalin ilk günlerinden sonra maiyetlerinde istihdam ettikleri Ermeni tercümanların, özellikle Antepli tercüman Leonyan Adur'un tahrik ve teşvikiyle Türklere karşı ilk günlerdeki izledikleri ılımlı politika gitmiş, yerine ceberut bir işgal politikası gelmişti (Nureddin, 1974:16).

Hükümet konağını basan İngilizler, şehrin ileri gelen eşraf ve münevverlerinden mütevellit bir grup Antepliyi bir otomobile bindirip, aileleriyle görüşüp helalleşmelerine dahi fırsat vermeden derdest edip, önce Halep'e oradan da Mısır hapishanelerine sürgün etmişti. Birkaç gün sonra, makineli tüfeklerle donatılmış İngiliz askerleri ikinci defa hükümet konağını basıp, ermeni göçüyle ilgili evraklara cebren el koymuştu. Türklerin elinde ne kadar ateşli ve ateşsiz silah varsa 24 saat içerisinde İngiliz işgal kuvvetleri komutanlığına teslim edilecek, aksi takdirde kimin muhafazasında bir silah tespit edilirse, kişi derhal idam edilecek ve ailesine 100 altın müeyyidesi verilecekti. Bu uyarılar şifahen belirtilmekle kalmamış, hemen her köşe başına yapıştırılmıştı. Şehrin ileri gelen zevatının sürgünü üzerine yaşanan bu hadise halkın manevi kuvvetini iyice kırmış, bu duruma karşı koyacak olan asker kadrosunun noksanlığı hat safhada olduğundan, bir avuç jandarma silahlarını alenen taşımaya bile cesaret edememişlerdi (Nureddin, 1974:17).

Türklerin ellerindeki ekmek bıçaklarına varıncaya kadar bütün silahları toplandı. 15 Mart 1919'da on beş gün süre ile dükkan kapama ve sokağa çıkmama yasağı uygulandı. İşgalin ağırlığı, düşmanın eziyet ve zalimce davranışları halk üzerinde ümitsizlik yaratıyordu. Özellikle Ermenilerin tahrik ve hakaretleri dayanılmaz bir hal almıştı (Sargın, 1988:33).

İngilizlerin baskın talebi ile memleketin eşrafı toplanıp, mevcut silahların teslimi konusunda toplanıp, müzakere sonucunda silahları teslim etme kararı almıştı. Ertesi gün İngilizler şehrin merkez mahallelerinde makineli tüfeklerini kurarak ahaliye gözdağı vererek silahları toplamışlardı. Millet gözü gibi baktığı, bu kara günler için dişinden tırnağından arttırarak çok zor şartlarda getirttiği silahlarını gözyaşlarıyla İngiliz işgalcilere teslim etmişti. Toplanan silahlar, mavzer, martini, gara, revolver, bomba, kılıç, süngü, kasatura, dinamit vs. ibaretti. O gün akşama kadar İngiliz işgalcilere 14 araba silah ve cephane teslim edilmişti. Ahalide bir fişek bile kalmamıştı. Ancak Ermenilerin kolej müdürü Mister Meril, İngiliz işgalcilerine

Türklerin elinde halen 26.000 silahın olduğunu, şimdiye kadar toplanan silahların ancak 4/1 nispette olduğunu söylemiş ve akabinde şehir eşrafından bazıları hapsedilip, bazıları Halep'e sürülmüş, yine caddelere makineli tüfekler düzerek halkı tehdide başlamışlar. Oysa Ermenilerin elindeki silahlar alınmıyor ve şehrin Türklere ait olan dükkânları kapatılıyordu. İstisna olarak fırınların açılmasına izin veriliyor, diğer dükkânlardan biri açılacak olursa sahibi kurşunla infaz ediliyordu. Gece sokağa çıkma yasağı ilan edilmiş olmasına rağmen gündüz iki kişinin yan yana yürümesi dahi yasaklanmıştı (Nureddin, 1974:18).

Bu ağır baskılar tam 18 gün devam etti. Kasap gibi işyerlerindeki malların çürüyüp kokmasından geçilmez olunmuştu. Bu durum İngiliz işgalcileri de rahatsız etmiş ki yasağa son verilmiş, bu baskının lüzumsuz olduğu ve Türklerin elinde silah olmadığı kanaatine varılmışsa da Antepli Ermeni Somun adında bir zatın Lohan Köyü'nde çok sayıda silah olduğunu iddia ederek ihbar etmesi neticesiyle şehir merkezindeki zulüm kırsalda da hissedilmeye başlanmıştı.

Antep'i İngilizlerin işgali yaklaşık bir yıl sürmüştü. Fransızlar bu duruma tepki göstermişlerdi. 1919 Eylül'ünde yapılan antlaşmayla İngilizler Musul üzerindeki Nezaret Hakkı'ndan vazgeçip, önce Suriye'yi sonra da Antep, Urfa ve Maraş'ı boşaltmışlardı (Nureddin, 1974:19).

Resim 2. 2. 1919 yılı İngiliz işgalinde nöbet tutan Hint askerleri (Asım Mıhçıoğlu Arşivinden)

Resim 2. 3. İngilizler Antep'ten ayrılırken 6 Kasım 1919 (Asım Mıhçıoğlu Arşivinden)

2.11.2. Fransız İşgali

Antep'i belli bir plan dahilinde terk eden İngiliz işgal kuvvetlerinin son birliği, 5 Kasım 1919'da Antep'ten çıkarken, Fransızlar ise Ermenilerin taşkın gösterileri arasında, İngilizlerin bıraktığı mıntıkalara yerleşmişlerdi. Antep resmen Fransızlar tarafından işgal edilmişti. (Yakar ve Pusat, 2014: 25).

İngilizler, Antep'e işgal için girerken, içimizde yaşayan Ermeniler Kırkayak Bahçesi önünde toplanmış, yerlere halılar sermiş, kurbanlar kesmişler ve Türk milletine açıktan açığa iftira ve kötülüklere başlamışlardı. Nihayet İngilizler çekilip onların yerini Fransızlar almışlardı. Fransızların askerleri arasında Adana havalisinden toplanmış maaşlı milis Ermeni askerleri de vardı. Bunların gelişinde Kendirli Kilisesi denilen yerde yollarına yine halılar, kilimler serilmiş Fransız askerleri bunları tepeleyerek geçmişti. Onlara durmadan Ermeniler çiçek serpiyorlardı. Antep halkı bu defa İngilizlerin gidişine memnun, Fransızların gelişine de müteessir olmuşlardı. Birçok Antepli Ermeni, Fransız Ordusu için asker

yazılmışlar ve rast geldikleri yerlerde Türklere hakaret etmekten geri durmamışlardı (Güzelhan, 1959:157).

29 Ekim 1919 da Fransız kıtaları sayısız bayrak ve çiçek taşıyan Ermeni ahalisinin sevgi ve sevinç gösterileri arasında Antep'e girdiler. Fransız kıtaları arasında gönüllü Ermeni birlikleri vardı. Ermeni halkı Fransızları, yeni Ermeni devletinin müjdecisi olarak karşılamıştı. Türk halkı ise törenlere katılmamış, büyük bir endişe içine düşmüştü (Ünler, 1969:5).

İşgale katılan Fransız askerleri arasında bölgeden daha önce göç eden Ermeniler de bulunuyordu. Fransızlar işgal sırasında sömürgeleri olan Senegal'den topladıkları askerlerden oluşan avcı bölüklerini de getirdiler. Bir işgalin bitip diğerinin başlamasına müteessir olan Antep halkı Fransız işgaline karşı tepki göstermeye başlamıştı. Fransız işgalcilerin Adana'da Türk halkına yaptıkları zulüm ve işkenceyi iyi bilen Antepliler, İşgalden hemen sonra büyük bir miting düzenlemiş ve Fransız işgal komutanına bir protesto mektubu göndermişti. Fransız işgalciler bu protestoya aldırmadığı gibi bilakis resmi binalara Türk Bayrağı çekilmesini yasakladılar. Resmi binaların kapılarına bölgenin adının Kilikya olarak değiştirildiğini belirten tabelalar astılar. Bu ara bazı Ermeniler yoğun bir ihbar ve kışkırtma kampanyası başlatmışlardı. Akyol Karakolu'ndaki Türk bayrağının bir Ermeni tercüman eşliğinde, Fransız subayınca indirilmesi Antep halkı üzerinde bomba tesiri yaptı. Bu son olay ve baskılara karşı Diyarbakır 13. Kolordu Komutanı Miralay Ahmet Cevdet Bey de tepki gösterdi. Ahmet Cevdet Bey, Fransızların tutumunu, ardı ardına gönderdiği sert notalarla protesto etmişti. Hem Fransız askerleri hem de Ermeni çeteleri halka zulme devam ettiler. Tecavüzler, sarkıntılıklar, baskılar artmıştı. Fransız askerlerinin saldırısına uğrayan bir Türk çocuğu, anasını korumak isterken Fransız askerleri tarafında süngülenerek şehit edilmişti. Bu şehit çocuk Mehmet Kamil'di. Bu olaylar Türk halkı üzerinde şok etkisi yarattı. Bu elim olay karşısında telaşlanan Fransız Alayı Komutanı Kolonel Saint Mari, katillerin en yakın zamanda yakalanarak cezalandırılacağı sözü vermişti. Fransız komutanının tazminat ödeme teklifini, Mehmet Kamil'in babası Ökkeş Ağa şiddetle reddetmiş ve "Benim evladım şehit edildi. Milletim intikamını alacaktır. Ben çocuğumu para ile satacak vicdansız bir baba değilim" karşılığını vermişti (Sargın, 1988:33).

Kilis'ten Antep'e gelen Kolonel (Andorya) 1 Nisan 1920'de tekrar Kilis'e dönmek için yola çıktığı zaman, Maraş'tan, Burç köyüne gelmiş olan Kuva-i Milliye Kumandanı Kılıç Ali Bey, maiyetindeki makineli tüfeklerle donatılmış bir kuvvetle, Antep'e bir buçuk saatlik mesafede bulunan Balaban mevkiinde, düşmanın etrafını çevirmiş, epeyce devam eden çatışmadan sonra düşman yine Kilis'e doğru yoluna devam etmişti. Kılıç Ali Bey'in yolda muharebeye tutuştuğu ve top sesleri Antep'ten duyulduğu bir sırada hapishaneden birkaç mahkumun firarı ve muhafızların da firarilere karşı birkaç el silah atması hasebiyle herkes bu silah seslerini Fransızların şehre hücum ettiğini zannedip, silahını alan gençler, bir taarruza karşın tutulmak üzere evvelce tertip olunan cephelere koşarak savunma pozisyonu almıştılar. Bunun üzerine yerli Ermeniler, Türk mahallelerine karşı taciz ateşi etmeye başladılar ve bu ateş o gün akşama kadar devam etmişti. Aynı günde Fransızlardan bir subay 20 asker esir alındı. İşte bu olay, Antep Harbi'nin başlangıcı oldu. O gün ilk silah patlatan ve şehir muharebesi şeklinde başlayan müdafaa savaşının besmelesini çeken de Körükçüzade Ahmed Efendi idi. (Nureddin, 1974:39).

Bu savaş Antep gibi açık bir şehri imha edecek güce sahip, zamanın en iyi savaş teçhizatına sahip olan Fransız ordusuna ve onun sayıları 50.000 kadar olan Ermeni yanaşmalarına karşı bir avuç insanın var olma savaşı olacaktı. Bu savaş 11 ay devam edecek; yüzlerce aile, binlerce evladını şehit ya da gazi verecek, yüzlerce topun yoğun ateşi altında şehir baştan başa bir harabe ve enkaz yığını haline gelecekti (Ünler, 1957:10-13).

Fransızların modern silahlarla donatılmış orduları tarafından 2 ay mütemadiyen top altında tutulmasının neticesi olarak şehir viraneye dönmüş, yollar kullanılamaz hale gelmiş, top mermisi düşmeyen evlerden bahsedilince, doğaüstü bir olay yaşanmış gibi hayret ediliyordu. Top değmeyen ev ahalisine, sanki piyangodan ikramiye kazanmışlar gibi gıpta ile bakılıyordu (Ünler, 1969:4).

Antep şehrinin 70.000 top mermisi ile ki, bu mermiler 155'lik denilen dönemin en ağır topları idi, devamlı bombardıman altında tutulması sebebiyle 8.000 bina harap olmuş ve bir o kadar bina da hasar görmüştü. Takriben 6.000 Türk şehit verilmiş, halkın yalnız kendiliğinden Heyet-i Merkezi'ye verdiği altın lira

232.000'den fazla idi. Antepli malını canını 11 ay boyunca vatanı mukaddes için tereddüt etmeden harcamıştı (Yetkin, 1968:17).

Resim 2. 4. Fransız işgali sırasında Antep'ten bir görünüm (Asım Mıhçıoğlu Arşivinden)

2.11.3. Antep Harbinde Gayri Müslim Unsurlar

Kılıç Ali Bey maiyeti ile birlikte Antep'e gelmişti. Heyet-i İdare'den Antep'in ahval ve şeraiti ile ilgili malumat sual ettiğinde, Ermenilerin tutumlarıyla ilgili aldığı cevaplara binaen, Ermeni mahallesinde bulunan sözde Ermeni Millet Meclisi'ne: "Vatandaşlar bizim sizinle harbimiz yoktur, bizim düşmanımız Fransızlar, Fransızların aldatmalarına inanmayınız, siz bizimle 600 seneden beri beraber yaşıyorsunuz bundan böyle yine yaşayacaksınız, buna emin olunuz" mealinde bir mektup göndermiş ise de, Ermeniler bu mektubu dikkate almayıp "Ya Ermenistan ya Mezaristan" cevabı ile mukabele etmişlerdi. Antep Ermenilerini doğru yola sevk etmek için Kılıç Ali Bey defaatle uğraştı. Maraş'tan bir heyet, birkaç papaz ile Ermeni eşrafından da birkaç kişi getirterek Ermenilere gönderdi. Kendilerine her türlü teminat vereceğine dair söz verdi. Bu heyet Ermenileri yola getirmek için çok uğraştı. Sonunda Ermenilerle Türkler arasında çatışmasızlık olması için her iki taraftan da teminatlar alındı. Ermeniler tarafsız olup, Fransızlarla beraber hareket etmeyeceklerdi. Söz konusu bu mutabakat arası birkaç saat geçmeden Ermeniler tarafından çok şiddetli ateş açıldı. O kadar güçlü bir saldırıydı ki o güne kadar böylesi görülmemişti. Ermenilerin yaptığı bu alçaklığa anlam veremeyen halk, herhangi bir yanlış anlaşılmaya mahal vermemek için tekrar jandarma bölüğü

kumandanı Yüzbaşı Esad Bey, eşraftan Şeyh Mustafa Efendi, Komiser Muavini Mustafa Nuri Efendi vs. den mürekkep bir heyet, Ermeni Mahallesi'ndeki Martin İnas (Kadınlar Numune Mektebi) gitti ve Ermeni Millet Meclisi azasından, Doktor Shepard ve kolej mektebi müdürü Mr. Meril ile görüşerek Ermenilerle düşmanlığın sona ermesine mutabık kalınmış iken, heyet buradan ayrılır ayrılmaz Ermenilerin suikastına maruz kalarak arkalarından iki el silah ateşlendi, isabet bulmayıp, can kaybı yaşanmadı. Türklerin gösterdikleri büyüklük ve tahammülü, Ermeniler Türklerin zaafı olarak görüyordu (Nureddin, 1974:41).

Mütareke şeraiti gereğince, hem Fransızlarla ve hem Ermenilerle ateşkes hasıl oldu. Hudutlar belirlenmişti ve herkes kendi hududu içerisinde serbestçe gezebiliyordu. Lakin Yıldırım Taburu'nun birinci ve ikinci bölükleri Türk Hastanesi ve civarını teslim aldığı vakit haliyle Ermeniler bizim hududumuz dahilinde kaldıklarından, Fransızlarla Ermenilerin münasebetleri kesilmişti. Altmış günden beri Türklerle harp eden Ermeniler erzaksızlık yüzünden çok perişan olmuşlar, çekmedikleri sefalet kalmamıştı. Fransızların Ermenilere verdikleri erzak çok az olduğundan bir süre sonra kafi gelmemişti (Nureddin, 1974:76).

Bu şartlara daha fazla tahammül gösteremeyen Ermeniler, Ankara'nın Fransızlarla yaptığı mütarekeye binaen bir araya toplanarak Türklerle iyi geçinme kararının alındığı bir toplantı yaparlar, düşman postallarının şehirde olmadığı günlerdeki gibi yaşayacaklarını bildirirler. Fransızların gayriahlâkî hareketlerinden muzdarip olduklarını ve bir daha Türk tebaasından ayrılmayacaklarını, kardeş gibi yaşayacaklarını ve Türk Bayrağı altında can vereceklerini birçok yemin ve antlarla defaatle beyan etmiştiler. Binaenaleyh merhamet ve feraset sahibi olan Türkler, Ermenilerin yaptıklarını unutmaya hazır bir şekilde bu sözlere ve bu yeminlere itibar edip, harpte aç kalan, sefil ve perişan olan Ermenilere bol bol erzak verirler. Ancak yapılan tüm bu işleri, Türklerin zaafı olarak gören Ermeniler, yine Fransızlarla beraber hareket etmekten vazgeçmemişlerdi (Nureddin, 1974:77).

Antep Harbi'nde Ermenilerin Fransız saflarında yer almalarına rağmen şehirde diğer gayri Müslim unsur olan Yahudilerin Türk tarafında bulundukları aşikardı. Savunma kitaplarında bu konu hakkında fazla bilgi bulunmasa da iaşe ve hastane defterlerindeki kayıtlar, bu konu hakkında net bilgiler vermektedir. . Hatırat

türü bazı kitaplarda Yahudilerin Türkler lehine tavır aldıkları vurgulanmaktadır (Yakar ve Pusat, 2014:173).

Antep Harbi'nde Şeyh Fethullah Camii hastane haline getirilmişti. Hastaneye gelen yaralıların kayıtlarının tutulduğu hastane defterlerinde, Yahudilerin fırınlarda çalıştığı saptanmıştı. İaşe defterlerinde geçen "Gayrimüslim Karargâh Efradı" ifadesinden karargâhta Müslüman olmayan kişilerin de bulunduğu ortaya çıkmaktadır. Antep savunmasını anlatan çalışmalarda Ermeniler dışındaki gayri Müslimlerin nasıl bir tavır aldıklarından bahsedilmemektedir. Ermenilerin Fransızların yanında yer almasıyla bu gayri Müslim unsurun Yahudiler olmasından başka bir seçenek kalmamıştır. Yahudiler savunmada cephe savaşlarına iştirak edip yahut etmedikleri muammadır. Ancak cephe gerisi hizmetlerde görev yaptıkları, taraflarına verilen tayın kayıtları neticesiyle sabitti (Yakar ve Pusat, 2014:174).

2.11.4. İmalat-ı Harbiye

Harpte günler geçtikçe erzak tükeniyor, en fenası cephanede tükeniyordu.. Bu kadar zaman Antep'i vermeyeceğiz diye uğraşan Antepliler, bu defa her türlü yoklukla da savaşa tutuşmuşlardı. Lohanlızade Mustafa Nurettin Bey, Özdemir Bey'den bir emir aldı. Bu emir bir mektupla iletilmiş olup, mektubun meali: Derhal bölüğün takım kumandanı mülazım Zeki Efendi'ye devrederek İmalat-ı Harbiye fabrikası küşadı için merkeze hareket etmesini emrediyordu. Bu emirden haberdar olanlara, bu kadar yokluk ve yorgunluk içinde bu fabrikayı kurmak hülyadan ibaretmiş gibi geliyordu. Öncelikle imalata uygun güvenli bir yer gerekiyordu. Bu kadar yoğun top ateşine mazur kalan bir şehirde güvenli bir alan bulmak oldukça zordu. Aksi takdirde alelade bir yer temini, hem imalattaki insan unsurunun kaybına hem de imal edilen tüm cephanenin heba olmasına sebep olacaktı. Bu minvalde uygun olan yer Sabun Hanı (Kara Nazar'ın sabunhanesi) olarak belirlenmişti. Bu hanın alt katında top ateşinden zarar görmeyecek kuytu yerler ve mahzenler olduğu ve masmana olarak adlandırılan büyük alanlar mevcuttu. Yıldırım taburu 4. Bölük Kumandanı Lohanlı Mustafa Nureddin Efendi de, imalâthane müdürü olmuştu. (Nureddin, 1974:204).

Şimdi bu fabrikanın küşadına yardım edecek âlicenap kişiler lazımdı, fakat bu da noksan değilmiş. İvedi bir emir ile yıldırım taburunda, semt efradı arasında ne kadar sanatkâr varsa haber edilmiş. Bunların içinde Yıldırım Yusuf, Tevfik, Kara Ali Hacı ustalar gibi işgüzarlıkları, zekaları iş görecek kıymetli ustalar mevcutmuş. Lohanlızade Mustafa Nurettin makine imali ve kullanmadaki tecrübesiyle bu vazifeyi üstlenmiş ve hanesinde mevcut olan alet ve edevatı bu fabrikaya nakil etmişlerdi. Bu makineler Harb-i Umumi'de, Adana'yı terk edip giden Almanlardan kalmıştı. Bu teçhizatların ehemmiyetinin farkında olan Lohanlızade bunlardan bazılarını vaktiyle Antep'e getirmişti. Lohanlızade'nin ifadesiyle "arkadaşlarımın zekâsı, benim tecrübem bir araya karışınca bu makineleri istediğimiz vazifeye çevirdik. Osmanlı, İngiliz, Fransız, Rus fişeklerini imla edebilecek bir hale koyduk" diyordu (Nureddin,1974:205).

Her türlü vesaitten mahrum bulunulduğu halde yeni fikirlerle ve sanayinin hakim bulunduğu kıymetli zihinlerde yer bulan bomba, fişek, kapsül, barut imalatı çok az zaman zarfında inkişaf edildi. İmalâthane, cephane için kara baruttan fişek ve Fransızların patlamamış mermilerinden bomba imal etti. İmalat-ı Harbiye küşadı: Baruthane, bomba dökümhanesi, her nevi fişek imalathanesi, kapsül imalathanesi, demirhane, marangoz, araba tamirhanesi, torna, teneke imalathanesinden müteşekkildi (Nureddin, 1974:206).

1-Tamirhane Bölümü: Her çeşit tüfek, kasatura, mitralyöz, bomba kalıpları, kapsül makinelerinin tamiri, İngiliz makineli tüfeklerinin (Lewis) Osmanlı mermilerine göre uyarlaması yapılıyordu. Her ne kadar mermi yapılıyorsa da ki bunun kovanlarını geceleyin küçükler mezarlıklardan topluyordu, tüfek yapılamıyordu. Nihayet Yusuf Usta İngiliz tüfeklerini Türk mermisine göre tadil işini halletmişti (Mamalıoğlu, 1959: 177).

2- Kapsül hane Bölümü: Bomba fitili makinesi, imla(doldurma) makineleri sorunsuz çalışmaktaydı. Mavzer kapsülü yapmak için sarı pirinç levhalar lazımdı ancak bu levhalar bulunamadığından, herkesin bildiği gaz tenekelerinden kapsül yapılmıştı. Bu makine sayesinde tenekeler pullar halinde kesilir, ikinci etapta çukurlanıp, mükemmel kapsül oluyordu. Bu makine ile on bin küsur kapsül yapılır ve bu vazifeyi de 8-10 yaşlarındaki erkek ve kız çocukları yapmışlardı.

3- Bomba Fitili Makinesi: Bu makine el ile çalıştırılıp bir taraftan içi boş fitil büküyor, diğer taraftan barut doldurmak suretiyle Avrupa fabrikalarının yaptığı fitilden farkı olmayan ve Tophane, Zeytinburnu fabrikalarında bile yapılamayan dinamit, bomba fitili yapılıyor ve günde 3000 metre uzunluğunda fitil meydana getiriliyordu.

4- İmlahane Bölümü: bu bölümde bir taraftan makineler aracılığıyla boş kovanlar bozuluyor, diğer taraftan kapsül makinesine giderek kapsül takılıyor, öbür tarafta barut kurşunlara konularak makineden geçiriliyor, bu aşamadan sonra da sandıklara yerleştiriliyordu. İmlahane kısmında 170 kişi çalışıyor, günde altı bin küsur fişek imla ediliyormuş (Nureddin, 1974:208).

5- Barut Bölümü: Antep'te bu işi en iyi bilen, Hıyam Köyünden Cafer Usta ile posta Kör Ökkeş imiş. Fakat barut yapmak için güherçile, kükürt vs. lazım gelirmiş ki bunların hiç biri yokmuş. Cafer Usta buna bir çare bulur, mağaraların duvarlarında, kalenin eski burçlarında asırlardan beri rutubetle toplanmış küfleri toplatır, kazanda eritir, süzdüğü halis güherçile meydana getirmiş. İşe başladığının ikinci günü İngiliz barutuna muadil, kuvvetli parlak bir barut imal etmiş. İlk tecrübeyi avucunun içinde yapınca, leke bile bırakmadığını görmüş. Bu tecrübe başarılı olunca, güherçileyi iş güç edinmiş, yıllardır temizlenmeyen mağaralardan ve eski duvarlardan temizleterek, kadınlar ve çocuklar torba torba fabrikaya taşımıştı.. Her torbanın ücreti de çocuklara üç aferin, büyüklere bir Allah razı olsun imiş.

6- Dinamithane Bölümü: Bu bölümde düşman tarafından atılıp fakat patlamamış 15.5'lik top gülleleri ve bombalar matkap tezgahında delinerek içindeki dinamitler alınıyor, bu dinamitle de fabrikada imal edilen bombalar dolduruluyormuş (Nureddin, 1974:210).

7- Dökümhane Bölümü: Bu bölümde Kuyumcu Said Efendi ile Mısırlı Mahmud Efendi ve musiki muallimi Hilmi Efendilerin gayretleriyle günde 50 kadar bomba dökülüyormuş. Bu bombalar burada döküldükten sonra tamirhane kısmına giderek orada ince tesviyeden geçiyormuş. (Çiftçi ve Yener,1971:35)

8- Marangozhane Bölümü: Antep'in en kıymetli ustalarından Marangoz Mustafa Çavuş ve arkadaşları tarafından çeşitli ağaç işleri, fişek sandıkları, bomba kalıpları, erzak arabaları imal ediyormuş.

9- Mermi Dökümhanesi: Bu dökümhaneyi Attar Bekir Efendi idare ediyor ve günde binlerce mermi imal ediliyordu. Kurşun ve bomba imali için gereken tutyayı herkes evinin üzerinden, hatta camilerin kubbelerinden söküp mermi imal ediyorlardı.

10- Teneke İmalathanesi: Bu bölümde özellikle bombaların tapa tertibatının ateş almaması için muhafaza yapılıyordu. Bunun dışında torna ustası mevcut olup, bombaların tapa kısmını Şeyh-i Azam Bektaşi Mehmet Ali Baba torna ediyordu. Harp esnasında yaptığı hizmetlere mukabil 42'lik top namıyla adlandırılan ramazan topunun topçu kumandanı yine bu zattı (Nureddin, 1974:211). Fakat bu 42'lik top her atışta hurdaya döner, yeniden yapılmak üzere soluğu imalathanede alırmış (Başpınar Dergisi, 1944:32).

Bu fabrikanın başka bir özelliği de harp okulu görevi yapmasıydı. Okullara düşen bombalar sebebiyle çocukların telef olmaması için, ne kadar şehit, fukara çocukları, kadınlar, kızlar varsa hepsini fabrikada istihdam ediliyor ve iaşeleri temin ediliyordu. İçlerinde okuyabilecekler için de yine fabrika dahilinde bir Mekteb-i Sanayi'ye küşat ettirilmişti. 5 muallim, 2 muallime getirilmiş, bunları boş buldukları vakit çocukları okutup, diğer vakitler fişek yaptırıyorlardı. Zaman oldu ki, bu fabrikada 1200 civarında adam, kadın, çocuk işçi gibi çalışmış, 150-200 kilogram barut üretimi, 150 adet bomba, 50 metre dinamit fitili, 200 dinamit kapsülü ile 20.000 mavzer kovanları doldurulmuştu (Mortan ve Arolat, 2009:24).

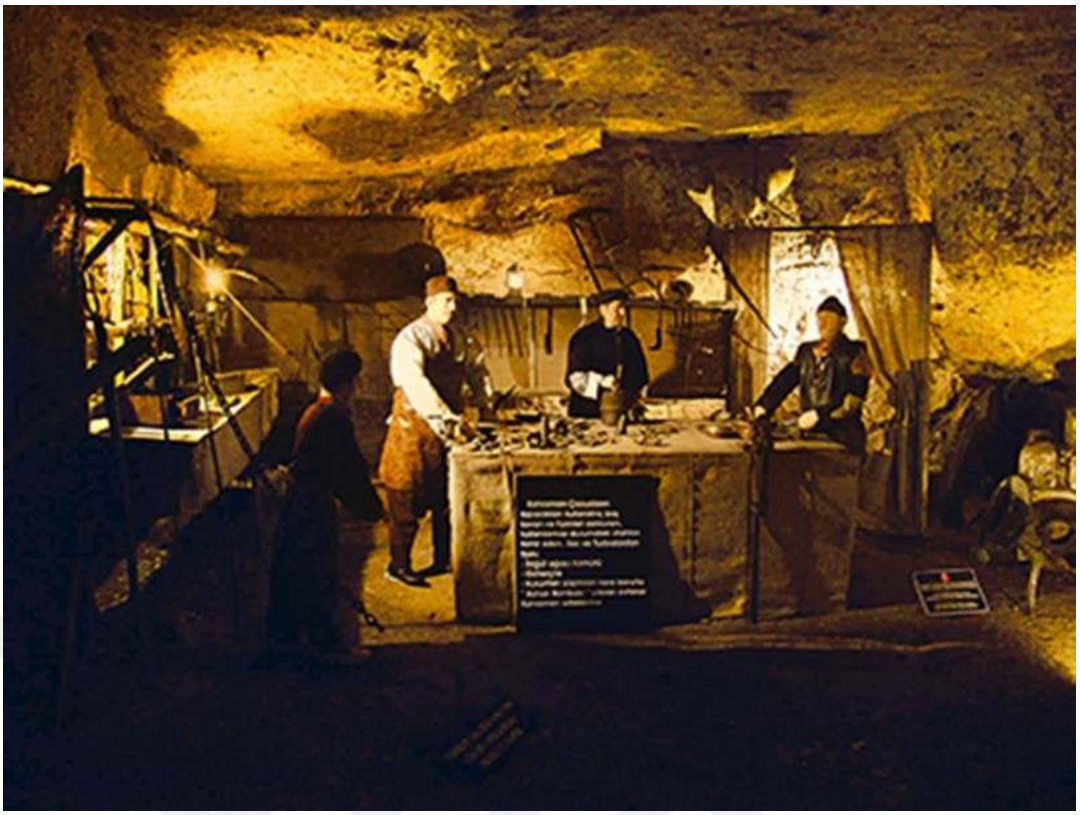

Resim 2. 5. Gaziantep savaş müzesi İmalat-ı Harbiye mizanseni

2.11.5. Açlık Beyannamesi

Antep Harbinde son muhasaranın son günlerinde şehirde açlık had safhaya çıkmıştı. Halkın dörtte üçü şehri terk ettiği halde, halen 13.000 civarında nüfus vardı. Askerler bile zerdali çekirdeğinden yapılmış ekmeği güç bulurken, tabii olarak bu halka yiyecek tedarik etmek olanaksızdı. Hali vakti yerinde olan aileler dahi açlık kaderine mahkum olmuştu (Yakar ve Pusat, 2014:89).

Elbette kıtlık çekilen tek şey gıda değildi. Yaralıların tedavisinde lazım olan basit materyaller dahi bitmişti. Harp esnasında Dr. Mecit Barlas'ın isteğiyle Fransızlardan tetanos serumu istenmiş, lüzumu kadar serum verilmişti. Bunlar dikkatli kullanmıştı. Fakat yeni bir salgın peyda olmuştu. Zerdali çekirdeğinden yapılan ekmeklerden ötürü hıçkırık salgını başlamıştı.

O açlık günlerinin canlı şahitleri, bu yokluğu anlatacak kelimeler bulamamış, kelimelerin kifayetsiz kaldığı bu açlık karşısında anlattıkları olaylar bugün bizlerin havsalasının alamayacağı derecede acı olaylardı.

Abdulkadir Mamalıoğlu: Yiyecek kalmamıştı, fıstık kabuğu, acı badem içi, az miktarda da buğdayla karıştırılıp dövülerek ekmek yapılıyordu. Fakat acı badem içi her ne kadar tatlılaştırılmak isteniyorsa da olmuyor; zehirliliğini kaybetmiyordu. Bir gün Tekke Camisi'nin karşısındaki Odun Pazarında can çekişen iki katır boğazlanmıştı. Ondan aldığımız bir parça et ile o gün acı bir bayram havası yaşamıştık. (Yakar ve Pusat, 2014:88).

Ali Nadi Ünler: Sokaklarda dilenciler çoğalmıştı, fakat hiçbir dilenci para kabul etmiyor, hayatını birkaç gün daha idame ettirebilmek için yiyecek bir şeyler istiyordu. Bu muhasarada hayvanlar da insanlar gibi açtı. Yazıcık semtinde gece abdest bozmaya çıkan bir çocuk aç bir köpeğin taarruzuna maruz kalmış, feryadına koşan annesi çocuğunu parçalanmış olarak bulmuştu (Yakar ve Pusat, 2014:89).

Dr. Mecit Barlas: Kazazzade Sait Efendi bir gıda buldu. Acı zerdali çekirdeğini tatlandırmışı ve bunu azıcık buğday ununa katarak kitlesini artırmak suretiyle bir ekmek yapmıştı. Herkes bundan yemeye mecbur olmuş. Bundan yiyen halk ve çete efradında bir hıçkırık meydana gelmişti.

Kamil Kirişçi: Antep artık taş yığını halini almıştı. Bizim mahallede bir iki ev kalmıştı evin birisi bizim komşumuz eski ev Gaziantep mebusu Hafız Şahin Bey'in evi idi. Bu hocanın evinde bir mağara vardı. Biz de oraya top siperi olarak sığınırdık, hocanın babası Memik Ağa'nın bir eşeği vardı, bu eşeğe günde bir pençe ölmeyecek kadar kepek verirdi. Bu kepeği eşeğin önünden çalıyorduk eşek bir gün açlıktan ölmüştü. Bizim gibi birkaç kişi eşeği yüzdük, etinin çoğunu biz aldık, kavurduk, tükenir diye azar azar yiyorduk.

Ökkeş Hacerlioğlu: Allah o günleri geri getirmesin. Çok acı çektik. Aç kaldık çıplak kaldık. Bir gün bizim Köroğlu Bostancı'nın beygiri ölmüştü. Açlıktan bu beygirin etini parça parça bölüştük. Bu beygirin karnından bir de yavrusu çıktı. Onu da paylaştık, yedik. Aç kalan insan hayatta kalabilmek için neler yapmazdı (Yakar ve Pusat, 2014:90).

Şakir Sabri Yener: evi beklemesi için bırakılan bir ihtiyarın, yiyecek bulamayarak evdeki kil ambarında bulunan killeri yiyerek haftalarca hayatını sürdürdüğünü görmüştü. (Yakar ve Pusat, 2014:92).

Mitat Enç: Kuşatma sırasında yenip yutabilinecek her şeyi tüketen insanlar, sonunda kedi, köpek ne bulabildilerse gırtlağına yapışmak zorunda kalmış; onların elinden canını kurtarabilenlerse ya açlıktan yada çöküntü altında telef olup gitmişlerdi (Yakar ve Pusat, 2014:93).

13-14 Ocak 1921 tarihinde Heyet-i Merkeziye bir açlık beyannamesi yayınlayarak dışarıdan son defa yardım istedi. Şehrin içinde bulunduğu durumu net olarak gösteren ve bir ibret vesikası olan beyannamede Heyet-i Merkeziye'nin çaresizliği had safhadadır (Yakar ve Pusat, 2014:77).

Dışarıdan duyulan tek güzel haber ise; 6 Şubat 1921 tarihinde TBMM'nin 147. toplantısının ilk celsesinde, Antep'e "Gazi" unvanı verilmesi oy birliğiyle kabul edilmesiydi. 8 Şubat 1921 tarihinde Resmi Gazete'de yayınlanarak yürürlüğe girmişti (Yakar ve Pusat, 2014:34).

Son çağrıya da müspet cevap alamayan Antep halkı, bu açlığa daha fazla dayanamayan ihtiyarlardan teşekkül bir heyet gidip Fransızlarla konuşup, teslim olmaya karar veriyorlar. Kale burcuna beyaz bayrak çekilince düşman şehre girecekti. İhtiyarlar heyeti dönünce, eli silah tutan herkes şehri terk etti. Heyet kaleye çekilecek iki metre beyaz bezi bulamadı. En adi kadınların kapısı bile yüzlerine nefretle kapanıyordu. Kimse şimdiye kadar al bayraktan başka bayrak çekilmemiş olan kaleye bu beyaz bayrağın çekilmesini istemiyordu. Malum heyet çaresiz kalınca, yeni ölmüş bir ölünün mezarını açarak, kefenini almak suretiyle beyaz bayrağı; kalenin burcuna çekerek onu kadere esir ettiler. 9 Şubat 1921'de imzalanan teslim antlaşmasından sonra Fransızlar gösterişsiz bir şekilde şehre girdiler (Mamalıoğlu, 1959:178).

Fransa hükümeti ile Türk hükümeti arasındaki barış görüşmeleri, 20 Ekim 1921'de imzalanan Ankara Antlaşmasıyla son bulmuş, bu antlaşmaya göre; Gaziantep Misak-ı Milli sınırları içinde kalmıştı. Bu duruma binaen Fransız birlikleri

kısım kısım çekilmeye başlamış, 7 Aralık'ta Kilis'ten, 25 Aralık'ta da Gaziantep'ten çektiler. Son birliğin çekildiği gün 25 aralık 1921 tarihinde 59. Alay sevinç gözyaşları arasında şehre girdi (Yakar ve Pusat, 2014:34).

Antep savunmasını konu alan çalışmaların hiçbirinde şehit sayısı tam olarak ifade edilememiştir. ilk defa Sahir Üzel şehit sayısının 6.317 olduğunu iddia etmiş, bu sayıyı verirken de kaynak göstermemişti. Sadece toplam şehit sayısının 6.317 olduğu bildirilmişti. Sonraki yapılan çalışmalarda Sahir Üzel'den hareketle bu sayı esas alınmış. Bütün şehitlerin tam olarak listesi bulunmamaktadır. Savunma sonrası şehrin nüfusu baz alındığında sayının daha fazla olabileceği kuvvetle ihtimaldir. Hastane Defteri'nde, hastanede ve hastaneye getirilirken şehit düşen kişiler belirtilmişti. Hastane Defteri'nde 319 erkek, 69 kadın şehit yer almaktadır. Dolayısıyla sadece hastanede vefat edenler kayıt altına alınmış olup, şehit sayısı 388 kişiden ibaretti (Yakar ve Pusat, 2014:112).

Kahramanca sürdürülen on bir aylık Gaziantep Savunması dost, düşman tüm dünyanın hayranlığını ve takdirini kazanmıştı. Düşman muhasara süresince Antep'e yetmiş bine yakın mermi atmış ve şehri bir enkaz yığını haline getirmişti. Antepliler bu savunma süresince 220 bin altın para sarf etmişlerdir (Sargın, 1988: 47)

Yukarıda ayrıntılı bir şekilde açıklanan Antep Harbi'ndeki olaylar aşağıda kronolojik olarak verilmiştir:

2.11.6. Antep Harbi Kronolojisi

- 15 Ocak 1919 Gaziantep'in İngilizler tarafından işgali
- 12 Ekim 1919 Gaziantep'te Müdafa-i Hukuk Cemiyetinin kuruluşu
- 5 Kasım 1919 İngilizlerin Gaziantep'ten çekilişi ve Fransızların işgali
- 30 Aralık 1919 Belediye önünde tertiplenen muazzam mitingde işgal şiddetle protesto edildi.

- 11 Ocak 1920 Gaziantep'ten İslahiye istikametine hareket eden 400 kişilik bir Fransız birliği milli kuvvetler tarafından Çatal Mazı mevkisinde imha edildi.
- 19 Ocak 1920 Maraş'a giden bir Fransız müfrezesi Karabıyıklı civarında milli kuvvetler tarafından basılarak büyük zayiata uğratıldı.
- 3 Şubat 1920 Kilis'ten Antep'e gelen bir Fransız konvoyu Kertil mevkisinde milli kuvvetler tarafından geri çevrildi.
- 10 Şubat 1920 Şahinbey Antep-Kilis yolu Kuvay-i Milliye kumandanı unvanı ile Çapalı köyünde karargah kurdu.
- 8 Mart 1920 Kilis'ten Antep'e hareket eden bir Fransız konvoyu Oylum köyü yanında Şahinbey tarafından zayiatla geri çevrildi.
- 18 Mart 1920 Akçakoyunlu'dan Kilis'e gelmekte olan bir alaylık düşman kuvveti, Şahinbey tarafından Seve boğazında çevrilerek şiddetli yağmur ve sis içinde akşama kadar savaşa icbar edildi. Düşman karanlıktan faydalanarak Kilise perişan halde girebildi.
- 25 Mart 1920 Topçu, süvari ve istihkam birlikleri ile takviyeli bir piyade alayı Kilis'ten hareketle Anaz köyü yanında ordugah kurdu.
- 26 Mart 1920 Fecirle harekete geçen düşman Şahinbey müfrezesine saldırdı. On saatlik bir çetin savaştan sonra kuvvetlerimiz çekilmek zorunda kaldı.
- 27 Mart 1920 düşman Kertil mevzilerine saldırdı. Akşama kadar savaşarak Bostancık önüne gelebildi.
- 28 Mart 1920 fecirle başlayan düşman saldırıları karşısında kuvvetleri dağılan Şahinbey, tek başına son nefesine kadar kahramanca savaşarak, Elmalı köprüsü önünde şehit oldu.

- 1 Nisan 1920 şehirde savaş başladı. Milli kuvvetler, Fransız işgalindeki askeri fırını Mardin Tepe, Kurbanbaba, Azaz Yokuşu ve Kargasekmez tepelerini işgal ederek Koleji muhasara ettiler. Türkler 1800 silahlı Türk efradı, düşman 1500 ermeni gönüllü, üç piyade, bir ağır makineli bölüğü, iki batarya top ve bir istihkam müfrezesi kuvvetindeydi.

- 8 Nisan 1920 semt efradından Yıldırım ve Şimşek taburu adlarıyla dörder bölüklü iki tabur teşkil edildi.
- 16 Nisan 1920 Kolonel Norman kumandasında Karkamış'tan gelen takviyeli dört tabur piyadeden mürekkep düşman Babilge sırtlarında karşılaştığı kuvvetlerimizi dağıtarak Antep'e girmiş ve şehri çevirmişti. Bugün ilk defa kolejden atılan toplarla şehir bombardıman edilmişti.
- 25 Nisan 1920 Norman birliklerinin Mağarabaşı cephesinden zırhlı arabalar himayesinde yaptığı taarruz zayiatla püskürtülmüştü.
- 26-27 Nisan 1920 içeriden ve dışarıdan yapılan hücumla şehrin kuzeyindeki muhasara hattı yarılmıştı.
- 2 Mayıs 1920 kuvvetlerimiz Kurbanbaba ve Mardin Tepe'ye taarruzla Kurbanbaba'yı zapt etmişti.
- 22 Mayıs 1920 Kilis'ten gelen kuvvetli Fransız birliği ile Akbaba'da savaşıldı, cephaneleri biten kıtalarımız çekildi. Düşman Antep'e gelerek şehri ikinci defa muhasara etti.
- 24 Mayıs 1920 Sarımsak Tepe'ye tarafımızdan bir taarruz yapıldı ilk hamlede inkişaf etti ise de Karayılan'ın şehit olması netice alınmasına mani oldu.
- 29 Mayıs 1920 Türkiye ile Fransa arasında bir mütareke imzalandı. Ateş kesildi. Fransızlar ermeni mahallelerini ve diğer işgallerinde bulunan yerleri boşaltarak kolej ve zerdalilik ile çitçinin harafına çekildiler.
- 29 Temmuz 1920 bir taburumuzun haraftaki Fransızlara baskını ile harbin ikinci devresi başladı.
- 10 Ağustos 1920 155lik toplarla da mücehhez kuvvetli bir Fransız birliği Akçakoyunlu'dan hareketle Körkün şimal sırtlarındaki müdafaamızı dağıtarak Antep'e geldi ve şehri üçüncü defa muhasara etti.
- 11 Ağustos 1920 düşman bir ültimatom vererek şehrin teslimini ve buna işaret olarak kaleye beyaz bayrak çekilmesini istedi. Verilen cevap kesindi: şehirde taş üstünde taş durdukça ve tek bir Türk sağ kaldıkça teslim olmak yoktu. Kaleye de şanlı Türk bayrağı çekildi.

- 11 Ağustos 1920 Heyet-i Merkeziye'nin kararı ile Özdemir Bey Antep kumandanlığına getirildi. Aynı günde şehir 155'lik toplarla bombardıman edildi.
- 15 Ağustos 1920 mütarekede teslim olup Türklere silah çekmeyeceklerini ahdeden Ermeniler ahitlerini bozdular.
- 16 Ağustos 1920 Ermenilerin de düşmana katılmasıyla kritik duruma düşen şehir müdafaası için tekrar halkın reyine müracaatına karar verildi. Her semtin ileri gelenleriyle Karatarla Cami'sinde bir toplantı yapılıp vaziyet izah edilerek fikirleri soruldu ve sonuna kadar savaş kararı alındı.
- 19 Ağustos 1920 hariçten ve içeriden yapılan hücumla şehrin şark ve şimalindeki düşman muhasara hattı yarıldı.
- 5 Ekim 1920 Çınarlı taarruzu cami ve mektep obüslerle dövüldükten sonra şiddetli bomba ve makineli ateşi himayesinde düşman seçme birlikleriyle Kendirli Kilisesi'nden hücuma geçti.
- 12 Ekim 1920 düşman çınarlıya hücumu tekrarladı. Aynı akıbete uğradı.
- 21 Kasım 1920 düşmanın on iki bin mevcutlu dördüncü tümeni Antep'e gelerek şehri kuşattı. Bu tümenin emrinde dokuz sahra ve dağ topu bataryasıyla 105 ve 155'lik obüs bataryaları ve bir tayyare filosu vardı. Şehirde mevcut Türk kuvvetleri 1470 silahlı ve 500 silahsız inşaat müfrezesinden ibaretti. Şehirde 13.000 civarında ahali vardı. Mevcut erzak bu nüfusa bir ay yetmeyecek kadar azdı. Bu muhasara burç harekatına kadar açılamadı.
- 11 Aralık 1920 cephane kıtlığını karşılamak için bir bomba ve fişek imalathanesi kuruldu. Kara baruttan mermi ve patlamayan düşman mermilerinin dinamitiyle bomba imaline başlanıldı.
- 26 Aralık 1920 hariçteki kuvvetler muhasarayı yarmak için şehrin güneyinden Karataş istikametine inkişaf eden saldırış askerin eğitim noksanından sonuca ulaştırılamadı.
- 31 Aralık 1920 şehirde açlık devri bütün şiddetiyle hüküm sürmeye başladı.

- 18 Ocak 1921 Hariçteki kuvvetlerimiz Akçakoyunlu - Antep arasında erzak ve cephane taşıyan düşman konvoyuna saldırdılar. Bir miktar zayiat verdirmekten başka bir şey yapamadılar.
- 30 Ocak 1921 şiddetli bir bombardımanı müteakip düşman tanklarla Musullu cephemize saldırdı. Bomba ve çelik mermilerle yapılan müdafaa sonunda zayiatla çekildi.

- 31 Ocak 1921 şehre erzak ve cephane sokmak amacı ile içeriden ve dışarıdan şehrin şimal sırtlarına bir hücum kararlaştırıldı. Saat 01:30'da içeride ki birliklerde hücuma başladı, düşman siperlerini aldı. Dışarıdaki birliklerde hareket göremeyince sabah eski yerlerine döndüler.
- 6 Şubat 1921 Türkiye Büyük Millet Meclisi Antep'in emsalsiz kahramanlığına mükafat olarak 93 numaralı kanunla Antep'e GAZİLİK unvanını verdi.
- 6-7 Şubat 1921 erzakın son kırıntısı bitmiş, son fişek sıkılmıştı. Muhasara yarılamıyor ve şehre hiçbir şey sokulamıyordu. İçeride ve dışarıdaki kumandanların tensibi ile şehrin şarkından, salavat yokuşu ve perilikaya istikametinden bir çıkış yapıldı. Çetin bir savaştan sonra yıldırım taburu salavat yokuşundaki düşman siperlerini zapt ederek diğer birliklerle beraber harice çıktı.
- 9 Şubat 1921 silahlı kuvvetlerinden yoksun kalan şehir Fransızları teklifi ile ve nispeten müsait şartlarla teslim oldu.
- 20 Ekim 1921 Ankara İtilafnamesi imza oldu. Bu anlaşma ile Gaziantep, Adana ve havalisi Türklere bırakılıyordu.
- 25 Aralık 1921 Gaziantep'in kurtuluşu. Bu gün son düşman askeri çekilmiş ve şehre muazzam tezahürat arasında Türk ordusu girmiştir (Ünler, 1969:278).

"Ayıntap güneş gibi parlayan şehir". Şehrin evleri beyaz taştan yapıldığı için verilmiştir. 1921 yılına kadar dilimize Antep olarak girer. Antep TBMM 6 Şubat 1921 tarihli ve 93 sayılı kanunla Gazilik unvanı alır ve adı Gaziantep olur. Gaziantep 1924 yılında vilayet olur (Arslan, 1971:7).

Resim 2. 6. Açlık günlerinde ölen bir atın paylaşılması

2.11.7. Antep Harbi Sonrası Şehrin Durumu

Antep Harbi sırasında üretim yapılamamış, elde olan her şey tüketilmişti. En büyük sorun ise şehrin bombardımana tutulduğu günlerde, 8.000 bina harap olması, yol ve dehlizlerin kullanılamaz hale gelmesiydi. Üstelik Ankara ve çevre vilayetlerden gelen yardımlarla da harp boyunca 232.000 altın lira harcanmıştı. Köylerde dahi üretim durma noktasına gelmişti. Savaşta yaşanan açlık günleri, tam anlamıyla henüz bitmemişken, savaş yaralarının sarıldığı günlerde, bu kez de çarşı da gölgelik olarak kullanılan bezlerden dolayı çıkan yangının, ekonomik yıkıntısı bir yana, toplumsal bir çöküntüye neden olmuştu (Yıldız, 2015: 72).

1915 yılında Antep'in nüfusu 90.000 civarındayken, Antep harbi sonrası bu nüfus 12.000-13.000 kişiye kadar düşmüştü (Göncü, 1988:42).Savaştan yeni çıkmış bu avuç içi kadar kalmış halkın acı üstüne acı yaşaması bir yana iyi gelişmelerde hasıl oluyordu. Savaşın bitmesi ve askerlik süresinin kısalmasıyla ailelerinin yanında kalabilen gençler, artık kışlada bir asker değil, iktisadi sahada bir nefer oluyorlardı. Şehir nüfusu artış gösteriyor, aile düzeni sağlamlaşıyor ve içtimai yaşam normalleşmeye başlıyordu. Şehirde sular durulmuşken, artık insanlar şehir için neler yapabiliriz? Diye istişareye tutuşmuşlardı. Mevcut durumda şehirde birkaç un fabrikası ve dört tane de sabun fabrikası vardı (Yıldız, 2015: 73).

Sabun imalatı öteden beri Türklerin elindeydi. Antep sabunları, bölgede üretilen diğer sabunlardan kalite olarak çok üstündü. Kasım ayından mayıs ayının sonuna kadar zeytinyağından sabun imal edilir ancak hemen nihai tüketime sürülmez, sabunları kurutmaya bırakırlardı. Satıcılar yaş sabun satmazlardı. Alıcılar ise sabun alırken muhakkak parmaklarıyla sabuna sertçe dokunur eğer parmak izleri sabuna çıkarsa almazlardı. Bu adetten dolayı piyasada üç dört yıl önce imal edilmiş kibrit gibi kuru sabunları bulmak zor değildi (Gaziantep Ticaret Odası Yıllığı, 1954:33).

Anteplilerin "Gavur Karı" diye dillerine pelesenk olmuş bir söz vardı. Bu sözün manası: gayrı Müslimlerin yaptıkları meslekleri, zanaatları, işleri; bunlar gavur işi ve bunlardan elde edilecek geliri de gavur karı olarak adlandırmışlardı. Bu yanlış düşünce bütün önemli zanaatlardan ve yüksek getirisi olan mesleklerden uzak durmalarına neden olup, hem zanaatsız kalmalarına hem de yoksulluk çekmelerinin yegâne müsebbibi olmuştu. Yaşanan savaş ve savaş sonrası durum bu düşüncenin yanlış bir düşünce olduğu gerçeğini ortaya çıkarmıştı. Demircinin demir dövmesinin, bıçakçının bıçak yapmasını temaşa ederken; "biz Türkler her işi yapabilirmişiz ve bu zanaatların dinle tezat bir tarafı yokmuş" diye geçmişlerine üzülerek dertleştikleri bugünkü birçok hatıratlarda görülmektedir (Ünler, 1969:5).

Ermenilerin yanında amelelik, çamurculuk gibi önemsiz işler yapmış olan kabiliyetli işçiler, halkın karşısına sıvacı olarak, yapıcı olarak, yonucu olarak çıkıverdiler. Bu kadar çok inşaat işleri başka türlü halledilemezdi. Bütün amelelerin usta sıfatı takınmak suretiyle yaralı Gaziantep'in yaralarına merhem sürülüyor. Bütün millet son gayretiyle imar ve tamir işlerinde çalışıp son gayretlerini sarf ediyorlardı (Ünler, 1969:4).

Antep Harbi sonrası Ermeniler şehri terk ettiklerinden, zanaat, ticaret, imalat gibi hayati ehemmiyet taşıyan alanlar boş kaldı. Bu boşluğu dolduracak alternatif olmadığından, tıpkı harpteki gibi Antepliler yine tek başlarına bu boşlukla mücadele edeceklerdi. En az harp kadar çetin olan bu mücadele günün koşulları altında imkansız gibiydi. Zanaatkar yok denecek kadar az, zanaatkar bulunsa dahi elinde ustalığını icra edecek malzeme yok. Taşçının külüngü yok, kalay var ancak kalaycı

yok, bağ budamaya tahra yok, birkaç dokumacı iş yapmak ister, fakat ipi boyamaya boyacı yok, demirci, marangoz yok. Var olan en büyük gerçek yine yokluktu. Yine de Antep halkı usanmadan yokluğun vermiş olduğu çaresizlikle çözüm arıyordu. Maraş'tan bir demirci ustası getirirler ve ustaya en güzel evleri gösterip istediği evde oturabileceğini, Antep'teki işleri yapıp para kazanmasını ve çırak yetiştirmesini teklif ederler. Tabi bu Antep'in en güzel evleri Ermeni evlerinden ibaretti. Fakat usta tek olduğu için ve harap olmuş bu şehirde kalmak istemediğinden, evleri beğenmediğini söyleyip şehirden ayrılmıştı. O sıralar şehirde kaba demir işleri yapan birkaç demirci vardı. Ermeniler azınlık psikolojisiyle hareket edip, ellerindeki meslekleri Türklerden sakladığından ötürü bu duruma gelinmişti. Bir ermeni demirci ustasının yanında 28 yıl körük çekmiş olan Hacuvatçı Ali, iş başa düştü deyip kolları sıvamıştı. Eline körük çekmekten başka iş verilmeyen Hacuvatçı Ali, ustasından gördüklerini tatbik etmeye koyulmuş, çaresizliğin verdiği güç ve cesaretle büyük külfeti olan işleri başarmıştı. Zamanla Antep'in meşhur çilingircisi olmakla kalmamış birçok çırak da yetiştirmişti. Yetiştirdiği çıraklar Hacuvatçı Ali Usta'ya layık olup, yurt içine ve yurt dışına satılan meşhur Antep Kasa'larını yapmışlardı (Ünler, 1969:5).

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
CUMHURİYET DÖNEMİ SANAYİ DURUMU

3.1. Cumhuriyetin İlk Yıllarında Ekonomik Durum

Cumhuriyet kurulduğunda, yeni Türk devletinin nüfusu bilinmiyordu. İlk nüfus sayımı 1927 yılında yapıldığında (Hatay dışında) 13,6 milyon kişinin yaşadığı saptanmıştı. Bu sayıma dayanılarak yapılan genel kabul görmüş tahminlerde, 1923'te Türkiye'de 13milyon civarında insan yaşadığı tahmin edilmekteydi (Yenal, 2003:23).

Cumhuriyetin Osmanlı'dan devraldığı halk, yoksul ve yorgun bir nüfustu. Osmanlı halkı yüzyıllarca kendi kaderine terk edilmiş, yarı aç, cahil, sağlıksız bırakılmış, ancak devleti tarafından orduya asker ve hazineye vergi mükellefi kaynağı olarak görülen bu necip millet, bırakın bir devrime hazır olmayı, ülkenin yeniden kurulmasında dahi yeterli heyecanı duyamamıştı. Savaşlardan bunalan, kıtlık çeken ve uzun yıllardır tek hedefi hayatta kalmak olan toplumla yeni bir devlet kurmak adeta bir mucizeydi (Yenal, 2003:47-48).

Türkiye Cumhuriyeti'ne kalan topraklarda %95'i Türklerden oluşan, fakir ve yorgun düşmüş, çoğunluğu köylerde olan nüfus oluşturmaktaydı. Osmanlı'dan Türkiye'ye kalan sermaye birikimi çok cılız olduğu gibi, beşeri sermayede çok yetersizdi. Osmanlı Devleti'nde kökleri eskiye dayanan, etnik esaslara göre sosyal bir iş bölümü vardı. Bu iş bölümünde Türkler çiftçi, devlet memuru, asker ve esnaf olarak yer almıştı. Sanayi, ticaret ve hizmetler ise daha çok gayri Müslimlerin elindeydi. Yabancılar ve gayri Müslimler özellikle ticaret ve hizmetlerde işbirliği yapıyorlardı. İthalat, ihracat ve toptan ticarette bunların kontrolündeydi. Türkler iç perakende pazarının ancak %25'ine hakim olmuşlardı (Şahin, 2006:5).

1923 yılı, Anadolu toprakları üzerinde yeni bir devletin kuruluşunu ve Osmanlı Devleti'nin kesin olarak tarihe karıştığını simgeleyen bir yıldı. Bu sebeple geçmişle kesin olarak bağlarını koparıp, yeni bir doğuşu temsil ediyordu. Ancak,

1923 yılının iktisadi olarak geçmiş dönemle özellikle 1908 ile 1922 yılları arasıyla benzerlikler taşıdığı, hatta söz konusu dönemde yarım kalan inkişafları devam ettirdiği muhakkaktı. Bu sürekliliğin nedeni o dönemde de uygulanan milli iktisat politikalarıydı (Boratav, 2014:39).

Cumhuriyetin kuruluşuyla birlikte devralınan sanayi hakkında, istatistiki bilgiler yeterli olmamakla birlikte, yıllarca süren savaş ve isyanlar dolayısıyla mevcut olan sanayi kuruluşları da sermayesiz kalmış, yıkılmış, tahrip olmuş, yağmalanmıştı. Buna ilave olarak da önem arz eden diğer bir husus, prodüktif nüfusun büyük bir kısmını da savaşlarda kaybettiği bilinmekteydi. Osmanlı'dan cumhuriyete, Adana ve Tarsus'taki dört pamuk ipliği fabrikası ile hemen her şehirde görülen büyük un ve gıda atölyelerinin dışında bir sanayi tesisi kalmadığı görülmekteydi. Cumhuriyetin ilk on yılında sınai gelişmelerin olabilmesi ve kalkınma stratejisini belirleyebilmek için 1923 yılının şubat ayında İzmir'de İzmir iktisat Kongresi toplanmıştı. Kongrede alınan bazı önemli kararlar: milli sanayiyi teşvik edecek kanunların çıkarılması, sanayicilere kredi sağlanması, yerli mallarının lojistik tarifelerinde tenzilat uygulanması, teknik eleman yetiştirilmesi ve teknik eğitimin geliştirilmesiydi (Erdoğan, 1992:377).

Yeni Türk Devleti'nin ilk yılları incelendiğinde, hükümetin icraatları dar anlamda ve doğrudan iktisadi faaliyetler açısından ehemmiyet arz etmeyebilir. Hatta bu yılların genel manzarası bir nevi bocalama, hükümetin nasıl bir yol izleyeceği noktasında kararsız kalmış izlenimi vermekteydi. Yurtiçinden ve yurtdışından söz konusu kongreye katılanlar, yeni Türk Devleti'nin ne derece İttihat ve Terakki Partisi'nin uzantısı olacağı merak edilmekteydi. Kuruculara bakıldığında kadro, İttihat ve Terakki yönetiminde bulunmuş ya da aynı ocaktan yetişmiş bir kadro olduğundan süreklilik açıkça görülmekteydi. Bu kongrenin en büyük önemi yeni kurulan Türk Devleti'nin, ekonomik rejim belirleme noktasında, komşusu Sovyet Rusya'nın aynı zamanda yoldaşı olup olmayacağının, yani komünizmi benimseyip benimsemeyeceğinin merak edilmesiydi (Kihtir, Aydınlık 09.12.2018).

Mustafa Kemal Atatürk İzmir İktisat Kongresi'nin açılış konuşmasında: "Siyasi ve askeri muzafferiyetler ne kadar büyük olursa olsun, iktisadi zaferle tetviç edilmezse semere-i netice payidar olamaz". Tanzimat, yabancılara karşı İstanbul'u

müdafaa etmek için ilan edilmişti. Cumhuriyet ise bütün ülke halkının iktisadi kalkınması için gerekli ekibi kurmaya çalışıyordu (Ökçün, 1997:210).

Gayri safi milli hasılanın yıllık büyüme ortalaması %9'u buluyordu. Bütçe denkliği sağlanıyor ve yüksek savunma harcamalarına rağmen bayındırlık, eğitim ve sağlık gibi önemli alanlara da küçümsenmeyecek ödenekler tahsis ediliyordu. Lozan Barış Antlaşması'nın gümrüklerle ilgili kısıtlama süresi sona ermiş, Türkiye dış ticaret sahasında istediği gibi yön verme olanağına kavuşmuştu. Tüm bu olumlu gelişmelere rağmen, memleket ekonomisi hala ciddi sıkıntılardan kurtulamadığından hala çok yoksuldu. Sanayiye verilen teşviklerden de beklenilen yatırım atılımı sağlanamamıştı (Yenal, 2003:61).

Yeni devletin kuruluş döneminde, karşısında iki büyük sorun vardı. Birincisi: kurulan yeni Türk Devleti'nin dünya arenasında siyasi ve iktisadi nasıl bir rol alacağı, ikincisi ise, 1929 krizi olarak da bilinen, tüm dünya ekonomisini derinden etkileyen "Büyük Buhran"dır. Lozan Antlaşması'nın hükümleri gereği, uygulanan ekonomik kısıtlamaların sonlanacağı ve Osmanlı borçlarının ödenmeye başlanılacağı zamana tekamül eden bu global kriz, az zamanda yapılması gereken çok işleri, zora sokmuştu (Boratav, 2014:39-40).

3.2. GAZİANTEP'TE ÜRETİM ŞEKİLLERİ ve YERLERİ

Gaziantep imalat sanayisi üretim şekilleri bakımından üç kısma ayrılır. Bunlar (Gaziantep İl Yıllığı, 1973:161).

- Ev Tipi Sanayi
- Atölye(Mağara) Tipi Sanayi
- Modern Sanayi

3.2.1. Ev Tipi Sanayi

Antep'te ev tipi imalatın anlaşılabilmesi için öncelikli husus Antep Evi'ni tanımaktır. Antep evi genel yapısı itibariyle üretime çok elverişli olup bu evlere birer imalathane misyonu yüklenmişti. Antep evleri, keymıh veya havara denen yumuşak kalkerli taşlardan inşa edilirdi. Genellikle duvar kalınlığı 70 santimetredir. Bu taşlar yumuşak taş grubundan oldukları için, kesilmeleri diğer taşlara nazaran daha kolaydır. Taşlara yapılmak istenilen işleme ve süsler açısından da bu yumuşaklık çok idealdir. Havara ya da keymıh taşının tek özelliği yumuşak olması değil elbette. Bu taşlar evi yazın serin tutar. Kışın ise ılık tutardı. Rutubetli taşlar olması sebebiyle bakım yapılması gereken taşlardır. Bu taşlardan yapılan evler genellikle bir veya iki katlı olurdu. Evlerin "hayat" adı verilen bahçeleri olur, bu bahçede muhakkak asma (bağ), nar ağacı, dut ağacı gibi ağaçlar olup, hayatın bir bölümü de ekinlik olurdu (Gaziantep, 1995:79).

Resim 2. 7. Antep evi

Antep evlerinin hayatlarında ekseriyetle su kuyuları olurdu. Mercimek ve her türlü hububat öğütmek için el değirmeni denilen taş değirmeni mevcuttu. Pekmez yapmak için mahsere kazanı olurdu. Bu büyük kazanda üzüm, dut ve nar pekmezleri

kaynatılırdı. Hayatın bir köşesinde kümes olur, tavuğun etinden ve yumurtalarından istifade edilirdi. Hayat adı verilen bu bahçe sanki gıda imalatı için tasarlanmıştı. Dışarıdan gelen hammaddenin işlenmesinin yanı sıra istifini ve muhafazası işlevini de yerine getiriyordu. Bu yerler, karlık veya zahrelik diye adlandırılır, evin bodrumunda olan ve çoğu zaman küçük mağaraları andıran serin yerlerdir. Burada zahireler depolanır ve sıcak yaz günleri için kar da burada istiflenirdi (Bozkurt, 2016:35).

Antep'te ev tipi imalat sadece gıda alanında boy göstermiyordu. Antep kadınları ve kızlarının çoğu, ek gelir sağlayabilmek için çeşitli uğraşlar içindeydiler. Fıstık çıtlatma, fıstık içi elde etme bu işlerin başında gelirdi. Fıstık sahibi çuval usulü kabala iş olarak fıstıkları teslim eder ve kararlaştırılan zamanda tam kabuk halinde olan fıstıkların, çıtlamış olarak geri alır. Anlaşılan ücret mukabilinde bu alış veriş tekrarlanırdı. Kendi çeyizlik el işlerini hazırlamanın yanında, varlıklı olan ya da bu konuda yeteneği olmayan genç kızlarında çeyizliklerini, el nakış işlerini, havlu kenarlarını işlerdi. Yün ipliği, salça şire, şeker sarma, bez torba, kadın entarisi, iç çamaşırı ve çorap imalatı da yaygın üretim yelpazesinde mevcuttu. Bu çalışma sistemi bugünün "Home Office" mesai prensibiyle aynıydı. Antep kadınları ve kızlarının evde çalışma nedeni, muhafazakârlık ya da kadının toplumdan soyutlanması amacı taşımıyordu. Kadınlar ve genç kızlar, ev işlerini, aile sağlığını ve öğrenci bakımını aksatmadan gelir elde edebilmeleriydi (Gaziantep İl Yıllığı, 1973:162).

3.2.2. Atölye (Mağara) Tipi Sanayi

Antep'te evler dışında yapılan üretim yerleri: atölyeler, hanlar, bedestenler ve mağaralarda üretim yapılırdı. Bu üretim yerleri şehrin muhtelif noktalarında kümelenmişti. Nizip caddesi, Ünaldı-Şehreküstü bölgesi, Eski Garajlar, Kale altı, Direkçi Pazarı, Buğda Arasası, Bakırcılar Çarşısı gibi yerler üretim merkezleri olmuştu. Bu üretim merkezleri şehrin en önemli sanayi merkezleriydi (Göncü, 1988:92).

Resim 2. 8. Günümüz kendir üretimi

Gaziantep sanayisinin temelini ev tipi üretim modeli oluşturmuşsa da modern üretime geçilmesini atölye ve meddağlarda yapılan üretimlerdi. (Adres Kitabı,1963:6) Gaziantep 1. Organize Sanayi Bölgesi kurulmadan önce Gaziantep'te mevcut bulunan önemli sanayiler şunlardı :

1- Gıda Sanayi
2- Konserve sanayi
3- Un Sanayi
4- İçki Sanayi
5- Bitkisel Yağ Sanayi
6- Tuğla Sanayi
7- Sabun Sanayi
8- Plastik İşleme Sanayi
9- İplik , Dokuma ve Giyim Sanayi
10- Tütün Sanayi
11- Bakır Sanayi
12- Kilim Sanayi
13- Elektrik Makine Sanayi(Radyo, Akümülatör, Vantilatör, Soğutucu vs.)
14- Makine Yapım Sanayi
15- Çimento Sanayi
16- Deri, Kösele Sanayi
17- Kasa sanayi

18- Hidrofil Pamuk Sanayi
19- Mozaik, Karo ve Briket Sanayi
20- İplik Sanayi
21- Oto Döşeme ve kaporta Sanayi
22- Araç Lastiği Sanayi
23- Muhtelif Soba ve Termosifon Sanayi
24- Ayakkabı Sanayi
25- Oto Camı Sanayi
26- Döküm sanayi
27- Soğuk Demir Sanayi
28- Karoser Sanayi
29- Şekerleme, Tatlı, Bisküvi ve Çikolata Sanayi
30- Ambalaj Sanayi (Teneke ve Mukavva Kutu)
31- Oto Tamir Sanayi
32- Üzüm ve Fıstık İşleme Sanayi
33- Montaj Sanayi
34- Torna Sanayi

gibi önem arz eden yapılar, üretim şekilleri ve üretim çeşitliliği açısından Türkiye'de örneğine çok az rastlanabilecek imalat yapmışlardı. (Adres Kitabı,1963:7)

Bu sanayi kollarının imal ettiği bazı ürünler şunlardı :

1- 45 Watt ile 200 Watt arasında elektrik motorları
2- Jakar (desen) Makineleri
3- Şarap Santrifüjleri
4- Dokuma Tezgahları
5- Matkap Tezgahları
6- Şeker İmal Makineleri
7- Araç Kornaları
8- Çikolata Makineleri
9- Kasa yapımı
10- Bisküvi Fırınları
11- Soğuk Hava Depoları
12- Dondurma İmal Makineleri
13- Çerez Kavurma Makineleri

14- Sıhhi Tesisat Materyalleri İmali
15- Kampana İmali
16- Torna Tezgah İmali
17- İplik Makineleri
18- İplik Makineleri
19- Marangoz Makineleri (planya, matkap vs.)
20- Oto Fren sistemleri
21- Muhtelif Kaynak Makineleri
22- Muhtelif Presler
23- Sanayi tipi Buzdolapları
24- Vantilatör ve Aspiratör İmali
25- Radyo Cihazı
26- Piston Gömlek İmali
27- Muhtelif Oto Yedek Parça İmali

gibi isimlerinin tamamını burada yazamayacağımız birçok metal sanayi mamulü henüz modern üretime geçilmemişken, küçük dükkanlarda, atölyelerde ve mağaralarda üretilmişlerdi. (Solmaz ve Yetkin, 1969:36-37)

3.2.3. Modern Sanayi

Antep modern sanayiye geçişe, cumhuriyet öncesinde birkaç un fabrikasıyla başlangıç yapmıştı. Organize bir şekilde çalışma prensiplerinin geçerli olduğu bu fabrikalar büyük sermaye ve toplu emek gücünün bir araya gelerek üretim yapması cumhuriyetin kurulmasıyla hız kazanmıştı. Cumhuriyetin ilanıyla un sanayisi dışında, tekstil, dokuma, iplik alanlarında atılım göstermişti. Tam anlamıyla modern üretime geçiş 1973 yılında Organize Sanayi Bölgesi'nin kurulmasıyla profesyonel kimlik kazanmıştı (Gaziantep Ekonomik Raporu, 1990:9).

Resim 2. 9. Gaziantep Organize Sanayi Bölgesi

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM
GAZİANTEP SANAYİ DÖNEMLERİ

4.1. 1923-1933 DÖNEMİ

Gaziantep Ticaret Odası, Türkiye'nin ilk Ticaret ve Sanayi odalarından birisidir. 1898 yılında G.T.S.O olarak kurulmuş olup, hükmi şahsiyeti olan ilk mesleki kuruluş olma özelliği ile ön plana çıkmaktadır. 1925 yılında çıkarılan 655 sayılı kanunla bu statüye malik olmuştu.

Bu statüden elde ettiği girişimlerle, 1925 yılında, Bakanlar Kurulu Kararı ile Gaziantep Konserve ve Mamulat-ı Ziraiye TAŞ, Gaziantep Mensucat TAŞ ve Gaziantep Debağat AŞ kurulmasında ön ayak olmuştu (Gaziantep Ekonomik Raporu, 1991:8).

Gaziantep Sanayi ve Ticaret Odası, 1927 İzmir İktisat Kongresi kararlarını tatbik etmek için Mıntıka Kongresi'ni 1928'te kurmuştu. Bu kongre, Berlin, Amsterdam ve Trieste'ye Antep Fıstığı numunesi gönderme kararı almış ve Antep pekmezi ve Antep kiliminin kalitesinden ödün vermemek için talimatlar yayınlanmış akabinde ''Pekmezini temiz yapmayan malını satamayacak, odanın pekmezin yapılış süreciyle ilgili standartlarına uymayanlar da teşhir edilecek'' diye ilan edilmişti. Değerli madenlerin saflık oranlarıyla oynanması, Türkiye-Suriye gümrük noktasında ticareti kolaylaştırıcı değişikliklerin yapılması, mevcut bankaların Gaziantep'te şube açılması gibi konuları ele almışlardı (Mortan ve Arolat, 2009:25).

4.1.1. 1927 Sanayi Sayımı

Birinci Cihan Harbi öncesi Halep'e bağlı bir kaza olması sadece siyasi yapıdan etkilemiyordu. Özelikle ekonomik alanda ve üretim sahasında Antep'in etrafına kalın duvarlar örüyordu. 1921 Ankara Antlaşması sonucu Halep Türkiye-Suriye sınırının, Suriye tarafında kalmıştı. Antep artık başka bir bölgenin gölgesinden kurtulmuştu. Bu kurtuluşun getirdiği sorumluluklar ve sıkıntılar hayli fazlaydı. 8.000 top mermisine maruz kalmış yıkıma uğrayan bir şehir mevcuttu. Şehirdeki binaların 3/2'si yıkılmış, yollar kullanılamaz hale gelmiş, şehirde 15.000

dolaylarında şehit verilmiş ve tecrit dolaysıyla zanaat sahibi eli iş tutan Ermeniler şehri terk etmişti (Kalelioğlu, ty: 90).

Ermenilerin şehri terk edişinin ardından cumhuriyetin ilk yıllarında bir durgunluk yaşandı. Bu durgunluk sadece tehcirle bağdaştırılamazdı. Bu durgunluğun sebepleri:

- Şehir savaş sonrası harabeye dönmesi.
- Şehrin zanaatkârları şehri terk etmesi.
- Verimli birçok Türk köyleri Suriye tarafında kalmaması.
- Şehirde kalan Türk nüfus içinde yeterli zanaatkâr olmaması.
- Savaş sonrası şehri terk eden Ermenilerin Halep'e yerleşip, Antep'in ihraç ettiği malları Halep'ten ihraç etmeye başlamaları.
- Şehir nüfusunun 20.000 dolaylarına düşmüş olması.
- Savaş sebebiyle şehirdeki bütün maddi imkânlar kullanılmış, tarla sürecek, yük taşıyacak hayvanların dahi tükenmesi.
- Savaş neticesinde çocuklar öksüz ve yetim kalması.
- Gazi olmuş ve en az bir uzvunu cephede bırakarak engelli olması, bakıma muhtaç olunan kişi sayısının çok olması.
- Toplumu oluşturan en küçük yapı birimi olan aile müessesinin, büyük zarar görmesi.

Bu olumsuz tablo karşısında beklenen şey, elinden hiç bir şey gelmeyip çaresiz kalan Gazianteplilerin, merkezi hükümetten destek isteyerek, hem bu harabe yığınına dönmüş şehri imar etmek hem de bu şehre, şehir diyebilmek için lazım olan asgari şartları yerine getirtmekti. Ancak beklenen olmamış, Gazianteplıler, çaresizliğin verdiği güçle sanayi savaşlarına başlamışlardı (Sargın, 1988:110).

Tablo 4. 1. 1927 yılı sanayi sayımına göre sanayi işyeri ve çalışan sayısı

Sektörler	**İş Yeri Sayısı**	**Çalışan Sayısı**
Maden Çıkarma Sanayi	4	13
Tarıma Dayalı Sanayi	1.117	5.284
Dokuma Sanayi	426	1.282
Ağaç Ürünleri Sanayi	206	409
İnşaat Sanayi	4	40
Maden, Maden İşletmesi ve Makine Sanayi	199	543
Kâğıt ve Basın Sanayi	1	3
Kimya Sanayi	58	312
Diğer Sanayi Dalları	1	1
Toplam	2.016	7.887

Kaynak: Yurt Ansiklopedisi (1981). Anadolu yayıncılık İstanbul, s: 2958

Yukarıdaki tablodan anlaşılacağı üzere 1927 yılında 2.016 işyeri ve bu iş yerinde çalışan 7.887 kişi bulunmaktaydı. Bu rakamlara nazaran Gaziantep 7. Büyük il konumundaydı. İş kollarının dağılımına bakıldığında, %55'lik payla en büyük üretimi tarıma dayalı sanayi oluşturmuştu. %21 ile ikinci sırada dokuma sanayi bulunuyordu. Her ne kadar bu rakamlar resmi rakamlar olsa da, dönemin koşullarına ve hatıratlardaki ifadeler göz önüne alındığında, bu rakamların abartılı bulunması uzak bir ihtimal değildi (Yurt Ansiklopedisi, 1981: 2959).

4.1.2. Gaziantep Sanayinde Korumacı Devlet Politikasının Etkisi

Memleket dahilinde sermaye grubu yoktu. Müteşebbisler genelde azınlıklardan ibaretti. Kamu İktisadi Teşekküllerin bu dönemde sağlayacağı etki göz önünde tutularak, 1920'li yılların sonunda elzem bir ihtiyaç olan sanayileşmeyi devlet eliyle gerçekleştirme çabalarına başlanılmıştı. Bu çabaların akabinde Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı hazırlanmış, bu plan dahilinde 20'ye yakın sanayi tesisi kurulmuş ancak bu kuruluşlardan hiç biri Gaziantep'e kurulmamıştı. Daha sonra gerçekleştirilmesi planlanan İkinci Beş Yıllık Sanayi Planı ise İkinci Dünya Savaşı sebebiyle uygulanamamıştı. Antep Harbinde olduğu gibi bu kalkınma seferberliğinde Gaziantep yine tek başına kalmış ama yek vücut olarak sadece genel kanunların verdiği haklardan istifade ederek, sanayileşme yolunda hızla yol almaya başlamıştı (Albayram, 2004:13).

1929 Gümrük Tarifesi vergi oranları, 1916 Gümrük Tarifesi vergi oranlarına göre pamuk ipliğinde %121, yün iplikte %487, pamuklu dokumada %154 oranında

artırılması iç üretimi büyük ölçüde teşvik etmişti. 1932 Teşvik-i Sanayi Kanunu'nun da etkisiyle sabunhaneler, un fabrikaları ve dokuma sanayi kolları başta olmak üzere dönemin bütün üretim alanlarında önemli gelişmeler olmuştu (Yurt Ansiklopedisi, 1982:186).

Bu dönem kurulan ve büyüyen üretim merkezleri verimlilik açısından Konya, İzmir ve İstanbul'dan sonra dördüncü sırayı alıyordu. Devletin aldığı bu tedbirler sadece üretim miktarına dönük tedbirler değildi. Üretim çeşitliliği noktasında da dikkatleri celp ediyordu. Artık sadece zeytinyağlı sabunlar üretilmiyor, beyaz sabun, güllü sabun gibi sabun çeşitleri piyasada boy gösteriyordu. Ekseri astarlık kumaş üretilirken, renkli dokumalar, yazlık kumaşlar, havlular, başörtüleri gibi çeşitli dokuma türleri imal ediliyordu. Bu gelişmeler İmalathanelerin de kapasitelerini artırmış ve her geçen gün büyüyen bir istihdam alanı da yaratmıştı (Sargın, 1988:104).

4.1.3 Ömer Şefik Yüzbaşı Mensucat Fabrikası

Cumhuriyet öncesi motor gücüyle çalışan birkaç un fabrikası ve büyük çapta üretim yapan sabun imalathaneleri mevcutken, dokumacılık geleneksel el tezgâhlarında yapılıyordu. Temel ihtiyaçların başında gelen iplik ve kumaş üretimi, eski, zahmetli ve kas gücüne dayalı olarak üretildiğinden, istenilen miktarda üretim yapılamıyordu. Bu alandaki eksikliğin farkında olan Ömer Şefik Ersoy 1928 yılında Ömer Şefik Yüzbaşı Mensucat Fabrika'sını 2 tezgâhla başlayarak kurmuştu. Bu fabrikada astar, renkli kumaşlar, kuşak, damasko (ipek ve iplik karışımı kumaş), başörtüleri ve mendil gibi mensucatlar imal edilmekteydi. İlk olarak 150 işçi iki vardiya şeklinde çalışmış, daha sonra iplik kısmı da kurulup hammaddeyi de aynı fabrikada üreterek maliyeti düşürmüş ve iplik kısmında da 130 işçi istihdam etmişti (15. Cumhuriyet Yılında Gaziantep, 1938:72).

4.1.4. Velic İplik Fabrikası

Sümerbank'ın Kayseri ve Malatya gibi ilk kurulan fabrikaları mevcut olmadığı gibi, Birinci Cihan Harbi'nden evvel, Ermeni, Rum ve yabancı şirketler tarafından kurulan birkaç adet fabrika ile Bakırköy Fabrikasından başka hususi teşebbüse ait hiçbir iplik fabrikası yoktu. 1932 yılında Ermeni Mektebi ve Kilisesini İl Özel İdare'den satın alan Cemil Alevli bu binaları fabrika olacak şekilde tadil ettirmişti. Ardından, Almanya ve Avusturya'ya giderek satın aldığı makinelerin

ambalajını yaptırıp, Türkiye'ye sevkini sağlatır. Makineleri kurması için Viyana'da anlaştığı montörle Gaziantep'e gelir. Makine montajı için ambalajları açtıklarında yolda çoğu makine aksamının kırılmış olduğunu görürler. Bu aksamların tedariki Gaziantep'te mümkün değildi. Buna rağmen montaja başlanır ancak başlangıçtan dört ay sonra sabah erkenden fabrikaya gelen Cemil Bey anlaştığı montörü bulamaz. Bu montör Cemil Bey'e hitaben bir mektup bırakıp kaçmıştı. Bu zorluklara rağmen yılmayan Cemil Bey Avrupa dergilerine ilan göndermek suretiyle yeni bir montör arayışına girer. Bu ilanlara aldığı cevaplar neticesinde Herr Paul ThonFeld isminde bir alman montörle anlaşır. Anlaşma tarihine takriben üç ay sonra montör Gaziantep'e gelir. Yolda ziyan olmuş aksamlar da hal edilerek fabrikayı 7 Mayıs 1933 tarihinde çalıştırmaya Muaffak olurlar. O yıllarda Gaziantep'te pamuk ekilmediğinden, Cemil Bey Adana'ya pamuk sipariş eder. Adana Vilayeti tarafından bu siparişin ilk partisinin dahi Gaziantep'e gönderilmesine müsaade edilmez. O zaman Çukurova ve çevresi pembe ve yeşil kurtların istilasında olduğundan ve Gaziantep'in bu bağlamda temiz bölge sayıldığından mütevellit Ziraat Vekaleti Çukurova pamuğunun farklı bir vilayete gitmesine izin vermez. Fabrikayı kuran montörün biran önce gitme isteği, makinelerin tecrübe edilmesi gerekliliği ve kaybedilen zaman Cemil Bey'i bir müteşebbis ruhuyla bu soruna da bir çare bulmaya itmiş ve mahalle mahalle dolaşarak, ahalinin ekindeki yastık ve yorganları satın alıp, gereken tecrübeyi yapabilmişlerdi (Yetkin, 1963:59-60).

Resim 3. 1. Velic iplik fabrikası (Cemil Alevli)

Velic İplik fabrikası Gaziantep'te kurulan ilk iplik fabrikası olması hasebiyle bu alanda bilgi ve tecrübesi olan tek kişi yoktu. Yeni fabrika için bu çok

büyük bir sorundu. Dışarıdan işçi getirme imkanı da olmadığından, koyun sürüleri olan ve ip eğirme, kilim dokuma gibi işlere eli yatkın olan Savcılı ve Karakoyunlu aşiretlerinden erkek, kadın ve çocuklardan oluşan bir işçi sınıfı kurar. Bu işçilerden istifade etmek için, öncelikle mesleki kurslar düzenler ve bu kurslar sayesinde muvaffak olur (Yetkin, 1963:63).

Cemil Bey'in iplik istihsali ve iplik kalitesi gün geçtikçe piyasa tarafından teveccüh görmeye başlayınca, fabrikayı tevzi etmek ister. Bunun için İktisat Vekâletine müracaat eder. Vekâlet verdiği cevap da Sümerbank'ın verdiği raporlara göre, hususi teşebbüs için yeni makineler alındığında, memlekette aşırı üretim olacağını ileri sürerek, kati bir şekilde el cevapları ret olmuştu. Halbuki cevabın verildiği günlerde dahi Japonya ve Hindistan gibi ülkelerden memleketin iplik ihtiyacını karşılamak için, iplik ithal ediliyordu. Dönemin hükümetinin son tahlilde aldığı karar neticesiyle eldeki eskimiş iplik makinelerini hurda haline getirerek ilgili makama talepte bulunursa, o hurda miktarındaki makine kadar yeni makine ithal edilmesine müsaade vermişti. Elinde atıl bir makine olmayan Cemil Bey, Adana'da Birinci Cihan Harbi'nden kalma atıl durumdaki makineleri alır. Buna mukabil yeni makine ithal etme müsaadesini alarak yeni makineleri Gaziantep'e getirtmişti. Cemil Bey'in yaşadığı bu bürokratik sorunların ana gerekçesi, devletin iktisadi politikası gereğince Toroslar'ın güneyinde olan mıntıkada endüstri yapılmaması kararıydı. Cemil Alevli gibi girişimciler, müteşebbislik ruhuyla bu kararı esnetmenin bir yolunu bulmuşlardı ancak nice girişimciler bu kararlar sebebiyle noksan kalmışdı (Yetkin, 1963:62).

4.1.5. Gaziayıntap Aliyül'ala Rakısı

Antep'te daha önce Ermenilerin işlettiği bir kaç içki atölyesi mevcuttu ama büyük çapta alkol üretimi yoktu. 1909 yılında Bayaz Ahmet Efendi tarafından yaptırılan Bayaz Han, Antep Harbi'nde sahipsiz binalar statüsüne alınmıştı. Hanın bir bölümünü 1922 yılında Amil Müslim Ağa satın almış ve rakı imalathanesi olarak üretime hazır ve nazır hale getirilmişti. Bunun neticesinde halk buraya Bayazların Şaraphanesi ismini vermişlerdi. 1930 yılında İnhisar İdaresi (Tekel) burayı satın alıp, gerekli düzenleme ve ilaveleri yapıp, işletmeyi bir adım daha öteye taşıyarak üretimini 250.000 litreye çıkarmıştı. İnhisar İdaresinin burayı alma gerekçesi Gaziayıntap Rakı'sının Aliyül'Ala nispetinde olmasıydı. Şehirde üretilen rakı

Horozkarası, Dımışkı, Dökülgen, Kabarcık, Rum gibi yerel üzüm çeşitlerinden yapılırdı. Bağ açısından çok zengin olan bu topraklar, çeşitlilik açısından da zengin olduğu gibi lezzet olarak da eşsizdi. Bu üzümler, gıda üretiminin her alanına uyum göstermekte olup gerek şarap, gerek rakı gerek de pekmez üretiminin bu denli kaliteli olmasının önemli bir sebebidir.

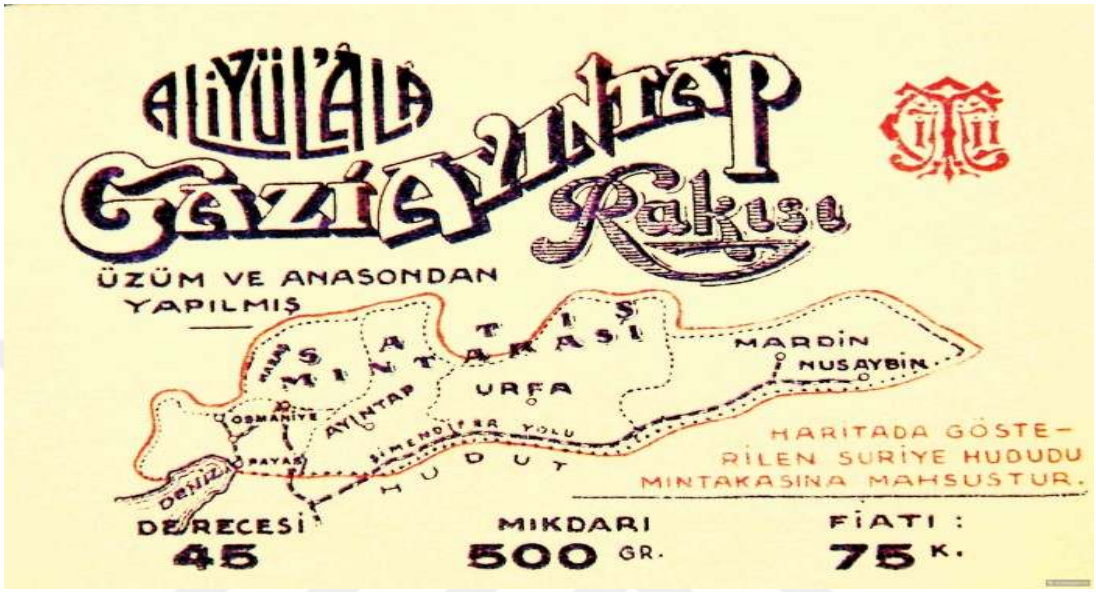

Resim 3. 2. Gaziayıntap rakısı özellikleri

Gaziayıntap rakısı engin kalitesiyle dönemin en iyi rakılarıyla anılır olmuştu. Bu meşhur rakının alkol derecesi 45'ti. 50cl'lik şişesi 75 kuruşa satılıyordu. Yukarıdaki rakı etiketinden da anlaşılacağı üzere satış mıntıkası mevcuttu. Eğer rakı bu mıntıka dışına çıkar ise bir takım vergilere tabi oluyordu. Aksi halde ise kaçak mal olarak kabul görülüp cezai müeyyidesi vardı. (Çiftçi ve Yener,1971:42)

10 Ocak 1938 yılında Akşam Gazetesi haberine göre, rakı tüketiminde Gaziantep birinci, Adana ikinci, İstanbul ise üçüncü olmuştu (https://www.haberler.com/bayazhan-meyhane-gaziantep-te-acildi-5342776-haberi). İnhisar İdaresi bölgenin talebine cevap verebilmek için, 1944 yılında Gaziantep'in ilçesi olan Kilis ilçesine, Kilis Suma Fabrikasını kurmuştu. Bu fabrika şarap da üretmekte olup, Ankara Atatürk Orman Çiftliği Şarap Fabrikasına dahi üretim yapıyordu. Hatta Fransa'da düzenlenen yarışmaya katılıp "En İyi Siyah Şarap" ödülünü almıştı (http://kentgazetesi.biz/ilimizdeki-tekel-suma-fabrikasi/).

4.1.6 Tüccar Fehime Ünver (1898-1982)

Fehime Ünver namı diğer Tüccar Fehime. Mustafa Şişli'den olma, Fatma Mazlum'dan doğma Fehime 1898 yılında dünyaya geldi. Kız çocuklarının okula hemen hiç gitmediği dönemde, önce İptidai Mektep'e oradan da Kız Rüştiyesi'ni bitirdikten sonra Kız İdadisi'ne devam eder. Kız idadisi de bitince, Kız Rüştiyesi'ne 1915 yılında başmuallim olarak atanır. Çok sevdiği mesleğini savaşlar dolayısıyla ancak 5 yıl yapabilmişti. Savaş devam ederken ailelerin arzusuyla 1919 yılında Kemal Bey'le evlendiler. Bu evlilikten, Mahmut, Şakir ve Şehbal adında çocukları oldu. Fransızların şehirden çekilmesiyle, hayatın normale döndüğü günlerde, Kemal Bey abisi Emin Bey ile Karagöz Caddesinde kumaş, oyuncak, ayakkabı, şapka gibi ürünler satılan büyük bir mağaza açtılar. Bu mağazaya ilgi çekmek için de İstanbul'dan bayan bir tezgâhtar getirirler. Zamanla bu tezgâhtar bayanla, Kemal Bey'in arasında duygusal bir yakınlaşma olur ve Kemal Bey, bayan tezgâhtarla İstanbul'a gider. Başka bir kadınla evlenmiş olarak tekrar memlekete döner. Bunun üzerine Tüccar Fehime ile ayrılırlar. Atatürk ilke ve inkılâplarını benimsemiş Tüccar Fehime, çocuklarının iyi bir eğitim alması gerektiğini biliyordu. Bunun için para kazanması gerektiğini de biliyordu. Komşusu Halepli Addes ipek çözücülüğü yapıyordu. Addes'in yönlendirmesiyle ziynetlerini 1000 liraya satıp, yarısına evinin bahçesine atölye kurdu, diğer yarısını ise sermaye yaparak iş hayatına atıldı. Artık suni ipekler dokuyup para kazanmaya başlamış lakin o yıllarda dul bayanlara iyi gözle bakılmadığı için çevresinin evlenme baskısına daha fazla dayanamamış, belediye memuru Sait Ünver ile evlendi ve Mübeccel adında bir kızı oldu.

Kendini artık piyasaya kabul ettiren Fehime Hanım, Türkiye'nin en eski Ticaret Odalarından biri olan 1898 yılında kurulmuş olan Gaziantep Sanayi ve Ticaret Odasına, 1931 yılında 507 üye numarasıyla kaydını yaptırmıştı. Bu kayıtla Gaziantep'in ilk kayıtlı kadın tüccarı olmuştu (www.aintabdata.com/2018.07.25/tuccar.feyme).

Resim 3. 3. Gaziantep Sanayi ve Ticaret Odası toplantısından bir görünüm

4.1.7. İlk Oto Tamir Atölyesi

İlk zamanlarda Gaziantep'te her araç sahibi o aracın kendi tamir ustasıydı. Binek otomobiller pek az olup öncelikli ihtiyaç olan kamyon ve otobüs gibi dizel motorlu araçlar vardı. 1930 yılına kadar mesleki anlamda oto tamircisi mevcut değildi. 1927 yılında Gaziantep'e kamyon şoförü olarak gelen, Şamlı Süleyman Usta, Gaziantep'teki bu eksikliği görünce ilk profesyonel oto tamir atölyesini kurar. Zamanla elektrikli edevat kullanmak elzem olduğundan, kaynak makinesi, torna tezgahı gibi makineleri memleketi olan Şam'a giderek temin etmişti. o yıllarda şehirde elektrik olmadığından ötürü bu aletlerin çoğunu kullanamamış yada el yordamıyla ve elektrikli benzin motoruyla çalıştırmıştı (Bozkurt, 2016:143).

4.1.8. Şehre Elektriğin Gelmesi

Gaziantep'e elektrik gelmeden önce şehir 304 fenerle aydınlatılırdı. Mevcut bulunan fabrikalar ve bazı iş yerleri benzinli jeneratörlerle çalışırdı. Sanayisi hızla gelişen bu şehir için, evlerden çok sanayi alanında isteniyordu. Her şeyden önce medeni bir ihtiyaçların başında gelen elektriğin olmaması Gazianteplilerin zamanı kısıtlı yaşamasına neden oluyordu.

Gaziantep belediyesinin teşebbüsüyle özel bir şirkete şehre elektrik verilmesi işi ihale edilmişti (15. Cumhuriyet Yılında Gaziantep, 1938:37). Bu ihaleyi İtalyan Yurt Tomson Şirketi almış ve 15 Haziran 1932 tarihinde Gaziantep'e elektrik verilmişti. İtalyan şirketin işlettiği fabrikayı, Gaziantep Belediyesi satın almak için, Nafia Vekâleti ile şirket arasında müzakereler yapılmış ve 1939 yılında işletmesi Gaziantep Belediyesi'ne devredilmişti (Barlas, 1960:183).

4.2. 1933-1943 DÖNEMİ

4.2.1. Şehrin İmar Planı

1930'lu yıllara gelindiğinde takriben on yıl önce bitmiş olan savaşın hala izlerini taşıyordu. Şehir imarı ve çevresinin haritasını yaptırmak için Ankara'nın şehir planını yapan Alman mimar Jansen davet edilmiş ve toplam 14.700 lira masrafla yaptırılmıştı. Bu plana göre yeni yollar açılıyor, arsalar imara açılıyor, yeni yerleşim yerleri oluşturuluyordu. Şehirde yaşanan bu gelişim ticaret ve sanayiye de yansımıştı (15.Cumhuriyet Yılında Gaziantep, 1938:39).

4.2.2. Dokumacılık

Geçmişi çok eskilere dayanan Antep dokumacılığı, 1933'te 20 yıl öncesinde olduğu gibi en yüksek seviyesine ulaşmıştı. 5.000 tezgah sayısına ulaşan sektör, 7-8 bin insanı istihdam etmekteydi. Bu dönemde dokumacılık şehir ekonomisinin lokomotifiydi (Mortan ve Arolat, 2009: 26). Dokumacılık revaç gösterirken 1937 yılında suni ipekli dokumacılık (kutnu) yapılmaya başlanır. Zamanında Humus, Halep, Hama, Şam gibi şehirler Türklerin yönetimindeyken buralarda icra edilirdi. Bu merkezlerin Türkiye dışında kalmasından, bu kumaş giysilerine alışmış olan Anadolu halkı aynı kumaştan giyim eşyalarını arar olmuşlardı. Bu arada Türk tabiiyetine geçen bazı Suriyeliler, bu zanaatı tekrar Gaziantep'te faaliyete geçirmeye başlamışlar ve zamanla sadece Türklerin yaptığı bir zanaat haline gelmişti.

Tarihi değeri olan kutnu bezi dokumacılığı daha dünyada basma sanatı yokken farklı renkteki boyalara defalarca batırılarak, kumaşa has renk ve motifler verilerek dokunurdu. Bu kumaşın hammaddesi filoş denen suni ipek ve pamuk ipliği olup, Türkiye'de bu kumaş sadece Gaziantep'te yapılmaktaydı (Mumcu, 1958:65).

4.2.3. Döşemeciliğin Başlaması

Halep'ten gelen Emmi Sait adında bir usta Eski Saray Garajı'nda at eyerleri ve koşumları yaparken, fayton döşemeleri üzerine de çalışmaya başlamıştı. Bu meydanda Saray Sineması sahibi olan Lütfi Yüksek 1936 yılında bir araba alır. Ancak arabanın döşemesi çok eskidir. Fayton döşemesiyle uğraştığını bildiği Emmi Sait'e giderek, döşemeleri yenilenme işlemini yapıp yapamayacağını sorar. Ücrette anlaştıktan sonra Emmi Sait işe koyulur ve işi tas tamam yapıp teslim eder. Böylece Gaziantep'te döşemecilik mesleği başlamış oldu. O zamanlar bir mesleğin icra edilmesi, diğer meslek gruplarının da harekete geçmesini sağlardı (Yetkin, 1968:3).

1937 yılına kadar Gaziantep'te kurulan fabrikalar şunlardır:

- 16 adet un fabrikası
- 6 adet zeytinyağı fabrikası
- 3 adet elektrik fabrikası
- 2 adet iplik fabrikası
- 2 adet buz fabrikası
- 1 adet rakı fabrikası
- 1 adet mensucat fabrikası
- 1 adet bakır fabrikası
- 1 adet tuvalet sabunu fabrikası (15.Cumhuriyet Yılında Gaziantep,1938:39).

4.2.4. İkinci Cihan Harbi

1939 yılı itibariyle Avrupa'da beklenen savaş boy göstermişti. Para, lojistik ve gerekli ticari bağlantılar olsa bile lazım olan mallara sahip olmak çok zordu. Yeni kurulmuş devletin ekonomik kalkınması için büyük bir önem arz eden ithal ara mallara ulaşamamak, alternatif yollar aramaya mecbur bırakmıştı. Bu mecburiyetten dolayı; tıpkı Antep Harbi'nde olduğu gibi kendi göbek bağlarını yine kendilerinin kesmesi gerektiğini anlamışlardı.

Yine yokluğun ve çaresizliğin verdiği güçle sanayi savaşını kazanmak için kollar sıvanmış ve ortaya yeni meslekler çıkmaya başlamıştı (Bozkurt, 2016:150).

Türkiye Cumhuriyeti 2. Dünya Savaşı'na girmedi ama ülke genelinde tam olarak savaş ekonomisi hakimdi. Ülke teyakkuzda olduğundan üretken nüfus askere alınmıştı. Bu sebepten ötürüdür ki buğday rekoltesi yarı yarıya azalmıştı. Ülkede Temel tüketim maddelerinin başında gelen buğday üretiminin %50 azalması, diğer üretim faaliyetlerinin de durma noktasına geldiğini gösteriyordu. Ekonomik kalkınmanın başladığı yıllarda bu savaşın boy göstermesini büyük bir kesinti olarak adlandırılmıştı (Boratav, 2014:81).

4.2.5. Lastik Kaynakçılığı

Sakıp Karslı nakliyecilik yapıyordu. Yaralanan 8-10 adet lastiğini tamir ettirmek için lastik kaynakçılığı yapan İbrahim Usta'nın yanına lastiklerini tamir ettirmek için gider. Sakıp Karslı lastikler için ücretten 5 lira tenzilat yapılmasını ister. İbrahim Usta kabul etmez, kabul etmeme sebebi de, burada bu işi kendisinden başka kimsenin yapamamasıydı. Aslen Gaziantepli olmayan İbrahim Usta, Gaziantep'e yolu düşer, burada bu işi yapan kimsenin olmadığını öğrenince burada kalmaya karar vermişti. Lastikler için indirim yapılmaması Sakıp Karslı'nın moralini bozar ve lastikleri yaptırmaz ve bu işi öğrenmek için İstanbul'a bu işi öğrenmek için 6 ay kadar Mehmet İşcan ve ortağının yanında kalarak lastik kaynakçılığını öğrenmişti. Yalnız burada Avrupa takımlarıyla çalışılıyordu. Bu takımlara sahip olmak hem maddi açıdan çok güçtü hem de tedarik edilmesi uzun zaman alıyordu. Bu kez yerli takımlarla bu işin nasıl yapıldığını öğrenmek için Karaköy'de lastik kaynakçılığı yapan Rauf Usta'nın yanında çalışıp işi öğrenmişti. Artık gerekli takımları temin edip memlekete dönme vakti gelmişti. Gelir gelmez Eski Saray Caddesi'nde bir atölye açarak otomobil, traktör ve kamyon lastiklerinin kaynakçılığına başladı (Benian, 1965:13).

4.2.6. Lastik Hurdacılığı

Lastikleri tamir etmek Gaziantep'te artık tek kişi yapmıyordu. Gaziantepli bir usta dükkan açtığı için, bu alanda çıraklar yetişecek ve bir meslek Gaziantep'e kazandırılmış olacaktı. Lakin lastikler sadece tamir edilebiliyordu. Bu tamiratta ancak sayılı kere yapılabiliyor. Bir süre sonra tamir edilemeyen lastikler hurdaya ayrılıyordu. O kadar zor zamanlardı ki hiçbir şeyin hurdaya ayrılma lüksü yoktu. Mahmut Ataseven, Ahmet Açbay, Reşit Kıratlı gibi girişimci çalışkan tüccarlar bu işte öncülük etmişlerdi. Bu isimler memleketin hemen her yerini dolaşıp, devlet

kurumlarının, kolluk kuvvetlerinin, yol yapan inşaat şirketlerinin hizmet dışı olan, ıskartaya ayırdığı otomobil ve kamyon lastiklerini ihale yoluyla satın alarak Gaziantep'e getirirlerdi. Ulaşımın çok güç olduğu o zamanlarda, bu yolculuğu yapmanın ve bu lojistik faaliyetleri ifa etmenin çok zor olduğu herkesin malumuydu. Bu hurda lastikler Gaziantep'e geldikten sonra düzleşmiş olan dış yüzey, başka düzleşmiş lastikle kaplanır ve iki lastiğin üst üste yapıştırılmasıyla tek parça bir lastik elde edilirdi. Sonra bu yeni kaynaklanmış lastiğin dış yüzeyine ''diş açma'' işlemi denilen kanallar açılır ve neredeyse yeni bir lastik elde edilirdi. Lastik hurdacılığından sadece otomobil sanayisi istifade etmemişti. Otomobil ve kamyonlarda kullanılması olanaksız olan lastikler, zembil, ayakkabı tabanı, yemeni tabanı, su kovaları olarak da hizmet vermişti (Bozkurt,2016:151).

4.3. 1943-1953 DÖNEMİ

4.3.1. Kasacılık

Gaziantep'te ilk kasa imalatı yapan kişi Talat Usta adındaki demirci ustasıydı. Soğuk demirci dükkanında tek başına çalışan Talat Usta zaman zaman da Hacivatçı Ali Usta ile de çalışmıştı (Bozkurt, 2016:139).

1943 yılında ilk defa seri kasa imalatı yapan, Osman Kıratlı ve Hacivatçı Ali adlı ustalardı. Bu ustalardan Hacivatçı Ali Usta Gaziantep'te kasa anahtarlarını yapan ve bu kasaların çilingirliğini yapabilen tek ustaydı.

Kısa bir süre ortaklıkları olmuş ama daha sonra Osman Usta kendi işletmesini kurmuştu. Osman Usta Öncelikle seyyar baskül ve masa baskülü yapmaya başlamıştı. Bu basküller yapmak için lazım olan ehliyeti de Ticaret Bakanlığı'na bağlı olan Mersin'den alıp damgasını yaptırmıştı. Maliyeciler bir gün dükkanına gittiğinde, zabıt tutup, muamele vergisine tabi olduğunu söyleyip, büyük bir ceza ve vergi ödemeye mahkum bırakırlar. Çaresiz dükkanı kapatmak zorunda olan Osman Usta Yavuz Kasaları isimi altında muhtelif kasalar yapmaya başlamıştı. Firma isminin Yavuz olmasının sebebi de I. Dünya Savaşı'nda görev yapan Yavuz Zırhlısı idi. Bu firma kasacılıkta o kadar iyi işler çıkarıyordu ki, İstanbul, Ankara, İzmir ve Merkez Bankası, Yapı Kredi Bankası gibi dönemin hemen tüm bankaları Yavuz Kasaları'nı tercih ediyordu. Kasa konusunda ithalat, artık kimsenin aklına bile gelmiyordu (Küçükdağ, 1958:41-42).

Resim 3. 4. Gaziantep Ticaret Albümü Başçelik Kasaları

4.3.2. Kilimcilik

Geçmişi Orta Asya'ya kadar giden bu zanaat, Gaziantep'te köylerdeki toprak işleri sona erdiği zaman başlar ve bahar gelinceye kadar devam ederdi. Ev ahalisinden genç kızlardan eli iş tutan yaşlılara kadar herkes bu işle uğraşırdı. Eve lazım olan parçalar dokunduktan sonra satılacak olan mallar dokunurdu. Bu kilimler işlenirken kimler tarafından işlendiğinin belli olması için muhakkak bir sembol iliştirilirdi. Bu semboller bazen eski Türk motifleri olu, bazen de bir tutam saç ya da bir mavi boncuk olurdu. Kilimi alacak olan kişi, kilimi kimin işlediğini bilmek isterdi. Aslında kilimi işleyen şahsin bir önemi yoktu. Önemli olan kilimi işleyenin bağlı olduğu aşiret ya da ikame ettiği köydü. Bu özellikler kilimin kalitesi ve pahası için çok önemliydi. (Göğüş, 1965:10).

Antep Harbi'nden önce kilimi işleyen Türklerdi ama sermayedarlığını Ermeniler yapıyordu. Savaştan sonra sermayedarlığını da Türkler yapmaya başlamıştı. Fakat tecritten sonra şehirdeki Ermenilerin ekseriyetinin Suriye'de ikamet etmeye başlaması ile bu meslek Suriye'de de inkişaf etmişti (Bilge, 1946:18)

Sermayedarlar ipleri temin edip işçilere verdiği vakit iş başlardı. Bu iş dalında çok işçi çalıştığından, zamanla ip bulma sıkıntısı yaşanmıştı. Bu duruma binaen İhsan Dai, 1945 yılında Strange tarak kurarak, askeriyenin her türlü eskimiş yün atıklarını ihale usulüyle almış ve yün çorap, elbise gibi bu atıkları açarak yün ipi elde etmişti. Piyasaya yeni ara mal girişi olsa da bu hamle piyasayı tatmin etmemişti. Talep hala devam ettiğinden yeni çözümler gerekiyordu ki Şükrü Yürekli adındaki ustanın yeni makinesi ortaya çıkmıştı. Şükrü Usta, eski bir Avrupa kilim tezgahı üzerine "Jakar" denen desen işleme monte ederek 3 metre boyunda ve 2 metre eninde desenli kilimler üretmeye başlamıştı. Bu icat herkes tarafından benimsenmiş ve kısa zamanda yaygınlaşmıştı. Kilimcilik bu dönemde Gaziantep'te makineleşmişti (Bozkurt, 2016:137).

RUMEVLEKLİ KİLİMLERİ

M. Hayri Rumevlekli

Kuruluş Tarihi : 1945
Ticaret Sicili : 2664
Telefon Nosu : 2313

Ticarethane Adresi : Eski Saray Caddesi No. 35
Ev Adresi : Mezbaha Cad. dere kenarı No./ 11

1929 yılında, Gaziantep'de doğan M. Hayri Rumevlekli, tanınmış kilim imalatçılarından olup, geniş çapta kilim alım ve satımıyla iştigal etmekte ve Müessesesinde 'üç kırmızı, yeni model Jakar, büyük ve orta boyları daima mevcuttur.

34

Resim 3. 5. 1965 Gaziantep ticaret albümü-rumevlekli Kilimleri

4.3.3. Karosercilik

Gaziantep karosercilik mesleğinde, Türkiye'nin en önemli merkezlerinden biriydi. Memlekete yurt dışından giren bütün otobüs ve kamyonlar sadece aks, motor ve tekerleklerden oluşan teçhizatlarından ibaretti. Bu araçların kaportaları, kasaları, iskeletleri olmadığından, bu dış aksamların memlekette yapılması zorunluydu. İlk karoser imali Antep Harbi'nin akabinde yapılmış ve 1930'lu yıllarda meslek halini almıştı. Diyarbakır, Şanlıurfa, Kahramanmaraş, Ankara ve Suudi Arabistan'dan karoser siparişleri alınıyor. Yılda ortalama 30 otobüs 150 kamyon karoseri yapılıyordu. Gaziantepli ustalar Avrupa kalitesinde karoser yapımına malik olmuştu. (Kalelioğlu, ty:90).

Avrupa seviyelerinde iş çıkarmak elbette kolay olmamıştı. Öncelikle iyi marangoz ve iyi demirci lazım gelirdi ki, bu ustalar sadece mesleklerinde iyi olmamalı, aynı zamanda yeni tatbik edilmemiş bir işi yapacak kadar da ufka sahip olmalıydı. Öncelik ihtiyaç kamyon kasalarıydı. Demirci ve marangozların ortak çalışmasıyla yapılabilecek bir işti. Standart olması gereken işe dönemin ihtiyaçlarını da göz önünde bulundurarak daha ergonomik bir hale getirmiş ve bu kamyon kasası yapımında muvaffak olmuşlardı. Kamyon kasalarının yapımı Gaziantep dışında da bir şöhret oluşturmuştu. Çevre illerden kamyon alanlar, iyi kasa yaptırmak için Gaziantep'e gelmeye başlamışlardı. Bunu gören otobüs firmalarının talebiyle otobüs karoserciliği başlamıştı. Karoser yapım işinin ikinci safhası otobüs karoserciliğiydi. Kamyon kasalarına göre çok daha zor olan bu işi yapmak ustalığın yanı sıra geometrik bilgi de istiyordu. Bu işi yapan meşhur ustalar: Abdullah Karoserci, Kemal Ay ve Mehmet Ali Güdemez gibi ustalardı. Bu ustalar belediyenin aldığı çıplak otobüslere de, yaylı koltuklar, otomatik açılıp kapanan kapılar, hatta kornalar bile yapmışlardı. Yapılan tüm iş ve kullanılan malzeme dayanıklı ve kaliteli idi. Esas kasalar tahtadan yapılsa dahi üzerine metal sac malzemesi giydirilirdi (Bozkurt, 2016:157).

KEMAL KARUSERCİ

Kemal Karuserci

Cemal Karuserci

Kurulus Tarihi : 1941
Ticaret Sicili : 1908
Telgraf Adresi : Kemal Karuserci
Telefon Nosu : 2684

Ticarethane Adresi : Dispanser Cad. No. 10
Atölye Adresi - Yeni Sanayi Çarşısı.
Ev Telefon : 1178

1926 yılında Gaziantep'de doğan Kemal Karuserci, Güneydoğunun namlı ÇELİK KARUSER ustalarından olup, KEMAL KARUSERCİ firmasının sahibidir.

Müessesesinde; son model kauçuk ve yatar koltuklu çelik otobüs ve jet karuserleri imal edilmekte ve yapılan işler, yurdun dört bir yanında takdirle karşılanmaktadır.

97

Resim 3. 6. 1965 Gaziantep ticaret albümü-karosercilik

4.4. 1953-1963 DÖNEMİ

4.4.1. İş ve İşçi Bulma Kurumu Gaziantep Şubesi

Gaziantep İş ve İşçi Bulma Kurumu, Gaziantep Şubesi 1953 yılında açılmıştı. Kurum faaliyete başladıktan sonra, 1953-1959 yılları arasında iş bulmak isteyenlerin %79'unu işe yerleştirmişti. Kurum aracılığıyla o yıllarda işe yerleşen işçiler de, işverenler de devlet kontrolünde olduklarını, özellikle işçilerin referansının devlet olduğunu tezahür ettiklerinden dolayı işçilerin şikayet merci olmuş, kurumun Gaziantep'teki etkisi piyasaya açısından çok olumlu olmuştu. O dönem kurumun yurtiçinde çalışmalarının yanında yurtdışı çalışmaları da takdir toplamıştı. Kurum vasıtasıyla 1953-1974 yılları arasında yurtdışına çalışmak için giden 11.191 vasıflı işçinin gitmesinde kurumun oynadığı rol çok önemliydi. Vasıfsız, sağlıksız ve iyi bir mesleği olmayan birini yurtdışındaki ülkeler istemeyip geri memleketine gönderiliyordu. Bunu bilen kurum yurtdışı ülkelerinden önce, ince eleyip sık dokuyor ve geri gönderilme ihtimali olan kişileri henüz memleketteyken gitmesine müsaade etmiyordu. Bu durum, düzenini bozup yurtdışına gitmek isteyen kişilerin menfaati için çok büyük önem arz etmiş ama yetenekli usta ve kalfaları yurtdışına gönderilmesine vesile olmuştu (Sargın, 1988:81).

4.4.2. Gaziantep Çimento Fabrikası

25.06.1956 tarihinde Gaziantep'in doğu tarafı olan Göllüce mevkiinde, Gaziantep Çimento Fabrikasının temelleri atılmıştı. 17.08.1961 tarihinde ilk çimento satışı başlamış ve bir ton fiyatı 7 lira olarak piyasaya arz edilmişti. Günde 250 ton üretim kapasitesi olan bu fabrika yalnız, Şanlıurfa, Kahramanmaraş ve Gaziantep illerine satış yapması kararlaştırılmıştı. O dönemde bu fabrikanın Gaziantep'te bulunması çok önemliydi. Çimento fabrikasının faaliyete geçmiş olması, uzantısı bu fabrikaya dayanan bütün meslek gruplarının canlanması ve zaman içerisinde büyümesi anlamına geliyordu (Yetkin, 1961:216).

Türkiye'de ilk yürüyen merdiven 1957 yılında Ankara'nın Anafartalar Çarşısı'na almanlar tarafından yapılmıştı. Yürüyen merdiveni Avrupa seyahatlerinde gören Muzaffer Bakbak ve Haşim Bakbak kardeşler, Türkiye'de böyle bir talebi görünce kolları sıvayıp Türkiye'nin ilk yürüyen merdivenini yapmaya karar vermişlerdi. Büyük Pasaj'ın Mütercim Asım Caddesi tarafındaki dükkanlarından birine kurarak teşhir etmişlerdi. Bu teşhir Ankara'ya kurulan yürüyen merdivenin hemen akabinde olmuştu. 1958 yılında yapılan bu Türk Malı merdiven dönemin gazete ve radyolarında da büyük ses getirmişti (Bozkurt, 2016:158).

4.4.3. Oto Döşeme Yayı İmali

Otomobil, kamyon ve otobüs döşemeciliği 1930'lu yılların başından beri faaliyete başlamıştı. El emeğine dayanan bu işe lazım olan malzemelerin başında gelen çelik tel geliyordu. Çelik tel bir süre sonra yıpranıyor ve kullanılamaz hale geliyordu. Emek vererek yaptıkları bu işte kullanılan malzeme sebebiyle mahcup oluyorlardı. Bu büyük soruna çare arayan Ali ve Abdulkadir Bilgin kardeşler 1958 yılında ızgara oto döşeme yayı yapmayı başarmışlardı. Bu yayları imal etmeden önce tavan-zemin döşemeleri ve jeep brandaları yapıyorlardı. Bu alandaki birçok branşa hakim olan kardeşler, çelik teli İstanbul'dan getirtmiş ve hayatlarında hiç görmedikleri çelik yay makinesini yapmışlardı. Bu makineden çıkan yaylar, otomobil koltuğunun döşemelerini yıpratmıyordu. On yıl boyunca sorun çıkarmıyordu. Bu çelik yay işi sadece otomobillerde değil, mobilyacıların da talep ettiği malzeme olmuştu. Ali ve Abdulkadir kardeşler, Gaziantep'e yeni bir meslek kazandırmıştı (Benian, 1965:17).

4.4.4. Bombeli Oto Camı İmali

1955 yılında Avrupa'dan Türkiye'ye oto camı ithalatı durmuştu. Bu konuda sıkıntı yaşanırken 1957 yılında gelen yeni araçların camı da bombeli olarak geliyordu. Tüm bu gelişmeler memlekette oto camı ihtiyacını hat safhaya çıkarmıştı. Bu duruma kayıtsız kalmayan Fehmi Kocalar Usta, mikalı cam yapımı üzerine çalışmalar yapmaya başlamıştı. Asıl mesleği karosercilik olan Fehmi Usta, cam imali üzerine zamanını ve enerjisini harcadığı için ekonomik olarak da sıkıntıya girmişti. Aynı konu üzerinde Hasan Ekmekçi Usta da kafa yoğurmaya başlamış ancak somut bir sonuç elde edilememişti. 1959 yılına gelindiğinde Hasan Usta düz cama bombe vermeyi başarmıştı. 1959 yılında sadece İstanbul'da bombeli cam üretimi varken, artık Gaziantep'te de bombeli cam imali başlamıştı. İşleri daha da ileri götüren Fehmi Usta 1962 yılında Çelik Motor Müessesi'nden cam sipariş etmeye başlamış ve bu kristal camlara Gaziantep'te orjinaliden fark edilmeyecek şekilde bombeli cam imalatı yapmıştı. Bu işin merkezi olan Bursa'da dahi 50 santimden büyük olan temperli camlara bombeli şekil verilemezken, Gaziantep'te ise bu camlara bombeli şekil vermek mümkündü (Benian, 1965:15).

FEHİM
OTO BOMBELİ CAM
İMALÂTHANESİ

Fehmi Kocalar

Kuruluş Tarihi : 1960
Telefon Nosu :

Ticarethane Adresi : Oto Sanayi Çarşısı No 26 (İmalathane)
Merkez Adresi : Dispanser Caddesi Kaleli garajı karşısı

1929 yılında Gaziantep'de doğan Fehmi Kocalar, FEHİM OTO BOMBELİ CAM'ları imalâthanesinin sahibidir.
İmalathanesinde, her marka otonun bombeli camları, orijinallarına uygun şekilde garantili ve en müşkülpesent müşterilerini dahi tatmin edebilecek bir tarzda yapılmaktadır.
Müessese, pek yakında mikalı cam imalatına'da başlayacaktır.

101

Resim 3. 7. 1965 Gaziantep ticaret albümü-Bombeli Cam İmali Fehmi Kocalar

Hasan Usta aslen kaynakçıydı. Bu işe o kadar hakim olmuştu ki, artık düz pencere camlarını kavislendirerek, kavisli oto camları yapabiliyordu. Yapım tekniği ise: yüksek ısı elde etmek için, çam odunları kullandığı fırınında her çeşit ve ebatta cam eritip kavislendirebiliyordu. Otomobil camları henüz başlangıç olmakla birlikte ebat olarak da küçüktü. Otobüs ve kamyon camları ise büyük boyuttaydı. Bu camları ıslah etmek çok zor olmuştu. Bu duruma binaen Türkiye'de ilk defa pencere camından kavisli oto cam sadece Gaziantep'te yapılıyordu (Bozkurt, 2016:149).

SARHAS
KRİSTAL OTO BOMBELİ CAMLARI

Hasan Ekmekçi

Kuruluş Tarihi : 1960
Ticaret Sicili : 3705
Telefon Nosu : 3252

Ticarethane Adresi : Gazhane arkası
Şenyurt Caddesi
Ev Telefonu 3252

1931 yılında Gaziantepde doğan Hasan Ekmekçi, SARHAS KRİSTAL OTO BOMBELİ CAMLARI İMAL ATÖLYESİ'nin sahibi olup, müessesesinde bilumum motorlu arabaların bombeli camları imal edilmekte ve verilen siparişler teminatlı olarak kısa bir zamanda teslim edilmektedir.
Şöhreti günden güne artan müessesaye, yurdun birçok yerlerinden, iş talepleri gelmektedir.

91

Resim 3. 8. 1965 Gaziantep ticaret albümü-Bombeli Cam İmali-Sarhas Oto Cam

4.4.5. Leyland Kamyonları

İhsan Uncu Usta birçok yenilikleri getirdiği Gaziantep'e yeni bir yenilik daha kazandırıyordu. İngiliz malı olan Leyland Kamyonları, o dönem Türkiye'de çokça mevcuttu. Bu kamyonların orijinal yapılarında bazı sorunlar vardı. Bu sorunların en başında frenleme sistemi geliyordu. Kamyonda yük olmadığı zaman aracın frenleme yapmasında bir sorun yoktu. Kamyonda yük olduğu zaman ise fren sistemi yeterli gelmiyordu. Bu durumdan kamyonu kullanan herkes şikayetçiydi. Kimsenin elinden bir şey gelmeyince, İhsan Usta hali hazırda bulunan fren sistemini

söküp, basınçlı hava prensibiyle çalışan westinghouse fren parçasını monte ederek, bu araçlardaki fren sorununu çözmüştü. Leyland marka kamyonun tek sorunu fren sistemi değildi. Kamyona yük atıldığında, yollardaki viraj ve kasis gibi etkenlerde, kamyonun dengesi bir kazaya mahal verecek ölçüde bozuluyordu. Bu kamyonun kasasına yüklerin ağırlıklarını dengeli bir şekilde pay edebilmek için, fazladan bir aks eklemesi daha yapan İhsan Usta bu sorunu da çözüme kavuşturmuştu. İhsan Usta'nın bu buluşları her yerde konuşulur olmuştu. Sadece Gaziantep ve Türkiye'de değil markanın menşei olan İngiltere'de de İhsan Usta bilinir olmuştu. Bu durum Leyland firmasını rahatsız etmiş ve neler olduğunu öğrenmek için Gaziantep'e bir teknik heyet göndermişti. Gaziantep'e gelen teknik heyet, yapılan yeniliklerin önce lüzumlu olduğuna karar verdi. İkinci aşamada ise yapılan tadilatın teknik kurallara uygun olup olmadığını ve sağlamlığını tecrübe ettikten sonra İhsan Usta'ya önce takdir belgesi takdim edilmiş, akabinde Leyland firmasının yetkili servisi yapılmıştı (Bozkurt, 2016:155-156).

MODEL İŞ
Torna Atölyesi

İhsan Uncu

Kuruluş Tarihi : 1949
Ticaret Sicili : 3494
Telgraf Adresi : İhsan Uncu Tornacı
Telefon Nosu : 3329

Ticarethane Adresi : Gazhane civarı No. 8
Ev Adresi : Atatürk Bulvarı eğri sokak No. 4
Ev Telefon : 2900

1929 yılında Gaziantep'de doğan İhsan Uncu: MODEL İŞ TORNA ATÖLYESİ'nin sahibi olup, Sanat Okulunun Tesviye bölümüne devam etmiş sanatkarlarımızdandır.

Atölyesinde, bilumum motorlu araba fren tertibatları, yeni olarak ve ayrıca benzinli motorlu arabalara dizel motoru takılması ve her nev.i fren kampana imali'yle torna işleri yapılır.

110

Resim 3. 9. 1965 Gaziantep ticaret albümü- İhsan Uncu

4.4.6. Arasöz Yapımı

1956 yılında açtığı atölyede aynı işleri tekrar tekrar yapmak istemeyen Haşim Bakbak, Avrupa'ya gitmiş ve oradaki yenilikleri görmek istemişti. Bunun için zor şartlarda 17.000 km yol gitmeyi göze almış ve İtalya, Almanya, Fransa ve İsviçre'deki ilgisini çeken fabrikalara parasız işçi olarak girmiş ve oralarda mühendislik ufkunu genişletmişti. Gaziantep'e geldiğinde hemen kolları sıvar ve

piyasanın ihtiyacı olan Sütunlu Matkap imal etmeye başlamıştı. Sütunlu Matkap işini artık seri üretime dönüştürmüştü. Piyasanın ihtiyacı olan birçok ara mal Gaziantep'te yoktu. Oto tamir ustalarının bin bir güçlükle motor kaldırdığını gören Haşim Usta, bu kez Hidrolik Caraskal yapmıştı. Ünü günden güne, şehirden şehre duyulan Haşim Usta'ya memleketin dört bir yanından siparişler gelmeye başlamıştı. Haşim Usta bir gün gazete okurken Gaziantep Belediyesi'nin verdiği ilanı görür. İlanda, arasöz alımı yapılacaktı ama bu iş meşakkatli bir işti ve arasözleri Türkiye'ye yurtdışından geliyordu. Daha önce hiç yapmadığı halde ihaleye girip, ihaleyi alır İhsan Usta sonra memleket memleket dolaşmış ama arasöz bulamamıştı. Arap ülkelerine gitmiş yine sonuç alamamıştı. Çare olarak Avrupa'yı gördü ve ivedilikle Almanya'nın Frankfurt şehrine gitti. Burada arasöz modeliyle tekrar memlekete döndü. Haşim Usta'nın düşüncesinde yapacağı işin temeli karoserciliğe dayanıyordu. Karosercilik mesleğin son ve zor olan safhası arasöz yapımıydı. Arasözler bugün ki itfaiye araçları olarak bilinir. O zamanlarda yapımı çok zordu. Kamyon kasası yapımında ustalık, otobüs karoseri yapımında ustalık ve geometri bilgisi lazım iken, arasöz yapımında, ustalık, geometri bilgisi ve mühendislik gerekliydi. Basınçlı su, hareketli kollar yeterli iken, o zaman arasözlerde olmayan otomatik merdiveni de Haşim Usta eklemişti. Bu arasözleri gören ve duyanlar sayesinde İç Anadolu ve Güney Doğu Anadolu bölgeleri başta olmak üzere birçok belediyeye arasöz yapıp satmıştı (Günenç, 1968:11-12).

4.4.7. Pik Dökümhanesi

1961 yılına kadar Gaziantep'te pik dökümhanesi yoktu. Küçük işler yapabilen sarı dökümcüler ve alüminyum dökümleri yapan imalathaneler vardı. Gaziantep esnafı pik döküm işlerini Adana'ya göndermek zorunda kalıyordu. Adana'ya göndermek hem zaman açısından büyük sıkıntılar doğuruyor hem de maliyeti artırıyordu. Çok iyi torna ustaları olan memlekette her gün bu ihtiyaç daha da büyük bir sorun haline geliyordu. Bu durumun farkında olan Sabri Küpeli, İstanbul'dan Turan Cankiroz adında döküm ustasıyla anlaşır ve kuracağı dökümhaneden hisse vereceğini taahhüt ederek, Turan Usta'yı Gaziantep'e getirmişti. Çukurova Meddağı'nın bir bölümüne birkaç ton kapasiteli pik döküm fırınını kurmuşlardı. Bu dökümhane faaliyete geçtikten sonra hiçbir esnaf işlerini adana yahut İstanbul'a göndermemiş bilakis o memleketteki döküm işleri Gaziantep'e gelmeye başlamıştı. Bu dökümhanenin nasıl işler çıkardığı görmek

istendiğinde, Maarif Kavşağı'ndaki Atlı Atatürk heykeli bu dökümhanede yapılmıştı (Bozkurt, 2016:145).

4.4.8. 1962 Sanayi Fuarı

Gaziantepli ustalar tüm yurtta meşhur olmuştu. Otel açmak isteyenler, oto tamircilerinin olduğu yerleri tercih ediyordu. Artık memleketin dört bir yanından Gaziantep'e, otobüs, kamyon ve otomobil tamiri için gelenler azımsanamayacak kadar çoktu. Şehrin ustaları, herhangi bir marka kamyon motorunun parçaları tadil edilerek, başka bir marka kamyonu çalıştırabiliyordu. Büyük kaza geçirmiş araçlar buraya gelip, eskisi gibi gidiyordu. Sadece otomobil, kamyon ve otobüsler değil, her türlü tarım makineleri, trafolar, elektrik motorları, biçerdöverler vs. Gaziantep'te yapılıyordu. İl dışından gelen hiçbir iş yapılamaz denmeyip geri gönderilmiyordu. Gaziantep'in ustaları memleketin her köşesinde ünlenmişti (Bozkurt, 2016:161).

Gaziantep'in kurtuluşunun 41. Yıl dönümü 25 Aralık 1962 günü, Gaziantep Esnaf ve Sanatkarlar Dernekleri Birliği tarafından, Çınarlı Kütüphanesi'nde bir sanayi sergisi açıldı. Bu sanayi sergisinin yeri ve zamanı dar olmasına rağmen etkisi çok güçlü olmuştu. Sergi de tanınmış ve şehre para kazandıran mamuller, yeni icatlar, devletten destek bekleyen sanayi malları, ara mallar, teyp, vantilatör, radyo, bilardo masası, Gaziantep Şarapları, zımpara motoru, bombeli oto camlar, kaplama lastikler, planya bıçakları, sanayi tipi buzdolapları, sütunlu matkaplar, amplifikatör, torna tezgahı, kasalar, desen makineleri, oto aküleri gibi yüzde yüz Gaziantep yapımı olan ve Türk malı olan ürünler boy gösteriyordu (Gaziantep Sanayi Sergisi, 1963:3).

Sanayi fuarında birçok yenilik vardı. HİLMAN markası ile Hilmi Kasar'ın kendi yaptığı torna ve matkapları piyasaya sürmüştü. Bu firma 5 adet torna tezgahı ile 35 adet sanayi tipi matkabı diğer vilayetlere satmayı başarmıştı.

ABÖT Makine Sanayinin yaptığı jakar desen makineleri, Avrupa'dan gelen makinelerden çok daha ucuzdu. İthal makinelerin fiyat aralığı 10.000 lira ile 15.000 lira arasındayken, 3.500 liraya mal edilen bu makineler yurdun hemen her tarafına 225 adet satılmıştı (Gaziantep Sanayi Sergisi,1963:6).

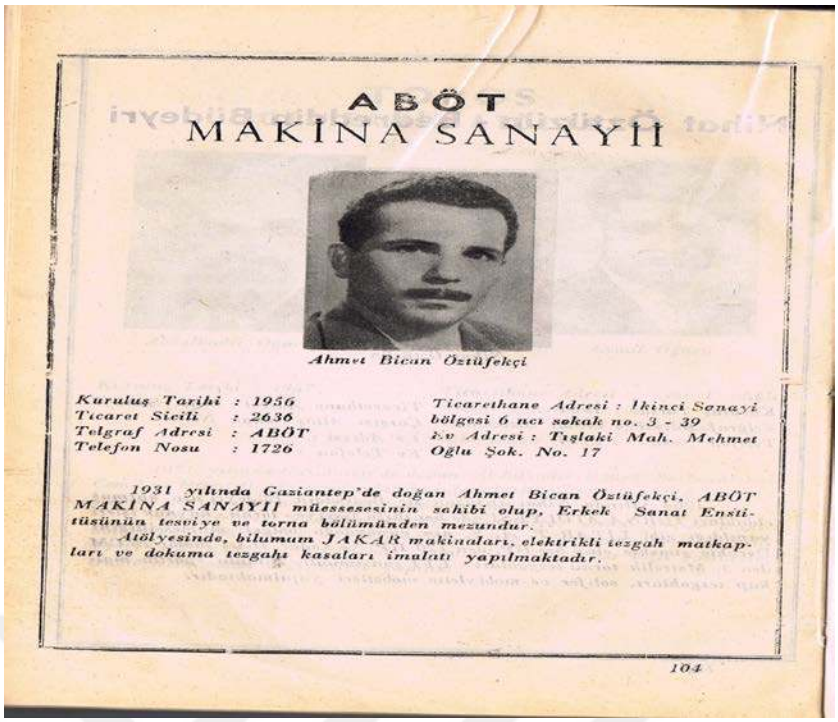

ABÖT
MAKİNA SANAYİİ

Ahmet Bican Öztüfekçi

Kuruluş Tarihi : 1956
Ticaret Sicili : 2636
Telgraf Adresi : ABÖT
Telefon Nosu : 1726

Ticarethane Adresi : İkinci Sanayi bölgesi 6 ncı sokak no. 3 - 39
Ev Adresi : Tışlaki Mah. Mehmet Oğlu Şok. No. 17

1931 yılında Gaziantep'de doğan Ahmet Bican Öztüfekçi, ABÖT MAKİNA SANAYİİ müessesesinin sahibi olup, Erkek Sanat Enstitüsünün tesviye ve torna bölümünden mezundur.
Atölyesinde, bilumum JAKAR makinaları, elektrikli tezgah matkapları ve dokuma tezgahı kasaları imalatı yapılmaktadır.

104

Resim 3. 10. 1965 Gaziantep ticaret albümü- Aböt makina

Gaziantep'in önemli müteşebbislerinden Ömer Köylüoğlu ve ortağı Nuri Büyükipekçinin yaptığı NURMER Vantilatörleri, yüzde yüz yerli malı olan bu ürün o dönem sadece Gaziantep'te üretiliyordu. Bu vantilatörlerin cıvatası dahil her şeyiyle Gaziantep yapımı olup, Bayaz Han'da imal ediliyordu. Bu üretimin diğer göstergesi de o dönemde Gaziantep'te yerli elektrik motorları da yapılabildiğiydi. (Bozkurt, 2016:163).

Cemil Barlas ve Ökkeş Ulutaş ortak olan bu iki sanatkar usta, belediye otobüslerinde bilet sistemi kaldırılınca, otobüse binen halkın ve muavinlerin bozuk para müşkülatını görünce, para bozma makinesi yapmışlardı. Kullanışlı olan bu makinelerden ziyade şehirde Amerikan bilardo imalatı da yapmaktaydılar (Yetkin, 1968:266).

Muzaffer Bakbak tarafından yapılan MÜBAK marka radyo, Hüseyin Demirel Usta ile Mehmet Tütüncüler Usta'nın yaptığı METEL markalı radyoları sergilenmekteydi. Bu radyolar ithal radyolardan hem daha güzel hem de çıkardığı sesler daha temizdi. Türk malı ilk radyolar Gaziantep'te yapılmıştı (Bozkurt, 2016:164).

Resim 3. 11. 1965 Gaziantep ticaret albümü- Metel Radyoları

Mustafa Yıldırımdemir ve Ahmet Yıldırımdemir kardeşlerin yaptığı fıstık çatlatma makinesi çok beğeni toplamıştı. Bu kardeşler aynı zamanda Antep Harbi kahramanlarından Tüfekçi Yusuf Usta'nın oğulları olduğundan dikkatleri üzerlerine çekmişti. Kemal Haksal'ın Avrupa'dan getirdiği fiyonk şeklinde ambalaj saran makinesini gören Mustafa Yıldırımdemir. Bu makinenin çalışma prensibinden ilham alarak kardeşi Ahmet Yıldırımdemir ile dört yıllık çalışma sonucu bu makineyi yapmıştı. Sanayi sergisinde 200 kilogram fıstığı makine ile kırarak sergiye gelenlere ikram etmişlerdi (Bozkurt, 2016:159).

Şekerleme, çikolata ve lokumun her çeşidi Halep'ten gelirdi. Gaziantep'te ise kayda değer ilk şekerci diyebileceğimiz, Şekerci Mehmet Efendi diye bilinen Mehmet Güzel'dir. Mehmet güzel ilk defa şekeri fiyonklu ambalaja sarmış ve BOZKURT şekerleri markasıyla çeşit çeşit şeker imalatı yapmıştı. Birçok usta burada yetişmiş ve buradan yetişen ustalardan Kemal Haksal Özen Kollektif Şirketi adı altında bir aile şirketi kurup, ailesinin de yardımıyla bir Antep Evi'ni

imalathaneye çevirerek faaliyete başlamıştı. BALDEN markasıyla, İstanbul'dan sonra ilk defa bir Anadolu şehri çikolata imal etmişti (Bozkurt,2016:167).

Gaziantep'te üretilen bu ürünler; torna kalemleri, matkap uçları, testere ağızları, kaynak makineleri, havalı ve melodili kornalar, briket vibratör makinesi, vitrinli lokanta dolapları ve daha nice makinelerin yapım yeri meddağ denilen mağaralardı. Bu zor şartlar altında bir mucize gerçekleştiren Gaziantepli ustalar, ithal malların şehre gelmesiyle zor günler başlamıştı. Kemal Cevizli Mağazası ucuz İsrail malı vantilatör ve Macar malı basit radyo getirip çok ucuz fiyatlara satmaya başlayınca, bütün bu gelişmeler nihayete ulaşamamıştı (Bozkurt, 2016:172).

3.5. 1963-1973 DÖNEMİ

4.5.1. Oba Makarna

Gaziantep'te ilk makarna fabrikası Selahattin Özincetahtacı tarafından 1968 yılında OBA MAKARNA adıyla kurulmuştu. Bu fabrikada ki makinelerin çoğunluğu Gaziantep'te yapılmıştı. 1950'li yıllardaki Marshall yardımlarından istifade ederek, dizel motorla çalışan un fabrikaları kurulmuştu. Bu fabrikaların montajı sırasında, Gaziantepli ustalar, alman montörlerden bu işi öğrenmişti. Bu bilgi birikimi, zamandan kazandırdığı gibi maliyeti de minimuma indirmişti. Oba Makarna Doğu Anadolu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerindeki tek makarna fabrikası olması hasebiyle bölge piyasasına hâkim olmuştu (Bozkurt, 2016:131).

4.5.2. Amerikan İktisadi Yardım Teşkilatı (AID)

Türkiye'de sanayinin gelişmekte olduğu bu dönemde, sanayi alanı montaj sanayi alanına kaymıştı. Bu durumdan da haberdar olan Amerikan İktisadi Yardım Teşkilatı başka bir organizasyon için Türkiye'ye geldiğinde, küçük sanayi merkezlerinin, büyük sanayi için üretim yapabileceğini, böylece genel olarak üretim hem maliyetinin düşeceğini hem de zaman ve istihdam gibi sorunların çözülmüş olacağını ilgililere iletmişlerdi. Bu teklifi büyük endüstri sahipleri olumlu karşılamışlardı. Bu durumun büyük sanayicileri çok meşgul ettiğini ve çoğu zaman ithal parça getirtmek zorunda olduklarını dile getirmişlerdi. AID yaptığı inceleme neticesiyle, küçük endüstri sahiplerinin teknik ve teknolojik olarak noksan olduğunu

tespit etmiş, bu noksanlığı da ancak eğitim yoluyla giderebilinir olduğunu beyan etmişti. AID heyeti Gaziantep'e de gelmişti. Yaptığı inceleme sonucu, Gaziantep sanayisini uygun bulmuştu (Özer, 1964:3-4).

Gaziantep'te Erkek Sanat Enstitüsü'nün bulunmasının da etkisiyle, Gaziantep ve Kayseri şehirleri, küçük sanayicilerin mesleki eğitim projesi kapsamında pilot bölge olarak kabul edilmişti. Öncelikle bu projede görev alacak öğretmenlerin eğitilmesi gerekiyordu. Bunun için Gaziantep'ten 6, Kayseri'den 7 öğretmen seçilmişti. Bu öğretmenlere Amerikalı uzmanlar tarafından uzun seminerler verilmiş, her iki ildeki iş yerlerinin makine, teçhizat ve uygunluk durumu denetlenmişti. Noksanlıkların tespitinin akabinde, bu kez de öğretmenler, iş yeri sahipleri ve ustalara beş haftalık gece kursu düzenlemişlerdi. Bu kurslarda, teknik resim okuma ve çizme, organizasyon ve atölye pratiği gibi dersler düzenlenmişti (Özer, 1964:5).

Her iki vilayette çalışmalarını tamamlamıştı. Bu çalışmalar AID yetkililerin gözetimi altında yapıldığından, hangi şehrin projeye uygun olduğuna karar verme zamanı gelmişti. Nihayet 1964 yılının Ekim ayında radyoda, sanayi bakanı Muharrem Erten, Gaziantep'in pilot bölge olarak seçildiğini ilan etmişti. Sanayi sitesi için gerekli plan ve projeler oluşturulmuş ve proje için gerekli parayı toplamak için kooperatif kurmuşlardı (Yetkin, 1968:7-8).

4.5.3. Küsgem (Küçük Sanayi Geliştirme Merkezi)

Küsget, küçük imalatçılara, teknik, teknolojik ve iktisadi danışmanlık hizmetleri veren, Sanayi ve Ticaret Bakanlığı ile Birleşmiş Milletler Sınai Kalkınma Teşkilatı(UNIDO)'un ortaklaşa yaptığı tek projedir (Göncü, 1998:32).

Küçük Sanayi Geliştirme Merkezini kurmak üzere dönemin hükümeti ile Birleşmiş Milletler yetkilileri ilk girişimde bulunmuştu. Bu projeyi yürütecek ortak kurul konusunda mutabakata varıldı. Bu mutabakata göre: Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı temsilcileri ile Türkiye Cumhuriyeti Sanayi bakanlığı ve Ticaret Bakanlığı temsilcilerinden oluşan kurul projeyi yürütecekti. Proje üç ana bölümden oluşuyordu. Bunlar:

- Örnek Sanayi Sitesi
- Küçük Sanayi Geliştirme Sitesi
- Sanayi Sitesi

Bu üç site için Nizip yolu ile çimento fabrikası arasında kalan yaklaşık 2.000.000 metrekarelik alan tahsis edilmişti. Örnek sanayi Sitesi'nin yapımına başlanmış, projede toplam 50 fabrika inşasına başlanmış 12 fabrikada üretime geçilmişti. KÜSGEM ise 160.000 metrekarelik alanda kurulmuştu. Laboratuar, kafeterya, konferans salonu, PTT, revir, karakol ve banka gibi ek hizmet binaları yapılmıştı. 1974'te faaliyete başlayan Küsgem beklentilerin altında kalmıştı (Sargın, 1988:108).

Hazır hale gelen fabrikalar hemen taliplilerine tahsis edilmişti. Kayalı Kardeşler motor rübapları üretmeye, Erbalcı Kardeşler marangoz vidaları üretmeye başlamıştı. Ekici Damper burada kurulmuştu. İhsan Uncu savunma sanayisi için gerekli materyalleri burada üretmeye başlamıştı. Diğer bir müteşebbis araçlar için ampul üretimine geçmişti. Diğer ustaların buraya geçişi ancak 1975 yılına kadar sürmüştü. Artık Gaziantep dünyanın en büyük ikinci küçük sanayi sitesine kavuşmuştu. Gaziantep'in lokomotif ustaları bu sitede olduğundan, diğer ustalar da buraya gelmek istediğinden dolayı site yeterli gelmemeye başlamıştı. Sitede olmayan esnaflarda kendi aralarında kooperatifler kurarak, sitenin çevresinde yeni iş yerleri açma yoluna gitmişlerdi. Bu yeni iş yerlerinde her meslekten esnaflar mevcuttu. Toptancılar, zahireciler, fıstıkçılar, gıda toptancıları, hal esnafı, kuru yemişçiler gibi tacirler de Küsgem'in çevresinde konumlanınca bu yeni sitelerin hepsine birden GATEM (Gaziantep Ticaret ve Endüstri Merkezi) adı verildi (Bozkurt, 2016:179).

4.5.4. Halıcılık

Gaziantep'te halıcılığın geçmişi, kilimle başlar. Kilimciliğin yapısal değişime uğraması halı imalatına geçilmesini sağlamıştı. Eski kilim tezgahlarını alan torna ustaları, bu tezgahlar üzerinde bir takım değişiklikler ve bazı eklemeler yaparak halı tezgahını imal etmişlerdi. Halı tezgahlarının yenisini yapan ustalar da mevcuttu. Emin Helvacıkara ve Turgut Özbakır ustalar, sıfırdan halı tezgahları yapıyordu. Halı imalatı üzerine ilk büyük girişim, Hasyün Halı Fabrikası olmuştu. 1972 teşviklerinden yararlanmak istemişse de başarılı olamamıştı. Halının kilime nazaran daha dayanıklı ve kalın olması tercih edilmesini sağlamış günden güne talebi daha da artmıştı. Bu sayede Van'dan Konya'ya kadar bütün piyasaya hakim olan Hasyün

Halı'nın başarısı üç Hayriler olarak da bilinen, şirket ortakları Hayri Arıtmış, Hayri Barlık ve Hayri Hösükoğlu idi (Bozkurt, 2016:138).

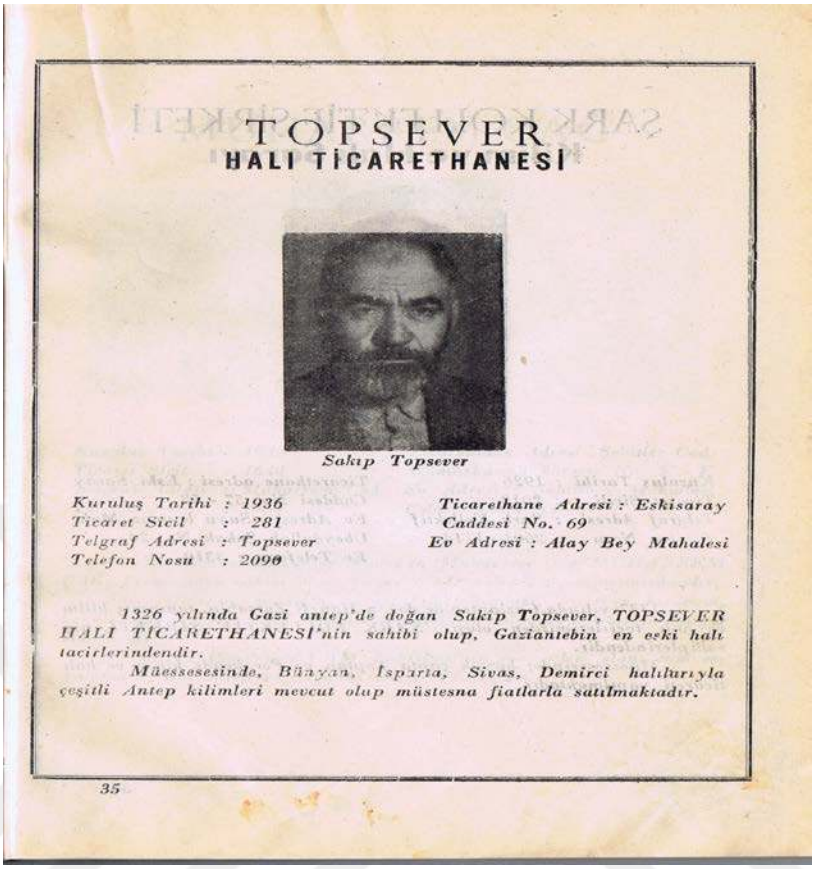
TOPSEVER
HALI TİCARETHANESİ

Sakıp Topsever

Kuruluş Tarihi : 1936
Ticaret Sicil : 281
Telgraf Adresi : Topsever
Telefon Nosu : 2090

Ticarethane Adresi : Eskisaray Caddesi No. 69
Ev Adresi : Alay Bey Mahalesi

1326 yılında Gazi antep'de doğan Sakıp Topsever, TOPSEVER HALI TİCARETHANESİ'nin sahibi olup, Gaziantebin en eski halı tacirlerindendir.

Müessesesinde, Bünyan, Isparta, Sivas, Demirci halılarıyla çeşitli Antep kilimleri mevcut olup müstesna fiatlarla satılmaktadır.

35

Resim 3. 12. 1965 Gaziantep ticaret albümü-halıcılık

4.5.5. Yürüyen Merdiven

Türkiye'nin ilk yürüyen fabrikası, Güneş Sanayi şirketi, Gaziantep'te Haşim Bakbak ve kardeşi Muzaffer Bakbak tarafından kurulmuştu. Batı Almanya'nın en büyük firması ile patent ve işbirliği anlaşması yapılmış ve teknik yardım ve malzeme desteği ile %51'i Türkiye'de, Türk işçisinin emeğiyle imal edilecek, %49 mekanik parçaların Batı Almanya'dan gelmesiyle, alman standartlarına göre çalışacaktı. Çok değil iki yıl sonra yüzde yüz Türk imalatı olacak planlı bir program izleyen şirket, bu doğrultuda başarılı olmuştu (Yener, 1970:6).

Yüzde yüz yerli malı.!

Bir usta merdivenlerden birinin son kontrolünü yaparken

Gaziantep'deki Büyük Pasaja konan yürüyen merdiven

Gaziantepli iki kardeş yürüyen merdiven imal ediyorlar

Gaziantep-(ÖZEL)

Türkiye'de ilk defa Gaziantep'de Haşim ve Muzaffer Bakbak adlı iki kardeş kurdukları fabrikada yüzde yüz yerli malı yürüyen merdiven imal etmektedirler.

Bakbak kardeşlerin imal ettikleri yürüyen merdivenler Avrupa'da yapılanlardan 200 ile 250 bin lira ucuza satılmakta - dır. Kendi imalatları olan yürüyen merdivenleri 400-450 bin lira arasında sattıklarını belirten Bakbak kardeşler "Yürüyen merdivenler 600-650 bin lira ödenerek ithal edilebiliyor" de - mektedirler.

GAZİANTEP'Lİ MUCİT KARDEŞLER...

Muzaffer BAKBAK

Haşim BAKBAK

Resim 3. 13. Yürüyen merdiven 21 kasım 1971 Asım Mıhçıoğlu arşivinden

4.5.6. Gaziantep İmalat Sanayi Kolları

Gaziantep'te imalat sanayi kolları 8 ana başlık altında toplanmıştı:

- Gıda Sanayi
- Deri, Plastik ve Suni Kösele Endüstrisi
- Kimya Sanayi
- Ağaç İşleri ve Ambalaj Sanayi
- Dokuma ve Giyim Eşyası Endüstrisi
- İçki Sanayi
- Madeni Eşya Sanayi
- Makine İmalat ve Oto Sanayi

Faaliyet gösteren bu başlık altındaki büyük kuruluşların sayısı 1964'te 43 adet iken, 1972 yılında 91 adete yükselmişti. Bu işletmelerin sadece 5 tanesi devlete aitti. 1970 sonrası küçük sanayide çalışan işletmeler sayıca Gaziantep'i Türkiye'nin 8. büyük imalatçısı yapıyordu.

Bu imalatçıların %15'i gıda, %20'si diğer, %32'si dokuma, %33'ü metal eşya ve makine imalatı sanayi kollarında çalışıyordu (Sargın, 1988:88).

4.5.7. Gaziantep Organize Sanayi Bölgesi

Küsgem ve çevresindeki yapılanma, sanayicinin hem atölye temin etmesini, hem de alt yapısıyla beraber idari binalarının da yapılması gerektiğinden dolayı büyük maliyet getiriyordu. Birçok müteşebbis yapacağı işin sermayesinden çok, arsa ve binaya bütçe ayırmak zorunda kalıyordu. Bu bütçeye sahip olamayan girişimciler ise yapacağı işi yapmaktan vazgeçiyordu. Bu sırada Gaziantep Ticaret ve Sanayi Odası mensupları, organize sanayi bölgesi yapılması fikrini ortaya atmıştı. Başlangıç olarak siyasiler ile görüşülüp, bu bölgenin Gaziantep için ehemmiyetini anlatmışlardı. Oda mensubu olan müteşebbislerin girişimi sonuç vermişti. Sanayi Bakanlığı'nın katkıları sağlandıktan sonra iş resmiyete dökülüp, Gaziantep Ticaret ve Sanayi Odası, Gaziantep Belediyesi, İl Özel İdaresi, Sanayi Bakanlığı temsilcileri ve Bayındırlık Bakanlığı temsilcilerinin katılımı ile 1969 yılında yönetim kurulu oluşturulmuştu. Bu yönetim kurulu, tespit edilmiş birçok bölgeleri eleyip, Gaziantep – Adana yolunun Başpınar mevkisinden başlayarak, Kahramanmaraş yol ayrımına kadar olan yolun iki yakasını uygun görerek kamulaştırma çalışmalarına başlamışlardı. Bu çalışmalar yapılırken, arazinin yapısına ve var olacak fabrikaların çalışma alanlarına göre parselizasyonu yapılmıştı. 1973 yılına ilk faaliyete geçen tesis ise Güneydoğu Tarım Kooperatifleri Birliği olmuştu (Bozkurt, 2016:183).

Tablo 4. 2. Organize Sanayi Bölgeleri Tablosu

	1. OSB	2. OSB	3. OSB	4. OSB	5. OSB
Kuruluş Yılı	1969	1986	1994	2002	2013
Toplam Alan (m²)	2.100.000	4.500.000	5.400.000	11.700.000	19.250.000
Fabrika Sayısı	166	284	290	137	602
Aktif Firma Sayısı	150	270	285	125	140
İstihdam	20.000	35.000	36.000	39.000	10.000
Enerji Tük.(kwh)	20.000.000	96.000.000	113.000.000	77.000.000	34.000.000
Su Tük.(ton-ay)	120.000	200.000	250.000	130.000	.....
Doğalgaz Tük.(m³)	3.000.000	5.000.000	5.000.000	15.150.000	2.000.000

Kaynak: 2018 Ekovizyon Dergisi

4.5.8. Islah Organize Sanayi Bölgesi

Gaziantep'in Oğuzeli ilçesi sınırları içinde mevcudiyetini sürdüren ve havaalanına yakın olması sebebiyle ''Havaalanı Sanayi Bölgesi'' olarak adlandırılmaktadır. Yaklaşık 100 adet firmanın iskan ettiği bu bölge, 2500 kişiye de

istihdam sağlıyordur. Yerleşim alanlarından uzak ve havaalanına yakın olan bu bölge için, Gaziantep Sanayi Odası, Bilim, Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı'na, organize sanayi bölgesi olması için başvuruda bulunmuştu. Bakanlık çalışması 2016 yılında neticelenmiş, bölgenin adı: Islah Organize Sanayi Bölgesi olarak ilan edilmişti. Burada yapılan başlıca imalatlar: Halı, medikal ürünler, tekstil, inşaat, mobilya, kimya, plastik ve gıda imalatlarıdır (Ekovizyon, 2018:50)

4.5.9. Nizip Organize Sanayi Bölgesi

İsminden de anlaşılacağı üzere, Nizip ilçesi sınırlarında 2002 yılında, 250 hektar arazi üzerine kurulmuş olup, fabrika inşa etmek için 33 parsel olarak tasarlanmıştır. Nizip Organize Sanayi Bölgesi'nde 33 firma toplam 1250 kişiyi istihdam etmektedir. Bu bölgede yapılan başlıca imalatlar: Tarım aletleri, büro mobilyaları, gıda ve tekstil ürünleri imalatlarıdır (http://www.niziposb.org/index.php/hakkimizda/).

4.5.10. İslahiye Organize Sanayi Bölgesi

İslahiye ilçesinde yer alan, İslahiye Organize Sanayi Bölgesi, 2012 yılında 85 hektar arazi üzerine kurulmuştur. Gaziantep Valiliği Yatırım İzleme ve Koordinasyon Başkanlığı %40, İslahiye Ticaret Odası %40, İslahiye Belediye Başkanlığı %20'si olmak üzere, İslahiye Organize Sanayi Bölgesi'nin tüzel kişiliğini oluşturmuştur (http://islahiyeosb.org/sayfa/hakkimizda/).

4.5.11. Küçük Sanayi Sitesi

1967 yılında kurulmuş olan Küçük Sanayi Sitesi, 1.500.000 m² alandan teşekkül edilmişti. Çeşitli iş kollarında faaliyet gösteren 2.389 adet imalat bulunmaktadır. İstihdam için de çok büyük önem arz eden bu bölge 25.000 kişiyi istihdam etmektedir. Küçük Sanayi Sitesinde yapılan imalatlar çok çeşitli olup, şöyledir: makine-metal sanayi, oto tamir-bakım-parça sanayi, ahşap işleme sanayi en önemli iş kollarıdır (Ekovizyon, 2018:61).

4.5.12. Nizip Caddesi

Gaziantep'te toplu sanayi alanları yapılmadan önce, şehrin içinde faaliyet gösteren ilk bölge Nizip Caddesi idi. Bu bölgede makarna fabrikaları ve plastik terlik ve ayakkabı üreticileri yoğunlaşmıştı. Buradaki imalathanelerin bir kısmı toplu

sanayi alanlarına gitse de halen 150 firma faaliyet göstermektedir. Bu firmalar: un, irmik, iplik ve metal eşya imal etmektedirler. Nizip Caddesi'nde hala üretim yapan 150 firmanın istihdam sayısı ise 1.500 kişidir (Ekovizyon, 2018:62).

4.5.13. Ünaldı-Şehreküstü Bölgesi

Nizip Caddesi'ndeki sanayi yerleşkesinin ardından Ünaldı-Şehreküstü Bölgesi yer almıştı. Günümüzde faaliyette olan 700 firma mevcuttur. Küçük ve orta ölçekli imalathanelerden teşekküldür. Bu firmalar : triko, plastik, halı, hububat işleme gibi alanlarda imalat yapıp, 2.500 kişiye istihdam sağlamaktadır.

4.5.14. Ayakkabıcılar Sitesi

2000 yılında kurulan Ayakkabıcılar Sitesi, 163.000 m² alanda faaliyet göstermektedir. Türkiye'nin en büyük ayakkabı üretim merkezlerinden biri olan bu site, 330 iş yerinden teşekkül olup, 5.000 kişiyi istihdam etmektedir. (Ekovizyon, 2018:65).

Yukarı da sayılan sanayi bölgeleri ve diğer imalathaneler göz önüne alındığında, Gaziantep sanayisinin küçük ve orta ölçekli işletmelerden teşekkül olduğunu görmekteyiz. Aşağıda ki tablodan da anlaşılacağı üzere, istihdamın yarısından fazlasını oluşturan işletmeler 1 ile 10 arası işçi çalıştırmakta, % 4'lük bölümü ise 250 üzeri işçi istihdam etmektedir.

Tablo 4. 3. TOOB verilerine göre Gaziantep imalat sanayinde faaliyet gösteren firmaların çalışan sayı dağılımları

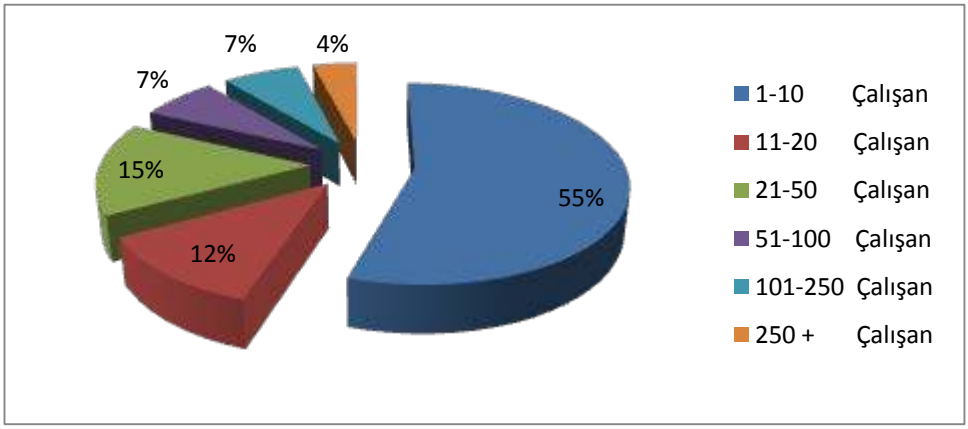

Kaynak: 2018 Ekovizyon Dergisi

4.5.15.Gaziantep Sanayi Yerleşimlerinin Şehre Verdiği Katma Değer

Gaziantep'te bu kadar çok sanayi yerleşiminin olması, ekonomi ve sanayi alanlarında gelişmişlik göstergesi olarak gözükse de bu gelişimi rakamlar ve istatistik aracılığıyla görebiliriz. Gaziantep'te üretilen mamuller iç piyasaya hizmet ettiği gibi ihraç yoluyla da dünya pazarlarında boy göstermektedir. Bu durum aşağıdaki tablolarda yer alan Gaziantep ile ilgili güncel bilgilerde daha net gözükmektedir.

Tablo 4.4. 31.12.2018 İl Bazında İhracat Performansı(1.000$)

İLLER	**KÜMÜLATİF**
İSTANBUL	72.095.567,80
KOCAELİ	14.128.478,75
BURSA	13.298.331,95
İZMİR	9.757.833,28
ANKARA	7.672.747,62
GAZİANTEP	**6.939.031,70**
SAKARYA	5.573.354,04
MANİSA	4.429.647,25
DENİZLİ	3.370.191,47
HATAY	2.871.660,64

https://www.tim.org.tr/tr/ihracat-rakamlari.html

Gaziantep 6.939.031,70 dolarlık ihracatla, en çok ihracat yapan 6. vilayettir. Bu ihracatı yapan belli başlı sektörler aşağıda tabloda gösterilmiştir.

Tablo 4.5. 31.12.2018 İhracatçı Firmaları Kanuni Merkezleri Bazında Sektör İhracatı Performansı (1000 $)

Çelik	144.635,53
Çimento Cam Seramik ve Toprak Ürünleri	59.575,13
Demir ve Demir Dışı Metaller	74.903,07
Deri ve Deri Mamulleri	148.651,29
Diğer Sanayi Ürünleri	558,24
Elektrik Elektronik ve Hizmet	28.792,94
Fındık ve Mamulleri	8.475,48
Gemi ve Yat	15,29
Halı	1.550.047,28
Hazırgiyim ve Konfeksiyon	144.463,50
Hububat, Bakliyat, Yağlı Tohumlar ve Mamulleri	1.467.493,75
İklimlendirme Sanayii	131.844,16
Kimyevi Maddeler ve Mamulleri	819.689,11
Kuru Meyve ve Mamulleri	120.088,44
Madencilik Ürünleri	7.437,67
Makine ve Aksamları	102.242,20
Meyve Sebze Mamulleri	171.955,37
Mobilya,Kağıt ve Orman Ürünleri	329.367,86
Mücevher	224,49
Otomotiv Endüstrisi	27.875,52

Savunma ve Havacılık Sanayii	5.735,11
Su Ürünleri ve Hayvansal Mamuller	74.346,33
Süs Bitkileri ve Mam.	2.285,44
Tekstil ve Hammaddeleri	1.495.365,63
Tütün	679,66
Yaş Meyve ve Sebze	9.805,95
Zeytin ve Zeytinyağı	12.477,24
TOPLAM	**6.939.031,70**

https://www.tim.org.tr/tr/ihracat-rakamlari.html

İhracata önem veren Gaziantep, ithalatı da düşürmeye özen göstermiştir. TÜİK verilerinde Gaziantep'in ihracatının ithalatından daha fazla olmuş olduğunu görüyoruz.

Tablo 4.6. 2018 Gaziantep İthalat-İhracat Rakamları

Rapor tarihi:11/09/2019			
Yıl	**İl**	**ihracat TL/YTL**	**ithalat TL/YTL**
2018	Gaziantep	33.405.870.640	23.152.440.502
	Yıl toplamı:	**33.405.870.640**	**23.152.440.502**

https://biruni.tuik.gov.tr/disticaretapp/disticaret.zul?param1=9&param2=0&sitcrev=0&isicrev=0&sayac=5811

SONUÇ VE ÖNERİLER

Gaziantep, Anadolu ve Mezopotamya bölgelerinin tarihleri için ayrı bir önem arz etmektedir. İnsanlığın ilk yerleşim yeri olduğu bilinen ‘’Dülük’’ bölgesinin Gaziantep sınırları içerisinde olması, birçok medeniyete ev sahipliği yapmasının yanında, çok eski zamanlardan beri insanlığın teveccüh gösterdiği bir yerleşim yeri olmuştu. Güney Toroslar’ın başlangıç noktası olan Gaziantep, İbn-i Haldun’a atfedilen ‘’coğrafya kaderdir’’ düsturundan yola çıkmış ve kaderi olan coğrafyasının, köstek teşkil eden yönlerini, kararlılığı, azmi ve çalışkanlığı sayesinde destek noktasına getirmeyi başarmıştı. Bu yolda başta Antep Harbi olmak üzere birçok badireler atlatmış, atlattığı her badireden dersler çıkararak, yolunda sağlam adımlarla ilerlemişti. Bu yolda Ali Cenani, Şahinbey, Karayılan, Lohanlızade Nureddin, Kılıç Ali, Araptarlı Osman ve adını burada sayamayacağımız birçok kahraman, şehri düşman işgalinden kurtarmıştı. Yeni cumhuriyetin de birçok kahramanları vardı. Bu kahramanların düşmanla mücadelesi, topla ve tüfekle değil; demiri eğmenin, çeliğe hükmetmenin savaşıydı. Bu sanayi savaşında, Cemil Alevli, Ömer Köylüoğlu, Kominist Şükrü, İncetahtacı Ailesi, Göğüş Ailesi, Büdeyri Ailesi, Bakbak Ailesi, Mıhçıoğlu Ailesi, Direçi Ailesi, Yetkin Ailesi, Göymen Ailesi, Teymur Ailesi, Kıratlı Ailesi, Güllüoğlu ailesi, Konukoğlu Ailesi, Karuserci Ailesi, Nakipoğlu Ailesi, Hasan Ekmekçi gibi isimlerinin hepsini zikredemeyeceğimiz onlarca kalkınma kahramanı; demiri büküp, çeliğe hükmetmişlerdi.

1925 yılındaki Ticaret Salnamesi kayıtlarında, Antep’te : 39 Bezzaz, 38 Debbağ, 10 Sarraf, 26 Yapağı Tüccarı bulunuyor. 1927 yılındaki Devlet Salnamesi’nde ise : 200 Kilimci, 300 Alacacı, 16 Tabakhane, 40 Abacı ve 9 Fabrika bulunuyordu. Yine 1927 yılı sanayi sayımına göre şehirde 2016 işyeri mevcut iken, toplam 7.887 kişi bu iş yerlerinde çalışmaktaydı. 1925 ile 1927 yılının arasında bu kadar istatistikî bir fark olması, bazı sorgulamalar yapmaya ve farklı kaynaklara yönelmemize sebep olmuştur. Sanayi sayımında ki rakamlar abartılı bulunmuş olup, gerekçe olarak da 1927 Teşvik-i Sanayi Kanunu’nun sağlayacağı düşünülen avantajlar gerekçesiyle, rakamların abartıldığını tahmin ediyoruz.

Gaziantep, her zaman kendi başına buyruk bir bölge olmuştu. Kentin geleceği ile ilgili kararları, merkezi otoritenin inisiyatifine bırakmamış, kendi geleceğini yine kendisi tayin etmişti. Kendi başına buyruktu ama devletin bütünlüğüne karşı aidiyet bağı çok güçlüydü. Antep Memluk egemenliğindeyken, Antep Naibi Yunus Bey'in teklifiyle Osmanlı yönetimine geçmesi bu meselenin ilk göstergesiydi. Daha sonra Osmanlıya isyan eden Mısır Valisi Kavalalı Mehmet Ali Paşa, oğlu İbrahim Paşa aracılığıyla Osmanlı ordusunu mağlup ederek Antep'i almıştı. 8 yıl süren bu işgalde Antep halkı Mısır yönetimine girmeyi kabul etmemiş ve her fırsatta Mısır ordusunu şehirden kovmaya kalkmıştı. Tarihin cilvesidir ki, Osmanlı ordusunu mağlup eden İbrahim Paşa Ordusunu, Antep milisleri mağlup etmiş ve Osmanlı sancağını Antep kalesinin burçlarında yeniden dalgalandırmışlardı. Antep Harbi'nde de Heyet-i Merkez iye'den yardım gelememiş, İngiliz ve Fransız ordularına karşı tek başına savaşmıştı. Yeni kurulan cumhuriyette ise, 1923 İzmir İktisat Kongresinde alınan kararla Toros Dağlarının güneyi sanayi mıntıkası dışında bırakılmıştı. Bu karara isyan edercesine, metal sanayiye ağırlık veren Antep, Anadolu topraklarındaki hiçbir vilayetin yapamadığı, radyo, vantilatör, sanayi tipi buzdolabı, sütunlu matkap, fıstık çatlatma makinesi, oto karoserleri, bombeli oto camı, arasöz imalatı gibi sanayi mamullerini üretmişti.

KAYNAKLAR

Albayram, H. (2004). Gelişimi, Yapısı ve Sorunları ile Gaziantep Sanayi. Yüksek Lisans Tezi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Gaziantep, ss. 126.

Arslan, C. (1971).Gazianteplıler Ekonomik Savaşı da Kazanıyorlar. Gaziantep Kültür Sanat ve Fikir Dergisi, 13(149):7

Barlas, U. (1959). Gaziantep'te Amerikan Hastanesi, Kızlar Okulu, Kolej ve Yetimevi. Gaziantep Kültür Sanat ve Fikir Dergisi, 2(19):162

Barlas, U. (1960). Gaziantep Belediyesi Tarihi, Elektrik Fabrikası. Gaziantep Kültür Sanat ve Fikir Dergisi, 3(32):183

Barlas,U.(1959). Cumhuriyetten Evvel Gaziantep Postahanesi. Gaziantep Kültür Sanat ve Fikir Dergisi, 2(21):204

Barlas, U. (2006). G.Y.T.Ü Araştırmalar. İstanbul

Başpınar Dergisi.(1944). Harp İmalatı Fabrikası, 3(56-57):32

Başpınar Dergisi.(1946). Harp İmalatı Fabrikası, 3(56-57):32

Bayraktar,H.(2001). Kurtuluş Harbi Sonrası Ulusal Sınırlarda Meydana Gelen Değişimin Halep ve Gaziantep'e Etkileri. Tarih ve Toplum dergisi,35(206):80

Benian, B. (1965).Gaziantep'te Sanayi ve Sanatkarlar. Gaziantep Kültür Sanat ve Fikir Dergisi, 8(85):17

Benian, B. (1965).Gaziantep'te Kilimcilik. Gaziantep Kültür Sanat ve Fikir Dergisi, 8(86):13

Benian, B. (1965).Gaziantep'te Sanayi ve Sanatkarlar. Gaziantep Kültür Sanat ve Fikir Dergisi, 8(86):15

Bilge, R.(1946). Harp İmalatı Fabrikası. Başpınar Dergisi 4(81):18

Bilgiç, M. (2013). Gaziantep'te Sanayinin Gelişmesinde Coğrafi Konumun Rolü, Yüksek Lisans Tezi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kahramanmaraş.

Boratav, K. (2014).Türkiye İktisat Tarihi 1908-2009. 19.Baskı, İmge Kitapevi, Ankara

Bozkurt, M.F. (2016). Yaşadığım Gaziantep. 1.Baskı. Uğur Matbaası, Gaziantep, ss. 153.

Charles,D.P.(2012).Cesur Müslüman Türklerin Bir Grup Mormon Misyonerini Antep'te Ermenilerin Saldırılarından Kurtardığı Gün.Öney,C.(Çev.),Tarih Okulu Dergisi,1(12):264

Çiftçi, M. ve Seymen, R.(2011). Osmanlı Endüstriyel Üretim Yapısının (1913-15) Emek-Sermaye Bileşeninde İncelenmesi. Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi,8(2):1093

Çiftçi, H.R. ve Yener, Ş.S.(1971). Gaziantep'te sanat ve Ticaret Dalları, Yeni Matbaa, Gaziantep

Dündar, U. (1998). Gaziantep İçin Uygun Yatırım Alanları. Form Matbaacılık, Gaziantep

Eldem, V. (1994). Osmanlı İmparatorluğu'nun İktisadi Şartları Hakkında Bir Tetkik. (1.Baskı), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara

Erdem, E. (2016). Sanayi Devriminin Ardından Osmanlı Sanayileşme Hamleleri: Sanayi Politikalarının Dinamikleri ve Zaafiyetleri. Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, (48), 17-44.

Erdoğan, S. (1992). Türkiye'de Sanayileşmenin Tarihi Gelişimi. Dicle Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 5(5), 375-384.

Gaziantep, (1995). İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, 1. Basım

Gaziantep Ekonomik Raporu (1991). GTO Yayınları

Gaziantep Sanayi Odası. (2018). Ekovizyon Dergisi

Gaziantep İl Yıllığı 1968.(1969). Ayyıldız Matbaası, Ankara

Gaziantep İl Yıllığı (1973). İpek Matbaası, Gaziantep

Gaziantep Ticaret Odası Yıllığı (1954). İstanbul Matbaası.

Gaziantep Ticaret ve Sanayi Odası Adres Kitabı (1963). Işık Matbaası, Gaziantep

Göğüş, M.O. (1961). Bundan 97 yıl önce Antep'ten Amerikan Sergisine Gönderilen Eşyalar. Gaziantep Kültür Sanat ve Fikir Dergisi, 4(42):128

Göğüş, Y. (1965).Gaziantep'te Kilimcilik. Gaziantep Kültür Sanat ve Fikir Dergisi, 85:10

Göncü, K. (1988). Gaziantep. Gaziantep Ticaret ve Sanayi Odası Yayınları, ss. 155.

Güçyetmez, C. (1960). Kunduracı Şerif Baydar ile Röportaj. Gaziantep Kültür Sanat ve Fikir Dergisi, 3(29):115.

Günenç, B.C. (1968). Haşim Bakbak. Gaziantep Kültür Sanat ve Fikir Dergisi, 11(122):11-12

Güzelhan, M. (1959). Gaziantep'in Fedakar Bir Evladı. Gaziantep Kültür Sanat ve Fikir Dergisi, 2(19):157

Kihtir, T. 1923 İzmir İktisat Kongresi, Aydınlık Gazetesi,09.12.2018

Küçükdağ, İ. (1958). Gaziantep'te Kasacılık. Gaziantep Kültür Sanat ve Fikir Dergisi, 2(14):17

Küçükdağ, İ. (1958). Gaziantep'e Terzilik Nasıl Girdi. Gaziantep Kültür Sanat ve Fikir Dergisi, 2(12):13

Mamalıoğlu, A. (1959). Gaziantep Savaşı'nda Babamın Hatıraları. Gaziantep Kültür Sanat ve Fikir Dergisi, 2(20):177

Mamalıoğlu, A. (1959). Gaziantep Savaşı'nda Babamın Hatıraları. Gaziantep Kültür Sanat ve Fikir Dergisi, 2(20):178

Mortan, K. ve Arolat, O.S. (2009). Gaziantep Ekonomisine Bakış, Heyamola Yayınları, İstanbul.

Mumcu, N. (1958). Gaziantep'te Suni İpek Dokumacılığı. Gaziantep Kültür Sanat ve Fikir Dergisi, 2(15):65

Nureddin, L.M. (1974). Gaziantep Müdafaası. 2.Baskı. Gaziyurt Matbaası, Gaziantep, ss. 240

Ökçün, A.G. (1197). Türkiye İktisat Kongresi. 4.Baskı. sermaye Piyasası Kurulu Yayınları, Ankara

Özer, A. (1964). Gaziantep'te Küçük Sanayiden Büyük Endüstriye. Gaziantep Kültür Sanat ve Fikir Dergisi, 7(77):3-4

Özer, A. (1964). Gaziantep'te Küçük Sanayiden Büyük Endüstriye. Gaziantep Kültür Sanat ve Fikir Dergisi, 7(77):5

Pamuk, Ş. (2003). Osmanlı-Türkiye İktisadi Tarihi 1500-1914. (1.Baskı), K Kitaplığı Yayınları, Ankara.

Sargın, A. (1988). İlimiz Gaziantep, Isparta Özgül Yayınları.

Solmaz, M. ve Yetkin, H.(1969). Gaziantep Çevre İncelemesi. Yeni Matbaa, Gaziantep

Şahin, H. (2006). Türkiye Ekonomisi. (8.Baskı), Ezgi Kitapevi Yayınları, Bursa.

Şıvgın, H. (1997). 19.Yüzyılda Gaziantep. Gaye Matbaacılık

Tabakoğlu, A. (1997). Türk İktisat Tarihi. (3.Baskı), Dergah Yayınları, İstanbul.

Tabakoğlu, A. (1999). Osmanlı İçtimai Yapısının Ana Hatları. The Outline of the Ottoman Social Structure). Osmanlı, 17-31.

Tiryaki, E. Ö. (2006). Tanzimat Döneminde Antep Esnaf Teşkilatı. Yüksek lisans tezi, Gaziantep Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Gaziantep.

Ünler, A.N. (1957).Gaziantep Savunması. Gaziantep Kültür Sanat ve Fikir Dergisi,1(1):10-13

Ünler, A. N. (1969). Türkün Kurtuluş Savaşında Gaziantep Savunması. Kardeşler Matbaacılık.

Ünler, A.N. (1972).Gaziantep Ermenileri. Gaziantep Kültür Sanat ve Fikir Dergisi, 13(151):7

Yakar, H., ve Pusat, G. (2014). Askeri İaşe Defterleri. 1.Baskı. Şehitkamil Belediyesi Yayınları, Gaziantep, s.142

Yaşar, O. (2003). 1913 ve 1915 yılları sanayi sayımı istatistiklerine göre Osmanlı Devleti'nde tarıma dayalı sanayiler. Türk Coğrafya Dergisi; 40: 47-74.

Yenal, O. (2003). Cumhuriyetin İktisat Tarihi. İstanbul: Homer Kitabevi.

Yener, Ş.S. (1970). Türkiye'nin İlk Yürüyen Merdiven Fabrikası İmalata Başladı. Gaziantep Kültür Sanat ve Fikir Dergisi, 12(143):6

Yetkin, H. (1963).Gençlere Başarı Yolu: Anlatan Cemil Alevli. Işık Matbaası, ss. 163.

Yetkin, H. (1968). Gaziantep Tarihi ve Davaları. Gaziantep Kültür Derneği Kitap ve Broşür Yayınları, Sayı: 51, Yeni Matbaa, Gaziantep.

Yetkin, H. (1971).Türk Anadolu'nun Güney Doğu Kalesi:Gaziantep. Gaziantep Kültür Sanat ve Fikir Dergisi,13(149):7

Yetkin, H. (1961).Kasım 1961 ayı Gaziantep İli olayları. Gaziantep Kültür Sanat ve Fikir Dergisi,4(47):266

Yetkin, H. (1961).Ağustos 1961 Ayı Gaziantep Olayları. Gaziantep Kültür Sanat ve Fikir Dergisi,4(45):216

Yıldız, Z. (2015). 1923 - 1950 Yılları Arasında Gaziantep'in Sosyal - Kültürel Ve Ekonomik Hayatı. Yüksek Lisans Tezi, Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Gaziantep.

Yurt Ansiklopedisi (1982). Anadolu Yayıncılık, İstanbul

15. Cumhuriyet Yılında Gaziantep (1938). C.H.P.Matbaası, Gaziantep.

1997 Yılı Gaziantep Ekonomi ve Ticari Durum Raporu (1998). Gaziantep Ticaret ve Sanayi Odası Yayınları

http://www.gaziantep.gov.tr/cografi-yapi

https://gantep.bel.tr/sayfa/gaziantep-cografyasi-20

https://www.haberler.com/bayazhan-meyhane-gaziantep-te-acildi-5342776-haberi

https://www.tim.org.tr/tr/ihracat-rakamlari.html

http://islahiyeosb.org/sayfa/hakkimizda/

http://www.niziposb.org/index.php/hakkimizda/

http://kentgazetesi.biz/ilimizdeki-tekel-suma-fabrikasi/

https://biruni.tuik.gov.tr/disticaretapp/disticaret.zul?param1=9&param2=0&sitcrev=0&isicrev=0&sayac=5811

www.aintabdata.com/2018.07.25/tuccar.feyme